ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените - Русе

Серия 2

ОБЩЕСТВЕНИ НАУКИ

том 6, 2011

РУСЕ

PROCEEDINGS

of the Union of Scientists - Rousse

Book 2

SOCIAL SCIENCES

Volume 6, 2011

RUSE

ИЗВЕСТИЯ
НА СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ - РУСЕ

Известията на Съюза на учените - Русе са годишни научни трудове, които се издават от 1998 г. Годишно списанието излиза във вид на една или няколко серии. Основни езици са български и английски, с тенденция постепенно да се премине към цялостното му отпечатване на английски.

Всяка серия се подготвя от съответния редакционен съвет, одобрен от Управителния съвет на СУ – Русе. **Редакционният съвет** урежда всички организационни и технически въпроси, свързани с издаването, одобряването на рецензентите и научната редакция на постъпващите материали.

За публикуване се приемат научни и научноприложни статии, съобщения, обзори с конкретни приноси в областта на физико-математическите, хуманитарните, технологичните, техническите и социалните науки.

Авторите носят отговорност за своите материали. Текстовете се представят в редакцията на електронен носител, придружен с един отпечатък. Оформлението на материалите трябва да бъде съобразено с приложения на последната страница модел.

Всички материали се рецензират от хабилитирани специалисти в съответната научна област. Тези материали, неполучили положителна рецензия, няма да бъдат отпечатани. Ръкописи не се връщат. Хонорари на авторите не се изплащат.

След отпечатването на серията авторският колектив получава безплатно 3 отделно оформени отпечатъка от статията; при желание – може да си закупи и цялата книжка.

Известията на Съюза на учените - Русе се изпращат във всички големи библиотеки в страната и в редица български и чуждестранни университети.

ГЛАВЕН РЕДАКТОР: доц. д-р Златоживка Здравкова
ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР: доц. д-р Златоживка Здравкова
КОРЕКТОР: Ренета Златева
ПРЕДПЕЧАТНА ПОДГОТОВКА: д-р Ивайло Стоянов

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА: Русе 7000, ул. "Константин Иречек" 16,
Е-поща: suruse@ru.acad.bg, URL: www.ru.acad.bg/suruse.

© СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – РУСЕ

Университетски издателски център при Русенския университет „Ангел Кънчев

ISSN 1311-1094

9 771311 109003 >

СЪДЪРЖАНИЕ

Златоживка Здравкова, Ренета Златева
Мястото на децата в живота на средновековния българин.....7

Златоживка Здравкова, Ренета Златева
За някои паралели между дунавските и волжките българи.....23

Любомир Златев
Политическите партии и предизборните борби в Русе през 1923 г. 30

Магбуле Папазова
Някои аспекти от отношенията на банка „Гирдап" и нейната креация Българска Македонска банка 36

Веселка Радева
Законът за осигуряване на работниците и служащите в случай на злополука и болест от 1918 г. в българската осигурителна система.....43

Живодар Душков
Русенският периодичен печат в първото десетилетие на XX век.....50

Мария Радева
Административното право и механизмите за защита правата в здравеопазването 60

Наталия Стоянова
Управление на персонала в автосервизите.....65

Наталия Стоянова
Подбор и оценка на доставчиците в сферата на автосервизната дейност.....71

CONTENTS

Zlatozhivka Zdravkova, Reneta Zlateva
The Position of the Children in the Life of the Medieval Bulgarian 7

Zlatozhivka Zdravkova, Reneta Zlateva
About Some Parallels Between the Danube Bulgarians and the Volga Bulgarians 23

Lyubomir Zlatev
The Political Parties and Pre-election Campaign in Ruse During 1923 30

Magbule Papazova
Some Aspects of Relations of Bank Girdap and its Creation Bulgarian Macedonian Bank 36

Veselka Radeva
The Act to Provide Workers and Employees in Case of Accident and Sickness of 1918 in the Bulgarian Social Security System.....43

Zhivodar Dushkov
The Ruse Periodical Press in the First Decade of the Twentieth Century 50

Maria Radeva
The Right to Present Complaints to the Administrative Authorities is a Way to Defend the Rights in Health Care System 60

Natalia Stoyanova
Management in Car Service.....65

Natalia Stoyanova
Selection and Estimation on the Deliverers in Auto-Service Business 71

МЯСТОТО НА ДЕЦАТА В ЖИВОТА НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ БЪЛГАРИН

Златоживка Здравкова, Ренета Златева
Русенски университет "Ангел Кънчев"

The Position of the Children in the Life of the Medieval Bulgarian

Zlatozhivka Zdravkova, Reneta Zlateva
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: The authors of the present article give an attention of an attitude of the Bulgarian medieval society to the children. In the pagan's period has been presented the fellowship as an expand family, which had his own influence in the carries of children, it has been traced the upbringing of the ruler's son and the traditions of the inheriting of the daughters. In the Christianity period has been discussed the specifics of the Bulgarian legislation and has been given an attention of the relationships between children and parents. It's been cleared also and the influence of the economical peculiarities in the Age of the Second Bulgarian country upon the children.

Децата винаги са били в центъра на вниманието на българина от Средновековието до наши дни. Още през средните векове те са третирани не просто като самостоятелни индивиди, а като елемент от живота. В настоящето изследване се прави опит да се посочи мястото им в предхристиянското и християнското общество, като се акцентира на отношението към тях и грижата за възпитанието им. Във връзка с това ще бъдат проследени обичаите в областта на наследственото право и брачните традиции, в държавните разпоредби и каноничните постулати, които дават ценна информация за брака и семейните ценности като цяло и за връзката между родители и деца – такава, каквато я осмисля българинът.

Предхристиянски период

Грижата за децата в задругата. Преди обособяването на семейството като основна социална единица в средновековното българско общество грижата за възпитанието и отглеждането на децата има задругата. Задругарската общност представлява едно разширено семейство с около 50–60 членове. Тя обхваща няколко поколения потомци на един и същи баща заедно с техните жени и деца, при което всички живеят в едно общо домакинство, заедно обработват земите си и се хранят общо[1].

Наличието на задругата предопределя закрилата на децата от страна на цялата общност, ако родителите претърпят някакво нещастие. Задълженията не се осмислят буквално като такива, не са строго фиксирани и не се отнасят само до двамата родители. Настойник на децата не е определена личност, а цял един колектив, чиито членовете поделят отговорностите за тяхното възпитаване и отглеждане. Не са нужни законови постановления, които строго да регламентират отношенията между родители и деца, тъй като съществуват неписани морални норми, които обществото спазва не по принуда, а по силата на родовата чест. Никой член на задругата не може да продава, дарява, заменя и пр. земята. Това може да бъде направено единствено от дядото, старея, който се съветва със задругарския съвет. Тези неписани правила изграждат нрава на детето, което привиква без особени трудности към моралните порядки, възпитавано на отговорност и честност към всички членове на задругата и към цялото общество.

През езическия държавностен период взаимоотношенията между членовете на рода и отделното племе са базирани на уважението и толерантността. Мнението на

[1] Ангелов, Д. История на средновековната българска държава и право. С., 1992, с. 89–91.

старейшините като най-мъдри се зачита. Всеки един член на рода или племето се съобразява с възгледите на останалите членове, тъй като рискува да остане изолиран или прокуден от общността.

През VIII–IX в. задругата започва да отстъпва мястото на семейството. От членовете на Земеделския закон се вижда, че вече съществува отделна собственост[2]. Разпадането на родовото обединение пролича-ва и от Отговорите на папа Николай[3], в които се посочват убийството на близки роднини.

Семейните връзки са изключително ценени от тогавашния българин. Посегателството над живота на най-близките не се приема просто като извършване на убийство, а като престъпление срещу собствения род, срещу собствената кръв. Поради това и наказанието, което получава извършителят за убийството на свой родител, брат или сестра, братовчед или внук, е смърт[4].

Достойният наследник. За да бъде достоен в очите на цялото българско общество, бъдещият владетел на страната трябва да усвои всички тънкости на бойното изкуство. Военната подготовка на българския воин е задължителна. Българските младежи полагат публичен изпит, за да докажат своите военни качества и умения. Едва след това са провъзгласявани в по-горна възрастова група. Такава инициация е характерна за тюркските народи. Когато юношата достигне зрялост в боя, той получава героическо име[5].

Конната езда, стрелбата с лък, сабленото изкуство, хвърлянето на копие и боравенето с ласо и с меч са задължителни за българските воини. Подобно на древните спартанци, българите ценят реда и строгостта при подготовката и изпълнението на военни офензиви. Верността към военно-родовата аристокрация и към владетеля като главен военнокомандващ способства за култивиране на качества като дисциплинираност и отговорност сред "редниците"[6].

Язденето[7] на кон е нещо обичайно както за мъжете, така и за жените и децата. Анонимен ватикански разказ, озаглавен "За император Никифор и как оставил костите си в България"[8], съдържа ценна информация за ролята на българката на бойното поле. В сведението се споменава как българите въоръжили жените си по мъжки. Както изглежда, практически българката воюва наравно със своя мъж, а този факт дава основание да се определи нейното участие в тогавашното общество като немаловажно. Обичаят мъжките и женските дрехи да се кроят по един и същи начин се среща у много народи в древността. Разликата често пъти е само в размерите – обикновено женските дрехи са по-дълги и по-широки. Поради факта, че жените яздят кон почти толкова, колкото и мъжете, и за двата пола е по-удобно носенето на панталони. В подкрепа на това идва 59[ти] отговор[9] на папа Николай I.

В своя "Шестоднев" Йоан Екзарх споменава за обичая на българите да си избират владетел от точно определен род, като това става по "реда на потомството и роднинството", т.е. или синът наследява своя баща или брат – брат си[10]. Второто правило на наследяване (*сеньорат*) е отбелязано и в "Именника" на нашите владетели, където са фиксирани определени родове, които заемат властта – Дуло, Ерми, Вокил/Укил,

---

[2] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. т. 1. С., 1978, с. 116 и сл.

[3] Латински извори за българската история. т. 2. С., 1960, 85–86.

[4] Пак там.

[5] Чакъров, Н., Ж. Атанасов. История на образованието и педагогическата мисъл в България. С., 1962, с. 23.

[6] Кляшторный, С. Г. Каган, беги и народ в памятниках тюркской рунической письменности. – Востоковедение. Филологические исследования. Серия востоковедческих наук. Вып. 25. Ленинград, 1984, 148–149; Древнетюркские рунические надписи на Центральном Тянь-Шане. Археологические экспедиции Государственного Эрмитажа. СПб, 2002, 134–137; Кляшторный, С. Г., Д. Г. Савинов. Степные империи древней Евразии. СПб. 2005, 153–154; Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос. Пер. акад. В. В. Бартольда. Ленинград. 1962, 33–34.

[7] Цонков, В. История на физическата култура в България. С., 1976, с. 223.

[8] Гръцки извори за българската история. т. 4. С., 1961, с. 13.

[9] Латински извори ... т. 2. С., 1960, с. 103.

[10] Йоан Екзарх. Шестоднев. С., 1981, с. 163.

Угаин. От каменната летопис също са ни известни някои[11] – Чакарар, Кюригир, Кубиар и Ермиар. Известният тюрколог С. Кляшторны, чиито трудове са посветени на племената, обитаващи Централна Азия, подробно разглежда древнотюркските рунически паметници. При тюрките наследяването се предава на братята и на синовете[12]. Начело на хуните е шан-ю. Властта при тях се предава[13] на по-големия син или на по-малкия брат, както и на друг член от семейството.

Изводът, че правото да управлява има точно определен род, се налага и от сведенията на Теофан и Никифор за бързата смяна на нашите управници през втората половина на VIII век, които "обладавали по родова линия властта"[14].

От всички тези извори излиза, че властта през разглеждания период има династичен характер. В това отношение Източната римска империя се различава от България, тъй като във Византия в определени моменти родствените връзки се пренебрегват, като престола заема[15] доказал се пълководец.

Константин Багренородни[16] ("За церемониала във византийския двор") споменава за канартикина, вулиатаркана, шестимата велики боляри и "останалите вътрешни и външни боляри" в България. В друго свое съчинение – "За управлението на държавата", същият автор[17] посочва дванадесет велики боляри.

Династията в Средновековна България може да бъде сменяна, както показва бързото изреждане на владетели през втората половина на VIII век. Престолонаследникът носи титлата[18] καναρ τικείνος (*канартикин*), като *tegin* на тюркски означава принц, наследник. Тогава първороднинят син е обозначаван като наследник на кана. Вторият владетелски син носи[19] титлата βουλίας ταρκάνος (вулиастаркан), като първата част е въз основа на съсловната титла боил, а втората – на титлата таркан.

Някои изследователи считат[20], че кан Крум предава престола на своите братя Дукум и Дицевг, а кан Сабин е наследен от брат си Умор. Наследникът на Кормесий/Кормисош е неговият зет Сабин. Това вероятно е възможно при отсъствие на пряк престолонаследник на владетеля. Кан Омуртаг също не спазва наследяването на трона според първородството, тъй като знаем, че престолът се заема от най-малкия му син – Маламир. Не можем да сме сигурни, че този владетел няма наследници, но знаем със сигурност, че е наследен от племенника си Пресиан. Такива примери имаме и след приемане на християнската религия, когато Симеон, третият син, поема управлението на баща си Борис-Михаил след краткото царуване на Владимир-Расате, а Симеон е наследен не от първородния си син Михаил, който приема монашеството насила.

Според проф. П. Добрев наследственият принцип да се предава властта от баща на син или от брат на брата не е сигурен начин, че държавата ще благоденства, поради което функционира строго Съветът на висшите боили. Тази "домашна" гаранция, както и традицията да бъде споделяна властта със съвладетел, са базирани на наш собствен светоглед и държавнически модел[21], който показва своята устойчивост през вековете.

Съмненията за съществуване на съвладетел изказва още проф. Бешевлиев в своя изключителен труд[22], посветен на ос-

[11] Бешевлиев, В. Първобългарски епиграфски паметници. С., 1981, 141–147; Първобългарите. История, бит и култура. Пловдив, 2008, с. 272.

[12] Кляшторный, С. Г. Древнетюркские руническе памятники как источник по истории Средней Азии. Москва. 1964, 61–62; Кляшторный, С. Г., Д. Г. Савинов. Степные империи древней Евразии. СПб. 2005, 163–164.

[13] Бичурин, Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. ч. I. М–Л., 1950, с. 84 и сл.

[14] Гръцки извори ... т. 3. С., 1959, 270–271, 303–304.

[15] Станилов, Ст. Българската монархия през средните векове. С., 2003, 7-8.

[16] Гръцки извори ... т. 5. С., 1964, с. 222.

[17] Пак там, с. 209.

[18] Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969, с. 547.

[19] Бешевлиев, В. Първобългарите... , с. 282.

[20] Пак там, с. 281.

[21] Добрев, П. За държавата и властта. С., 2003, 120–121.

[22] Бешевлиев, В. Първобългарски епиграфски паметници. С., 1981, с. 35.

тавените български епиграфски паметници. Вторият надпис от Мадара доказва наличието на двама управници. Под посочения Крумесис би следвало да се разбира Кормесий[23], който е или съвладетел на Тервел, или негов кавхан.

Твърде вероятно е да се дава възможност на онзи от първенците, който проявява завидни военни и държавнически качества, да смени властимащия по право. В подкрепа на това са и сведенията от втората половина на VIII в. Между 753 и 768 г. на българския престол се сменят седем владетели, от които трима биват убити от боилите, а другите избягват зад граница.

Всички тези примери ясно показват, че в Средновековна България право на наследяване получава не канартикинът, а онзи родственик, който се счита като най-способен наследник. Ако се върнем към сведенията за Старата Велика България, виждаме, че Кубрат се споменава като племенник на Органа. Тази родствена връзка[24] също показва "странично родово престолонаследие".

Този ред на мисли е възприет и от Цв. Степанов[25], който посочва, че България спада към т.нар. родови държави.

В изворите са посочени т.нар. "хранени хора", с помощта на които бъдещият владетел провежда своето военно обучение. Целият кръг от умения са разделени в две групи: придобиване на военни умения и на държавнополитически качества. За първите се грижат точно определени за това хора, като преминавайки определено число години, бъдещият владетел полага публичен изпит, за да докаже своите усвоени умения. По-нататък, вземайки участие в походи, той изучава до най-малките подробности тънкостите на военната тактика. На следващо място канартикинът насочва своите усилия към държавната политика. Той се запознава не само със собствения държавнически модел, но и с устройството на околните страни. Тези придобити компетенции, за които отговарят също конкретни хора, без да можем да ги посочим поради ограничеността на изворовите данни, дават яснота на бъдещия владетел и за едно твърде сложно поле на взаимовръзки между държавите – международните контакти.

Знае се със сигурност, че колобрите в българското общество отговарят за религиозните схващания и обреди. Вероятно именно те запознават престолонаследника с тънкостта на възгледите в тази сфера[26].

Обогатил своите ловки военни умения с полезни държавни компетенции, канартикинът придобива решителността да заеме определеното му по право място.

Независимо, че нашите предци показват дълбокото си уважение към рода, на първо място за тях е достойното представяне на родината заедно с вековните традиции и обичаи. В този ред на мисли, сведението на епископ Енодий ни дава и потвърждение на тезата за възможната смяна на владетеля, ако той "унизи потеклото"[27] си. Със сигурност върху плещите на българския престолонаследник пада голям товар – първо, да усвои целия държавнически модел до най-малката подробност, и, второ, непрестанно да доказва, че във вените му тече достойна кръв. Този държавен ред българите възприемат като своя неотклонна традиция, която е ясен белег за връзката между тогавашния човек и родината – онази земя, която българинът обработва и строго охранява, в която живеят близките му и която наричат свой дом. Той не я възприема като своя даденост, а като плод на своя труд и именно поради това прави всичко възможно, за да могат и следващите поколения да бъдат възпитани в дух на принадлежност към нея и на достойно поведение през целия живот.

Брачните традиции и наследяването при дъщерите. Акад. Димитър Ангелов разглежда кражбата, приставането и купуването на девойката. На широка сравнителна основа върху базата на факти от целия славянски свят той мотивира наличието на тези форми и в българското средновековно общество в периода VII–IX в. Първоначално, според автора, често явление е краде-

[23] Пак там, с. 64–65.

[24] Станилов, Ст. цит. съч., 8-9.

[25] Степанов, Цв. Власт и авторитет в ранносредновековна България (VII–ср. IX в.). С., 1999, с. 63.

[26] Станилов, Ст. цит. съч., 36–37.

[27] Латински извори ... т. 1. С., 1958, с. 299.

то на жената. То се извършва от младоженеца и неговата дружина, често пъти с нейната воля, но без съгласието на родителите й. Отговор 32 на папа Николай до княз Борис дава информация[28] за отвличането на мъже и жени. Възможно е с този въпрос да се визира[29] именно грабежът на невеста, както допуска акад. Ангелов.

Изменен вид за крадене на момата с нейно съгласие и със съгласието на родителите й е приставането. То се договаря предварително, при което невестата по собствена воля отива в къщата на бъдещия си съпруг. При този случай не се дава на откуп, когато момъкът е беден, но е наложителен, когато родителите на момата не са съгласни[30] със сключването на брака. Оттук бихме могли да направим заключението за важността на мнението на родителите. Както е отбелязано в законовите ни постановления, те са онези, които имат главна роля при определяне бъдещия съпруг на момичето.

Тъй като в този период всеки член е производител на материални блага, логично е за девойката, която напуска дома, да се дава известен откуп като компенсация за отнеманата работна ръка. През този период в най-голяма степен със земеделие се занимава жената, докато мъжът воюва. Ето защо при напускане на дома от девойката нейният бъдещ съпруг трябва да заплати загубата на ценна работна ръка. Същото условие важи и за древнотракийското общество, където "…заплащането за жената-тракийка е една възможност да се компенсира загубата – временна… или не, на чифт работни ръце за семейството й, или дори за племето й"[31].

По-късно, когато се появява т.н. зестра, девойката внася имущество от своя роден дом с цел да подпомогне своето ново семейство. Зестрата, която се дава на момата, не е недвижима собственост (земя). Такава информация дава 49-ият отговор на папа Николай I: "Освен това искате да знаете, дали ви е позволено да давате, както понапред, в зестра на съпругите си злато, сребро, волове, коне и др. Понеже това не е никакъв грях, а и законите го търпят, и ние ни най-малко не забраняваме да се върши"[32].

Ибн Фадлан, пратеник на багдадския халиф, който посещава Велики Болгар през 922 г., най-подробно описва традициите на волжките българи, които в редица отношения съвпадат с тези на дунавските българи. Той отбелязва: "А ето и условията им [на дирхемите] за махра [зестра] на техните жени. Говори се еди-кой си син от еди-кой си род се жени за дъщерята на еди-кой си от... род и *получава зестра от еди-колко си и еди-колко си гитрифски дирхема*. По такъв начин се закупува и недвижимо имущество, както и снабдяването с роби"[33].

В отговор 3 на папа Николай I по допитванията на българите се съдържа информация[34] за сключването на брачния съюз. Явно той не е празнуван пищно поради липсата на средства. Арабският писател Ал Мас'уди (X век) също свидетелства, че средновековният българин не прави голяма и богата сватба: "Борджаните [българите] не познават нито динарите, нито дирхемите [арабски монети]; всички техни сделки, както и предбрачните договори се извършват посредством волове [добитък] и овце"[35].

Интересно сведение за наследствените обичаи намираме в горепосоченото съчинение[36], където се твърди, че жените наследяват повече от мъжете. Райна Заимова[37] обяснява това с факта, че според обичайното право у българите земята остава в рамките на семейството, поделена между синовете, докато дъщерите са възмездявани с движимо имущество.[37]

Към информацията, давана от чуждестранни писатели, би следвало да се под-

[28] Латински извори ... т. 2. С., 1960, с. 87.
[29] Ангелов, Д. цит. съч., 89–91.
[30] Пак там, с. 91.
[31] Здравкова, Зл. Жената в древнотракийското общество. – Известия на съюза на учените – Русе. Серия Обществени науки, 5, 2006, 98-103.
[32] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 98.
[33] Ибн Фадлан. Пътешествие до Волжка България 921–922. С., 1992, 12–13.
[34] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 68.
[35] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. т. 1. С., 1978, с. 149.
[36] Заимова, Р. Арабски извори за българите. Христоматия. С., 2000 с. 75.
[37] Пак там.

ходи с известна резервираност, най-малкото поради факта, че същите са част от друга културна общност с различни ценности и порядки. В тази връзка вероятно сведението на Ал Мас'уди не е съвсем точно, тъй като то е дадено от човек, на когото са чужди българските обичаи. Факт е, че в българската държава, поради нейния традиционно земеделски характер, се гледа на земята като на много по-голяма ценност, отколкото на движимото имущество.

Петдесет и първият отговор на папа Николай споменава[38] двуженството, като категорично се постановява забрана на подобно положение според християнските изисквания.

Представителите на родовата и военната аристокрация, на държавния елит са хора, които могат да си позволят издръжката на две съпруги, тъй като, от една страна, разполагат с добри финансови възможности, а, от друга – не се влияят от общественото мнение и възприетите порядки. В този смисъл е сведението[39] на летописеца Псевдо-Симеон за кан Крум, който има много наложници. В приписка[40] към Чивидалското евангелие се съдържа информация за един от приближените на княз Борис – Сондоке, който има две съпруги – Анна и Собеслава. Това сведение се отнася до християнския период от средновековната ни история, но може да се допусне, че това положение е познато и преди приемането на новата религия. Не може, обаче, да се твърди със сигурност, че не става дума за жена и наложница. Навярно законната жена на владетеля принадлежи към определен знатен род.

Тюрките хитан и старите монголи имат практиката да признават[41] за законни наследниците родените деца от наложници. Как са стояли нещата при българите преди приемането на християнската религия, това не е известно.

От "Отговорите на папа Николай I" се вижда, че цар Борис-Михаил поставя въпроса за втория брак след вдовство. От отговора[42] става ясно, че българите питат единствено за мъжа. Според проф. Бешевлиев[43] жените са изключени, защото тяхното положение е ясно – те нямат право на втори брак.

Княз Борис поставя въпрос[44] към папа Николай I дали е необходимо да се моли човек, чиито родители са вече починали, но не са приели християнската религия. А това показва, че за средновековния българин връзката родител–дете е изключително здрава и почитането на починалите е от първостепенно значение.

Волята на родителите е от особена важност, когато синът им загине при сражение далеч от родното си място. Ако те пожелаят, той трябва да бъде пренесен и погребан в своята родна земя.

Независимо, че в разглеждания период няма точно фиксирани държавни законови норми, които да регламентират отношенията между родителите и децата, ясно е, че българинът възприема тази връзка като свята. Моралните ценности на обществото не позволяват нанасяне на обида на по-възрастните роднини и нагрубяване на членовете на разширеното семейство (задругата). Като естествен резултат от тези социални възгледи и нагласи идва и възпитанието на децата.

Християнски период

Годежът и бракът. Съгласно Екложкото право сключването на брака е предшествано от годеж, който обвързва двете страни с обет. Този обичай се базира на римския ритуал, според който договарящите дават своето съгласие преди да се пристъпи към бракосъчетанието. Обичаят е включен в системата на църковното право като задължителен и неговото пренебрегване е сериозно препятствие за сключването на брачен съюз. За самия годеж в Еклогата[45] се определят редица правила. За да бъде валиден той, годениците трябва да са християни, навършили седмата/десетата си

[38] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 99.
[39] Гръцки извори ... т. 5. С., 1964, с. 170.
[40] Петров, П., В. Гюзелев. цит. съч., 150–151.
[41] Бешевлиев, В. Първобългарите… , с. 362.
[42] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 68.
[43] Бешевлиев, В. Първобългарите… , с. 362.
[44] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 117.
[45] Благоев, Н. Еклога. С., 1932., с. 162–163; Бобчев, С. Старобългарски правни паметници. Ч. 1. С., 1903, с. 120–121.

година (Гръцка Еклога/Славянска Еклога) и седемнадесетата (Кормчаята) и да е налице тяхното устно или писмено съгласие (чрез писмен договор), при което двете страни разменят взаимно т. нар. "предбрачни дарове". След сключване на годежа бракът е задължителен.

Твърде ранната възраст според Еклогата вероятно отговаря на нуждите на българското селячество, тъй като едно по-бързо задомяване осигурява още един работник в семейството. Възможно е църквата да не е съгласна с практиката за ранните женитби и поради тази причина в Номоканона да се предвижда по-голяма възраст.

Отказващият се от брак годеник е длъжен да върне на момата даровете след две години (толкова време тя може да го чака), които е получил от нея, но без да има право да си върне онова, което той й е подарил. Ако причината за разваляне на годежа е момата, то тя е длъжна да върне дадените й предбрачни дарове в двоен размер. Изключение се прави само за деца сираци, които се сгодяват преди навършване на 15-годишна възраст. Наказание за това, че са развалили годежа, не им се определя, тъй като "те са сираци и не разбират интересите си".[46]

Екложкото право набляга на участието на родителите при сключването на годеж. Като техни настойници те са тези, които най-вярно възпитават и съветват своите деца. Предвижда се и защитаване интересите на сираците, тъй като без своите нравствени наставници те не могат да вземат най-правилните решения за себе си. Екложките правни норми[47] се грижат за правата на сгодения, като се предвиждат и санкции за неспазване на дадения обет.

Според Синтагмата на Матей Властар годежът също може да е писмен или неписмен. Годежът и бракът могат да се разтрогнат поради следните причини: годениците са все още деца; годеницата забременее от друг мъж; единият от годениците е от друго вероизповедание; подобен годеж способства за развращаване на нравите; поради "променливи състояния"; годеницата е сгодена по принуждение от страна на "началника на областта", а родителите също не са съгласни; годеницата се отдаде на монашески живот; годеникът е "злоумишленик"; имуществото на годеника подлежи на държавно изземване; женихът "оскверни" бъдещия съюз, като влезе в интимни отношения със своята тъща или с други роднини на своята годеница. Отсрочка[48] на брака повече от четири години се разрешава при продължителна болест, смърт на родители, извършване на углавни престъпления.

Законът за съдене на людете (ЗСЛ) споменава на няколко места родителите и тяхното значение при изграждането личността на децата. Тяхната воля се зачита и пренебрегването на това налага санкции. От Член 8 от ЗСЛ разбираме[49], че родителите на девица имат определяща роля при развитието на нейните отношения със срещуположния пол.

Родителите трябва да бъдат запознати[50] до най-малка подробност с отношенията между дъщеря си и нейния избраник преди сключването на брачния съюз. Това е алюзия за моралните възгледи на средновековния българин. От една страна, той се стреми да отгледа и възпита духовно чисти деца, а, от друга – да им осигури достатъчно спокойна (вътре в семейството) и сигурна (да ги обезпечи материално) среда. Именно затова родителите определят бъдещите спътници на своите деца.

В Екложкото право се дава информация[51] за сключване както на годеж, така и на брачен съюз между юношите, като се иска съгласието на техните родители.

Тъждествено е положението и в Синтагмата[52] на Матей Властар. Ако има раз-

[46] Благоев, Н. цит. съч., с. 163; Бобчев, С., Цит. съч., с. 121.

[47] Благоев, Н. цит. съч., с. 162–163; Бобчев, С., цит. съч., с. 121.

[48] Властарь Матфей. Алфавитная синтагма Матфея Властаря. Москва, 1892, Състав III (буква G), Глава 15.

[49] Бобчев, С. цит. съч., с. 87, 94–95.

[50] Благоев, Н. цит. съч., 221–222; Бобчев, С. цит. съч., с. 138; Властарь Матфей. цит. съч. (Състав III, гл. 30).

[51] Благоев, Н. цит. съч., с. 162, 164; Бобчев, С. цит. съч., 120–121.

[52] Властарь Матфей. цит. съч., Състав III (буква G), глава 15.

минаване в гледните точки на майката и бащата, се зачита мнението на съпруга баща. Ако, обаче, възникне несъгласие с родителите и децата по своя воля тръгнат по друг път, те биват лишени от наследство, тъй като проявяват неуважение и незачитане към по-възрастните.

Потвърждение на писаните закони дава Словото на митрополит Йоасаф Бдински за светицата Филотея: "Ала макар и тя да не искаше, когато навърши четиринадесет години, баща й реши да я омъжи… Тя имаше вече и сгоденик… той беше на седемнадесет години"[53].

Че родителите (особено бащата) са тези, които определят бъдещите спътници на своите деца, доказва и Приложното житие на Гаврил Лесновски, където се споменава: "Като достигна зряла възраст, го венчаха за невеста от добър род, макар че той не желаеше" [54].

Изглежда навършването на 13-ата–14-ата година на момичето е достатъчно благоприятна възраст за встъпване в брак.

Що се отнася до царевите дъщери, и те са длъжни да се съобразяват с избора на своя баща владетел, който най-правилно може да прецени не само кое е най-добро за момичето, но и кое е най-изгодно за просперитета на държавата.

Затвърдяването на постигнатите мирни споразумения става най-често посредством сродяване на управляващите фамилии. Още в периода на Първата българска държава (VII–XI в.) започва практиката на сключване на династични бракове, като тя се усилва особено много по времето на Второто българско царство (XII–XIV в.).

Интересни са сведенията за Самуиловите дъщери – Теодора-Косара и Мирослава, които сами определят своя избраник.

Известният "Дуклянски летопис" ни дава информация за възникналата любов между Теодора-Косара, най-голямата дъщеря на цар Самуил, и княза на сръбското княжество Зета – Иван Владимир (1016), който е окован във вериги в Преспа. В документа четем: "И тъй един ден дъщерята на цар Самуил, на име Косара, подбудена и вдъхновена от свети дух, отишла при баща си и изявила желание да слезе със своите слугини и да умие главите и нозете на окованите във вериги затворници"[55].

Желанието на Косара се свързва с византийския обичай на т.нар. "показно унижение" на владетеля, чрез който се стреми да подражава на Христос. Това е алюзия за нейния благ характер и милозлива природа. В тъмницата царевата дъщеря забелязва хубостта и скромността на зетския княз и веднага информира баща си, като му поставя ултиматум: "И сега, ако е угодно на твое величество, или ми дай за мъж княз Владимир, когото държиш във вериги, или да знаеш, че аз по-скоро ще умра, отколкото да приема друг мъж. Като чул това, царят се зарадвал, понеже много обичал дъщеря си, и понеже знаел, че Владимир бил от княжески род, съгласил се да изпълни желанието на дъщеря си"[56].

Интерес тук представлява това, че българският владетел се съобразява с чувствата на своята дъщеря и приема нейния избраник. Въпреки твърдението на някои изследователи, че увлечението на Косара съвпада с намерението на цар Самуил да затвърди властта в наскоро завладените сръбски земи, би следвало да се обърне внимание на факта, че инициатор за това бракосъчетание, ако се доверим изцяло на източника, разбира се, е самата българска принцеса. Не е нелогично да се предположи, че българският цар вижда в този съюз един политически брачен проект, а и достоен партньор (по потекло) за своята дъщеря.

Водеща роля при сключването на брак има и другата Самуилова дъщеря, Мирослава, която се влюбва в сина на солунския управител Григорий Таронит, Ашот. Информация за това ни дава Скилица-Кедрин. Не намирайки сили да противоречи и на тази своя дъщеря, "защото тя била влюбена в него и заплашвала, че ще се самоубие, ако по закон не бъде свързана с него"[57], българският владетел се примирил с желанието й. По-нататък в документа е отбелязано: "Като направили сватбата, Са-

[53] Митрополит Йосаф Бдински и словото му за света Филотея. – БИБ. Т. IV. 1931–1932, № 7, с. 196. Превод: В. Киселков.

[54] Петров, П., В. Гюзелев. цит. съч., с. 456–457.

[55] Латински извори ... т. 3. С., 1965, с. 174.

[56] Пак там, с. 175.

[57] Гръцки извори ... т. 6. С., 1965, с. 279.

муил го изпратил с нея в Дирахиум, за да отбранява областта. Ашот отишъл там и като се споразумял с жена и я предумал, избягал с нея в ромейските триери, които плавали наоколо, за да охраняват това място. С тях той избягал при императора и бил почетен с титлата магистър, а жена му – с титлата зости [т.е. придворна дама]"[58].

Увлечена от примамливите обещания, оставяйки рода си, Мирослава става активна съучастничка в заговора срещу собствената си страна, в резултат на което крепостта Драч скоро преминава в ромейски ръце. От този пример ясно личи, че правата на владетелските дъщери са доста големи – такива, че да изиграят немаловажна роля в политическия живот на българското царство.

Георги Акрополит дава сведения за волята на цар Иван Асен II (1218–1241) да прекъсне българо-никейския съюз, като отделя дъщеря си Елена от законния й съпруг Теодор II Ласкарис: "Тогава, разправят, Асен я взел да седне отпред на седлото му, ударил я с пръстите (си) по главата и я заплашил страшно, че ще я убие, ако не понесе мълчаливо това, което той е решил за нея"[59].

Първо, едва 9–10-годишна, през пролетта на 1235 г. Елена е омъжена за 11-годишния Теодор, и, второ – въпреки че бракът й е стабилен и тя се радва на топли отношения в новия си дом, бащата владетел решава, че този съюз вече не е потребен на България. Можем да направим извода, че владетелските родственички нямат право на глас, дори ако техните бащи или съпрузи действат против каноничните и светските правила.

Георги Пахимер[60] ни дава сведения по въпроса за низкия морал у Мария, която не се посвенява да убие "повярвалия, че е осиновен" претендент за престола Яков Светослав поради това, че иска да го елиминира от управлението. След като близките хора на Константин Тих-Асен (1257–1277) са "унищожени поради злоумисъла на Мария", тя се заема да запази властта за себе си и за сина си Михаил на всяка цена.

Въпреки че според тогавашната наследствена традиция на трона би следвало да застане първороднинят син на владетеля, Мария се опира на византийското наследствено законодателство, даващо право да заеме трона онзи син, който е роден пръв след възцаряването на своя баща (правото на багренородния). В резултат на нейната намеса синовете на Константин от брака му с Ирина са изпратени на заточение, а престолът е зает от сина на Мария – Михаил, който управлява заедно със своята амбициозна майка. Това е показателен пример как пълноправният наследник на управляващата династия може да се прости с трона.

Сред най-популярните женски имена в Българското средновековие е това на Кера Тамара – дъщеря на цар Иван Александър (1331–1371) от първия му брак с влахинята Теодора. Въз основа на миниатюра от Лондонското четвероевангелие може да се направи заключение за възрастта й – около 15-годишна. Чрез династичния брак на Кера Тамара с турския султан Мурад натискът към България от страна на османците затихва за десетина години.

Дъщерята на Иван Александър се превръща в символ на българското, в стремеж, в надежда. Не случайно името й е посочено в Синодика на цар Борил: "На Кера Тамара, дъщеря на великия цар Иван Александър, велика госпожа, съпруга на великия амир Амурат, която му бе отдадена заради българския род. А тя, като отиде там, запази православната си вяра, рода си освободи, живя добре и благочестиво и с мир почина, вечна памет"[61]. Без дори и да подозира, Кера Тамара изиграва огромна роля в историята на своята родина.

Поредният в историята на Второ българско царство е династичният брак на Кераца Мария – първата дъщеря на цар Иван Александър от втория му брак с еврейката Теодора. Тя е омъжена за сина на византийския император Йоан V Палеолог – Андроник. Брачният съюз трябвало да бъде "от полза на християните и във вреда на безбожниците"[62], т.е. срещу турските

[58] Пак там.

[59] Гръцки извори ... т. 8. С., 1972, с. 165.

[60] Гръцки извори… т. 10. С., 1972, с. 171 и сл.

[61] Христоматия по история на България. т. 2. С., 1978, с. 297.

[62] Андреев, Й. Любовните истории в Българското Средновековие. Велико Търново, 1996, с. 97.

нашествия. Въпреки че по това време тя е само на осем години, с решението на Цариградската патриаршия е позволено бракосъчетанието. Тук се забелязва поредното несъобразяване с каноничното и светското законодателства. Подобни заобикаляния на закона са приоритет на царските особи, особено поради това, че те се тълкуват в полза на държавните интереси.

Отражението на икономическите трудности върху децата. През периода на Втората българска държава съществуват няколко пътя за закрепостяване. Първият от тях е свързан с мъжа в семейството – баща или съпруг. Попадайки в икономически затруднения, той повлиява върху съдбата на цялото си семейство. Грамотите на българските царе са изпъстрени с подобни примери, в които четем как цели родове изпадат в крепостничество[63]. По този начин промяната в социално-правния статут на главата на семейството (например, изпадането му в парикия или отрочество) води и до промяна в общественото положение на децата.

Овдовяването на майката също може да обрече децата на закрепостяване. Не малка част от мъжете намират своята смърт на бойното поле. Макар и останала без съпруг, вдовицата може да попадне в лична зависимост, т.е. да бъде закрепостена. В документа, озаглавен "Дарението на протосеваст Прибо"[64], четем как "вдовицата Момена с шестте й деца", както и "другата вдовица, жената на Братослав с шестте й деца" попадат под пряката зависимост на местния феодал.

Важно е да се отбележи, че при такова положение жената става причина да се определи съдбата и на нейните деца, които споделят участта й. Носейки отговорност за своето семейство, за неговите несполуки и икономически затруднения, жената се явява еднакво отговорна пред държавата и местния феодал при изплащането на феодалната рента.

Български нотариален акт от XI–XII в. свидетелства за положението на овдовялата съпруга. В документа е записано: "Аз, Добрина, подарих детето си на попа, а [получих] нива на "Добри гости" близо до Дражиловите ниви. И никой от децата ми, нито пък от рода ми да не се бърка с попа… Защото той ми подари също 7 лакътя памучно платно и 5 ленено и 3 кътбела пшеница"[65]. Явно в посочения случай вдовицата не просто подарява детето си на попа. Тук се загатва за сделка, чрез която жената търси начин за оцеляване на останалите членове от своето семейство, на което вече глава е тя. Тази нейна постъпка много лесно би могла да се критикува, но подобно тълкуване би било несериозно, а и невярно предвид характеристиките на епохата. Подобни действия вероятно са често срещани, тъй като и през XIV в. откриваме подобен случай, записан в Рилската грамота[66] на цар Иван Шишман, където "поп Тодор с децата си и с рода си" са жертвани в полза на Рилския манастир.

В периода XII–XIV в. пред жената е поставен сложният въпрос да намери изход за своето оцеляване и добруването на децата си. Рационалното решаване на този проблем е встъпване в нов брак, след като със смъртта на съпруга се изчерпва и основният източник за препитание. Въпреки че духовните служители виждат във втория, респективно третия или четвъртия брак, непристойно поведение, то факт е, че жените, стремящи се да се домогнат до подобни бракове, целят да се сдобият със съпруг, който им е крайно необходим за подобряване на икономическото им състояние.

Отношението към децата според старобългарските държавни разпоредби. В Закона за съдене на людете (ЗСЛ) и Еклогата не се допуска процес, в който родители и деца свидетелстват едни срещу други[67]. От подобни постановления съдим за значението на връзката между родители и деца.

Грижата на българския законодател за бъдещето на децата проличава от разпоред-

[63] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия… т. 2, с. 274.
[64] Пак там, с. 206.
[65] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия... т. 1. С., 1978, с. 437.
[66] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия... т. 2., с. 55.
[67] Благоев, Н. цит. съч., с. 204; Бобчев, С. цит. съч., с. 90, 96, 134.

бата, според която, ако останат без баща, майката се грижи за тях, тя се задължава да ги възпита, отгледа и задоми. Нейното решение да встъпи във втори брак им дава правото[68] да я изоставят и да получат цялото си бащино наследство, като им се осигури настойник, ако са малолетни. Ако децата са в пълнолетна възраст при жив баща, който се задомява с друга жена, според Екложкото право[69] те могат да получат майчиното си наследство.

Тези условия показват, че децата имат главното място в живота на родителите, дори и пред личното право на последните на щастие. Постановления от този вид дават ярка представа за нрава на българина, очертавайки много ясно неговите морални възгледи за светостта на семейното огнище и важността на родителските задължения. В този смисъл е и разпоредбата[70], според която живият родител не може да изостави своите деца, които са още малолетни, независимо дали ще встъпи в друг брак.

В случай, че почине баща, който има деца от два брака, според писаното законодателство[71], всичките имат право да получат от бащиното си наследство. Възгледите за ценността на връзката родител–дете и стремежът да се осигури обезпеченост на децата се сезира и в постановлението[72], според което най-голямо право на наследяване сред всички живи роднини имат децата и внуците, когато някой почине без завещание.

Съгласно Еклогата наследяването става по закон и по завещание. Първо децата на покойния родител могат да го наследяват, като се изключват омъжените дъщери. Те не получават нищо поради това, че вече са придобили зестра при сключване на своя брак. Отношението към деца, останали без родители, проличава от Екложкото постановление, което предвижда дадена духовна обител (църква или манастир) да пази наследството им до 20 години, ако те не сключат брак до това време. Така става[73], когато на сираците не е определен настойник. Явно родителите определят настойник не само при сключване на втори брак, но и при положение, че са тежко болни или има опасност децата да останат сами. С това условие отново се потвърждава загрижеността за тях.

Според Синтагмата на Матей Властар[74] не се допуска опекунът на децата сираци да предприема годеж или да го развали от тяхно име.

Забраната[75] заемодателят да поробва децата, ако родителите са длъжници, за пореден път потвърждава факта, че българското общество има специално отношение към най-малките си членове.

Интерес представлява постановлението[76], според което непълнолетно лице, измамено при сключването на някаква спогодба, има право да поиска разваляне след навършване на 25-годишна възраст. Предоставянето на възможност да се развали дадена правна сделка подчертава за пореден път грижата на българина за правата на подрастващите.

Българското писано законодателство не задължава само родителите да се грижат за своите деца, но поставя и въпроса за взаимоуважението между тях. Този извод правим от разпоредбата[77], в която е записано, че ако децата оскърбят или обидят майка си и баща си, нанесат им побой или ги наклеветяват, могат да бъдат изключени от завещание и да се лишат от законно наследство.

За убийство на плода в утробата, за да скрие срама си от извършено прелюбодеяние, майката се наказва като бъде бита и

[68] Благоев, Н. цит. съч., 167–168,173; Бобчев, С. цит. съч., с. 122,123,124.

[69] Благоев, Н. цит. съч., с. 169; Бобчев, С. цит. съч., 122–123.

[70] Благоев, Н. цит. съч., 169–170; Бобчев, С. цит. съч., с. 123.

[71] Благоев, Н. цит. съч., с. 173; Бобчев, С. цит. съч., с. 124.

[72] Благоев, Н. цит. съч., с. 184; Бобчев, С. цит. съч., с. 129.

[73] Благоев, Н. цит. съч., 188–190; Бобчев, С. цит. съч., с. 131.

[74] Властарь Матфей. цит. съч., състав III (буква G), глава 15.

[75] Благоев, Н. цит. съч., с. 197; Бобчев, С. цит. съч., с. 133.

[76] Благоев, Н. цит. съч., 207–208; Бобчев, С. цит. съч., с. 135.

[77] Благоев, Н. цит. съч., 181–182, 187-188; Бобчев, С. цит. съч., с. 127, 130–131.

заточена според Екложкото право[78].

В българската историография съществува мнението, че в Славянската Еклога наказанието се дава за жена, която убива жив плод. М. Андреев и Д. Ангелов превеждат[79] думата "извръщи" буквално, със значението й в съвременния български език. Според Г. Петрова[80] този превод е неточен. Изследователката на българското средновековно право е на мнение, че славянската дума съответства на глаголната форма "изхвърли", т.е. пометне. В този смисъл се оказва, че постановленията в двете Еклоги са напълно тъждествени.

Независимо, че жената извършва семеен грях, изменяйки на своя съпруг, категорично й се забранява да посяга на живота на плода, тъй като над съпружеската вярност стои животът на друго човешко същество. Българското средновековно законодателство не пренебрегва и този път святата родителска отговорност.

Синтагмата на Матей Властар[81] определя санкция "работа в рудник" за обикновения човек, който е дал питие на бременната, за да пометне, и постановява "временно лишаване от имуществото" за знатния. Смъртно наказание се предвижда за този, който предизвиква освен смъртта на плода, и смъртта на майката, въпреки и да не е имал "лоша умисъл".

Сурови постановления предвиждат и светските, и църковните закони в случаи на посегателство върху девица, независимо от нейното съгласие. За подобно действие според ЗСЛ състоятелният българин заплаща на момичето, ако откаже да се ожени за нея, шест литра злато, за да отмие срама й. В случай, че престъпникът не разполага с толкова пари, тогава дава половината от имота си на девицата, а ако е сиромах и няма нищо, тогава бива бит и изгонен от своята област от съдията, като се подложи на 7-годишен пост[82]. Ако е без нейното съгласие, тогава наказанието предвижда[83] той да се продаде, а имотът му да се предостави на потърпевшата. При положение, че тя не е сгодена или е сгодена преди навършване на двадесетата й година, наказанието е същото, като църковните канони определят и седем години пост. Интерес представлява чл. 11, в който се предвижда[84] отрязване на носа само за мъжа, който посегне на сгодена девица, независимо от нейното съгласие.

Еклогата[85] предвижда отрязване на носа при изнасилване на мома или лишаване от моминство на чужда годеница.

Според Състав III (буква G), гл. 30, от Синтагмата на Матей Властар[86] този, който посегне на девствена жена, се наказва с отрязване на носа и му се отнема 1/3 от имота, като се дава на потърпевшата. Според други постановки[87] в същия правен извор насилникът се отлъчва от църквата и религиозните обреди или се задължава да узакони отношенията си с жената, въпреки и да не е уточнен начинът и срокът. Състав XII (буква M), гл. 13, съдържа светското постановление[88], според което за обезчестяване на собствената си годеница, преди тя да е навършила 13-ата си година, извършителят се задължава да предостави 1/3 от имота си в нейна полза, в случай, че родителите не дават съгласието си младите да сключат брак. При положение, че те са съгласни, тогава законът постановява да се изчака времето на брака. Тези санкции говорят за отношението към чистотата на момата, към неопетняването на нейната чест и семейното име.

Законовите постановления в Средновековна България с еднаква тежест се отнасят до всички слоеве на обществото. Те защитават правото на лична неприкосновеност, на чисто име, съблюдават запазването на семейните ценности и традиции. Насил-

[78] Благоев, Н. цит. съч., с. 223; Бобчев, С. цит. съч., с. 137.
[79] Андреев, М., Д. Ангелов. История на българската феодална държава и право. С., 1972, с. 30.
[80] Петрова, Г. Престъпленията в Средновековна България. С., 1992 г. , с. 59.
[81] Властарь Матфей. цит. съч., състав III (буква G), глава 28.
[82] Бобчев, С. цит. съч., с. 88.
[83] Пак там.
[84] Пак там.
[85] Благоев, Н. цит. съч., с. 222; Бобчев, С. цит. съч., с. 137.
[86] Властарь Матфей. Цит. съч.
[87] Пак там.
[88] Пак там.

ването на всяка мома без нейно желание, дори да е собствената годеница, подлежи на санкция. Имущественото наказание и ролята на родителите, чиято трезва преценка определя по-нататъшната връзка между младите, показват, че законовите постановки не просто целят да обезпечат потърпевшата, а да дадат един открит обществен урок.

За разлика от Еклогата (и Гръцката, и Славянската), ЗСЛ и Синтагмата на Матей Властар, където няма съсловно деление на обекта или субекта, Душановият законник[89] прави именно такава диференциация. Според чл. 53, ако обектът и субектът на престъплението (похищение на жена) принадлежат към властелините, то на извършителя се налага отсичане на двете ръце и носа. За същото деяние, обаче, себърът се обесва, но ако е посегнал на жена от управляващите кръгове. Ако похити равна, наказанието му е същото, както и наложеното на властелина. Текстът не споменава, обаче, каква е санкцията за похищаване на себърка от властелин.

Кръвосмешението (между родители и деца, братя и сестри) получава едно от най-строгите наказания[90] и според Екложкото право – посичане с меч. Интерес представлява едно сведение, дадено от Ибн Фадлан, който твърди, че волжките българи "по никакъв начин не извършват прелюбодеяние"[91]. Ако бъде хванат прелюбодеец, той бива окован с четири железа и разсечен с топор през средата.

Кръвосмешението между свекър и снаха, син и мащеха, дъщеря и пастрок, брат със зълва, чичо с племенницата си, племенник със стринка си се наказва с отрязване на носа. Същото наказание получава и този, който "съзнателно се съвокупява с две сестри"[92].

Синтагмата на Матей Властар[93] разглежда въпроса за прелюбодеяние с близки родственици на жената. Кръвосмешението не води до прекратяване на брака, но се налагат епитимийни наказания. Не се позволява годеж или брак с бащината годеница или мащехата, както и на свекъра се забранява да встъпва в отношения с годеницата на своя син.

Църквата и светският закон се отнасят отрицателно към встъпване във втори брак, налагат изключителни "правила" за встъпване в трети, а за противозаконен се обявява четвъртият брак. Недопустимо е и съжителството с две съпруги. Ст. 13 от Закона за съдене на людете предвижда[94] мъж, който има две жени, да напусне втората си жена с децата, да се бие и да се подложи на 7-годишен пост.

Въпреки подчертаната загриженост към децата в българските правни извори, в този случай на преден план излиза светостта на единствения законен брачен съюз. Прави впечатление, че наказанието, което се предвижда, не е твърде строго в сравнение с онова, което се отрежда при прелюбодеяние. Обяснението в случая може да бъде само едно – тъй като отношенията с втората съпруга се поставят на същата плоскост, т.е. не става дума за обикновена изневяра, а за споделяне на отговорности и възпитаване на деца във второто семейство. Въпреки това, мъжът се задължава да съжителства единствено със законната си съпруга, както и да осигурява благоденствие на първите си деца. С това се цели пълното им обезпечаване. Същата забрана срещаме и по страниците на Екложкото право, където е отбелязано: "Който има две жени, да се бие, като се изпъди вмъкнатата жена заедно с родените от нея деца"[95].

В Състав XII (буква М), гл. 14, озаглавена „За прелюбодеянието", от Синтагмата на Матей Властар се предвижда[96] същото наказание за двуженеца и за втората му съпруга. Включени са и епитимийни наказания.

С въвеждането на новото законодателство възможността за безпричинни раз-

[89] Законник Стефана Душана. СПб. 1872, с. 37.
[90] Благоев, Н. цит. съч., с. 222; Бобчев, С.. цит. съч., с. 137.
[91] Фадлан, Ибн. Пътешествие до Волжка България 921–922. С., 1992, с. 54.
[92] Благоев, Н. цит. съч., с. 223; Бобчев, С. цит. съч., с. 137.
[93] Матфей. цит. съч., Състав III (буква G), глава 15.
[94] Бобчев, С. цит. съч., с. 88.
[95] Благоев, Н. цит. съч., с. 223; Бобчев, С. цит. съч., с. 139.
[96] Властарь Матфей. Цит. съч.

трогвания е доста ограничена за мъжа. Той няма право да гони своята съпруга от дома си или да се отделя от нея. Освен това се дава право на жената да поиска развод.

В Еклогата се споменават[97] следните случаи, при които това може да стане: ако мъжът в продължение на три години от сключването на брака не може да изпълнява съпружеските си задължения; ако заговорничи против живота на жена си или премълчи такова заговорничене от друга страна; ако не съобщи на жената, че страда от проказа.

За разлика от своя съпруг, който има правото да разтрогне брачния съюз при прелюбодеяние от страна на жена му, то за последната не се споменава подобна възможност. Това означава, че законът не определя прелюбодеянието, извършено от мъжа, като достатъчно основателна причина за жената да прекрати брака си. Ако женен мъж блудства, Екложкото право предвижда[98] той да изтърпи дванадесет удара, независимо дали е богат или беден.

В специален параграф "За съпрузите", поместен в ЗСЛ, се разглежда въпросът относно правото за развод: "…разлъчва се мъж от жена си за такъв грях, ако се узнае, че тя е вършила някоя проказа [лепра] за живота му или други пакости… Също се разлъчва жена от мъжа си, ако пък той й върши някоя проказа или друго…"[99] В същия параграф се споменава, че правото да разтрогне брачния съюз поради прелюбодеяние има само съпругът, което личи от въпроса "трябва ли за всеки грях да се разделя някой с жена си…", на което Исус отговаря следното: "Което бог съедини, човек да не разлъчва освен поради прелюбодеяние"[100]. Тук много показателен се оказва въпросът, в който съпругата е изключена като инициатор при искане на развод, установявайки изневяра от страна на съпруга си.

В същата насока се явява Титул XVII от Еклогата, където се забелязва неравностойното положение между мъжа и жената относно правото им да се явяват обвинители един срещу друг при установяване на извършено прелюбодеяние. Интересен е следният параграф: "Който прелюбодейства с омъжена жена, да се отреже носа и на него и на прелюбодейцата, защото от това става развод и произлиза пагуба на деца и не се спазва словото Господне, което учи, че Бог ги е съчетал в една плът. Прелюбодейцата, след като й бъде отрязан носа, да вземе собствените си вещи, които е донесла на мъжа си, а пък прелюбодеецът не се разлъчва от жена си, при всичко, че му е отрязан носа. С голяма точност да се проучи въпросът за прелюбодеянието и съдиите да имат предвид обвинителите на подобното дело. И ако онзи, който обвинява, е самият мъж или бащата, или майката й, или брат, или чичо, по-достоверен става поводът на изследването…"[101].

За да се избегне оклеветяване и безпричинно разтрогване на брака, когато има обвинение в прелюбодеяние, Състав XII (буква М), Гл. 14, от Синтагмата на Матей Властар предвижда[102] петима свидетели, които да дадат показания чрез клетва, и то само, ако са били преки очевидци. Като най-достоверни свидетели се посочват съпругът, бащата на жената, брат й и дядо й (по бащина и майчина линия).

Интересен пасаж е този, според който обвиняващият в прелюбодейство своята съпруга мъж може да докаже това. Постановлението разглежда случай[103], когато е налице изобличаване, а мъжът да може да задържи предбрачните й дарове, както и зестрата. От нейното имущество съпругът получава една трета. Текстът предвижда и обезпечаване на децата. Ако имат дете, след разтрогването на брака то получава нейното имущество. Когато мъжът прелюбодейства, жената получава зестрата си и предбрачните дарове, а останалото негово имущество се разпределя между възходящи или нисходящи роднини. В случай, че няма такива, то остава в полза на държавата.

Сведения по въпроса за самия брак като ценност намираме в Еклогата, където е

[97] Благоев, Н. цит. съч., с. 175; Бобчев, С. цит. съч., с. 125.
[98] Благоев, Н. цит. съч., с. 218; Бобчев, С. цит. съч., с. 138.
[99] Бобчев, С. цит. съч., с. 92, 97.
[100] Пак там.
[101] Благоев, Н. Цит. съч., с. 220–221.
[102] Властарь Матфей. Цит. съч.
[103] Пак там, Състав XII (буква М), гл. 14.

записано, че бракът е даден от Бога и той не трябва да се разтрогва, "освен по причина на блудство"[104].

Синтагмата на Матей Властар[105] определя като "незаконно" разтрогването на брака с цел да се сключи следващ съюз, т.е. ограничава се възможността и за мъжа, и за жената за развод.

Текстовете[106] на Еклогата предвиждат бой и заточване за съпруга, който допуска прелюбодеяние на своята съпруга. Скривайки подобно престъпно действие, независимо от причината (съхраняване на семейната чест или стремеж към опазване на личния престиж, силни чувства към съпругата и пр.), съпругът, осъзнато или не, подкрепя уронването на моралните устои не само в рамките на семейството, но и в цялото общество[107].

Подобни възгледи са заложени и в Състав XII, гл. 14 от Синтагмата на Матей Властар[108], където на мълчащия съпруг се гледа като на сводник. По примера на Юстиниановата новела, според текста на Синтагмата, жената прелюбодейка трябва да изтърпи своето наказание в манастир. Ако съпругът иска да я върне обратно в семейството, това му се разрешава, но преди да са минали две години. Ако този период отмине, а съпругът почине, тогава прелюбодейката се задължава да даде монашески обет.

От 87-и отговор[109] на папа Николай I разбираме, че вдовицата е заставяна да приеме монашеството. Твърде е възможно[110] това да се прави, за да се покаже, че овдовялата жена принадлежи единствено на своя съпруг, независимо че той вече не е сред живите. Има редица случаи в нашата история, когато жените на владетеля са принудени да се замонашат, тъй като стават вече излишни политически партньори, а понякога вдовицата майка приема монашеското расо заедно със своята дъщеря/дъщери.

Образованието на децата. Образованието по време на средните векове в България е под опеката на църквата. Децата се обучават в по-големите манастири и градските църкви, където се възпитават в основни християнски добродетели: богобоязън, благочестие, уважение към по-възрастните, честност и пр. Ползва се взаимоучителната метода. Главно децата се учат да четат от църковни произведения – Псалтир, Молитвеник, Апостол и др. След тяхното четене и тълкуване идва ред на простите текстове, с които се цели усвояването на правописа от учениците. Онези от децата, които завършат началното си обучение, преминават по-нагоре – към духовно образование. Това се свързва с факта, че обучението преди всичко цели[111] подготвянето на духовни кадри.

Разбира се, за нуждите на държавната власт се подготвят и някои деца в чужди страни, обикновено във Византия. Цар Симеон получава[112] своето образование в Магнаура, а от писмо на архиепископ Василий до папа Инокентий III научаваме за две момчета, които са пратени, за да учат в Рим: "Нека знае при това вашата велика светлост, че ви изпровождам по повеля на господаря цар две момчета – едното е *син на свещеника* Константин, а *другото на царя*, та да изучат по нареждане на ваша светлост латинското писмо…"[113].

Изворите отбелязват деца, приближени на владетеля, които могат да се възползват от възможността да учат в чужди училища и школи. Не е известно какво е ставало в случай, когато обикновено българче покаже достатъчен потенциал, за да заслужи такава чест.

На базата на направените проучвания, интерпретирайки изворовата информация, могат да се направят следните изводи:

– Понятието *морал* има своето запазено място в живота на българина. Етичните кодировки от дълбока древност съпътстват неговите действия. Въпреки някои по-различни правни и духовни ограни-

[104] Благоев, Н. цит. съч., с. 174; Бобчев, С. цит. съч, с. 124.
[105] Матфей. цит. съч., Състав II (буква В), глава 8.
[106] Благоев, Н. цит. съч., с. 221; Бобчев, С. цит. съч., с., 141.
[107] Петрова, Г. Престъпленията… , с. 126.
[108] Властарь Матфей. Цит. съч.
[109] Латински извори ... т. 2., С., 1960, с. 116.
[110] Бешевлиев, В. Първобългарите… , с. 363.
[111] История на България. Втора българска държава. т. 3. С., 1982, 414–415.
[112] Латински извори... т. 2. С., 1960, с. 323.
[113] Пак там, т. 3. С., 1965, с. 361.

чения за жената в българското средновековно семейство, от всичките разгледани постановления се вижда, че средновековният българин се стреми към порядъчен дом и деца, чисти и святи отношения с близки и роднини;

– В средновековната българска държава е осъзната нуждата от регламентирането на моралните ценности на християнизираното българското общество, поради което се възприемат някои византийски кодификации и се подготвят техни компилации. Такава тенденция към затвърждаване и усъвършенстване на етичните норми сред социума е приоритет на българското писано право;
– И в езическия, и в християнския период на Средновековна България децата са в центъра на вниманието и грижите както на собствените си родители, така и на целия социум;
– Средновековното законодателство е направило всичко възможно да се предотврати противопоставянето на родители и деца;
– Българското общество през цялото Средновековие полага усилия за обучението и възпитанието на децата с оглед подготовката им за живота. Това с особена сила важи за престолонаследника и останалите деца на българските владетели, за да изпълняват достойно служебните си задължения в полза на семейството и държавата;
– Правните норми в Средновековна България осигуряват стабилна възможност за финансовата обезпеченост на децата, като основното в тази насока, наред с различните правни вариации, е първостепенната възможност за наследяване от страна на низходящите наследници (деца и внуци);
– Семейството, както показват средновековните български правни текстове, е една цялост, която е неделима и устойчива не само пред лицето на закона, но и пред Бога. Наследственото и наказателното право в тази посока са не просто юридически постановки, а бариери или корективи, целящи съхраняването на морала на отделната личност, семейството и цялото общество.

В такава атмосфера, с голяма отговорност и внимание се отглеждат и възпитават децата в Средновековна България.

Адреси за контакти:

Доц. д-р Златоживка Здравкова
Русенски университет „Ангел Кънчев”
Факултет по природни науки и образование
катедра „Педагогика, психология и история”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: z_zdravkova@abv.bg

ас. Ренета Златева
докторант към Русенски университет „Ангел Кънчев”
катедра „Педагогика, психология и история”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: reneta_zlateva@abv.bg

ЗА НЯКОИ ПАРАЛЕЛИ МЕЖДУ ДУНАВСКИТЕ И ВОЛЖКИТЕ БЪЛГАРИ

Златоживка Здравкова, Ренета Златева
Русенски университет "Ангел Кънчев"

About Some Parallels Between the Danube Bulgarians and the Volga Bulgarians

Zlatozhivka Zdravkova, Reneta Zlateva
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: In the present article has been made an attempt to be shown up the most specific resemblances between the khan Asparuh's Danube Bulgarians and the khan Cotrag's Volga Bulgarians. For that purpose a records of a foreign historians has been presented which give information about the traditions and the way of life of these two nations. Parallels have been made in the area of the customary law and the statute law, the traditions in inheritance, and religious beliefs.

Обособилата се след много перипетии през първата половина на VII в. северно от Кавказ, Черно и Азовско море Стара Велика България, изживява нови сътресения под ударите на хазарите. След смъртта на кан Кубрат, около 650 г., българите се разделят, търсейки нови земи за своята държавност. Най-големият от Кубратовите синове, Бат Баян, спазвайки заръката на своя баща, остава в бащините земи, воювайки срещу хазарите, като впоследствие става техен данъкоплатец. Котраг преминава р. Танаис (р. Дон) и се заселва северно от неговите земи. Кубер се запътва към Балканите и се установява в земите на днешна Македония (Битолското поле). Алцек повежда народа си към Апенините. Третият брат, Аспарух, по думите на Теофан[1], поставя основите на Дунавска България. Дори и да се утвърди тезата, че заселването на българи по Волга става по-късно – във втората половина на VIII в.[2], за кратко време Волжка България се превръща в могъща и просперираща държава.

Като се използват сведенията на чуждестранни автори и пътешественици, които описват характерните за българите качества, обичаи и законови норми, военните и строителните традиции, в настоящото изследване ще се направи опит за открояване на най-емблематичните сходства между Аспаруховите (дунавските) и Котраговите (волжките) българи – два братски народа, които по редица причини заживяват в отделни райони, но не загубват общите си духовни ценности.

Военни и строителни традиции. Най-пълна за периода на средните векове у нас е информацията, оставена от чуждото перо. Не винаги, разбира се, сведенията са правдиви, най-често разглеждани през призмата на по-различни обществено-икономически и политически специфики, но те дават по-голяма тежест на данните. Позитивната оценка за личността на българина вдъхва гордост и преклонение пред нашите предци, чиято култура и традиции будят респект у редица народи.

И волжките, и дунавските българи остават верни на обичаите си да се заселват "*в плодоносни и хлебородни области*", както споменава Мовсес Хоренаци[3] в V в. И двата народа доказват храбростта и достойнството си, издръжливостта си и завидния си боен дух, какъвто го описват Енодий[4] в "Похвално слово за крал Теодорих" (VI в.), Касиодор[5] (VI в.) и Псевдомаврикий[6] (VI – нач. на VII в.).

Арабските пътешественици са респектирани от военната мощ и на Волжка, и на

[1] Гръцки извори за българската история. т. 3. С., 1959, 261–263.

[2] Рашев, Р. Прабългарите и българското ханство на Дунав. С., 2001, с. 39.

[3] История Армении Мойсея Хоренского. М., 1893, с. 62.

[4] Латински извори за българската история. т. 1. С., 1958. 299–302.

[5] Пак там, с. 307.

[6] Гръцки извори ... т. 2. С., 1958, 278–281.

Дунавска България. "*Царството [на буржаните = дунавските българи] е голямо и просторно. Те воюват с византийците, славяните, хазарите и тюрките*", отбелязва Ал-Масуди[7] във "Вести за времената". Същият автор посочва: "*Булгар са голям народ, силен и войнствен, подчинил съседните си народи*"[8]. Дунавските българи вземат данък години наред не от кой да е, а от великата Източна римска империя. Волжките българи се славят също като непобедими[9], като се подчертава, че съседните народи плащат данъци на царя им[10].

За усърдията на старите българи да строят градове[11] научаваме от Захарий Ретор (V–VI в.). Подобна традиция се открива и у народа на Волжка България, която фламандският монах и пътешественик Вилхелм де Рубрук в своя "Пътепис" представя като "*най-крайната страна, която има град*", сравнявайки я с башкирите и унгарците. За тях монахът отбелязва, че "са пастири без какъвто и да е град"[12].

Летописците наричат Волжка България "страна на градовете". Археологическите проучвания показват, че там са съществували около 2 000 селища с приблизително 200 града, сред които са Велики Болгар, Биляр, Сувар, Казан и др. Традиционното българско земеделие и занаятчийското производство стават известни на близки и далечни държави. Арабските писатели описват големите български кервани, пътуващи из цяла Евразия, натоварени със зърно, кожи, платове, восък, мед и дървесина. Впечатлява съвременниците им обстоятелството, че българите на Волга са първият източноевропейски народ, който въвежда собствено монетосечене. Освен с развитото си стопанство, Волжка България се отличава и с добре структурираната си държавна уредба, изградена на принципа на свободата и справедливостта. В нея царят правов ред и ниски данъци, правещи силно впечатление на чуждите пътешественици.

Сред учените и до днес има разногласия коя е столицата на Волжка България – Буляр/Биляр или Болгар/Булгар. Проф. А. Халиков изказва мнение, че е първият град, тъй като "Биляр" означава "Великият български град Болгар"[13].

Той има правоъгълна форма, подобна на Плиска и Преслав. Вътрешният град заема площ от 620 ха укрепена площ и 200 ха неукрепена и с това претендира за най-големия български град. Обграден е със земен вал, който в началото на XII век става троен. Арабският пътешественик Ал Мухтали през 982 г. споменава: *"Болгар е град, разположен на р. Етил. В него всички са мюсюлмани. От Болгар излизат 20 000 конници. С всяка войска, колкото и голяма да е тя, те се сражават и я побеждават"*[14]. Според Ал-Гарнати[15] градската стена на Болгар е построена от дърво (дъб). Ибн Фадлан споменава за план за строеж на крепост, която да защитава волжките българи от юдеите[16]. Знае се, че първоначално сградите в Плиска също са построени от дърво, а в началото на IX в. вече се изгражда белокаменна Плиска. Землените валове са характерни и за Дунавска България, подробно описани от проф. Р. Рашев[17].

Силата на закона и честта. Вярата в честността и спазването на направената уговорка са характерни за волжките българи[18]. При сключване на мирни договори и владетелите на Дунавска България също разчитат на дадената дума, въпреки и често пъти тя да не се спазва от отсрещната страна[19], а лъжата и клеветата търпят най-

[7] Заимова, Р. Арабски извори за българите. С., 2000, с. 36.
[8] Пак там, с. 44.
[9] Фадлан, Ибн. Пътешествие до Волжка България 921–922. С., 1992, с. 44.
[10] Большакова, О. Г., А. Л. Монгайта. Путешествие Абу Хамида Ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153). Москва. 1971, с. 31, 37.
[11] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. т. 1. С., 1978, с. 57
[12] Латински извори ... т. 4. С., 1981, с. 228.
[13] Халиков, Ал. Кто мы – булгары или татары. Казан. 1992, с. 27.
[14] Цит. по Ал. Халиков. Первое государство. Казан. 1991, с. 70.
[15] Большакова, О. Г., А. Л. Монгайта. Цит. съч., с. 30.
[16] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 42.
[17] Рашев, Р. цит. съч., 134–136.
[18] Фадлан, Ибн. цит. съч., 44–45.
[19] Гръцки извори ... т. 5. С., 1964, с. 170.

строги санкции[20].

Ибн Фадлан, пратеник на багдадския халиф, посещава Велики Болгар през 922 г. и най-подробно описва високия морал и строгите законови постановления.

Във Волжка България най-тежко се наказват срелюбодейците, убийците и крадците. Стриктно се спазва забраната за сваляне на оръжие[21].

Арабският историк Ал-Масуди ни дава сведения за дунавските българи: "*Конете, които употребяват във война, пасат постоянно свободни по ливадите и никой не ги язди, освен във време на война. И ако намерят човек, който в мирно време се качва на кон, убиват го*"[22].

Във Волжка България мъжете и жените се къпят голи в реките (стара езическа традиция), но "*по никакъв начин не извършват прелюбодеяние*"[23]. Строгостта на законите проличава от наказанието за прелюбодееца – той бива окован с четири железа и разсечен с топор през половината[24]. Блудникът при дунавските българи се наказва с отрязване на носа според Гръцката, Славянската Еклога и Синтагмата на Матей Властар[25]. Вероятно е прелюбодеянието във Волжка България, посочено от Фадлан, да визира кръвосмесителна връзка. Санкцията за такова престъпление според Екложките правни норми[26] е посичане с меч.

Фадлан споменава за наказанието на убийците. Ако, обаче, извършителят не се признае за виновен, а и няма как да се докаже вината, волжките българи го оставят на милостта/присъдата на Бога, поставяйки го в специално направен ковчег от дърво[27]. Това показва, че за тях правовият ред в страната е от изключителна важност. Всяко несъобразяване с него може да доведе до нарушаване на обществената цялост, а това деморализира и се отразява пагубно върху държавните устои. Разбира се, този обичай кореспондира със старите религиозни възгледи, според които Бог винаги намира начин да осъди прегрешилия.

Дунавските българи предвиждат и санкция за убийство по непредпазливост, което личи от 30-и отговор[28] на папа Николай, но в извора не се посочва каква точно е тя. Строгостта на законите при дунавските българи личи от сведенията на лексикона "Свидас", където са поместени Крумовите разпоредби от началото на IX век: "*Ако някой обвини другиго, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит. Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако някой би се осмелил да направи това, имотите да му бъдат отнети. Заповядал също да се строшават краката на крадците и всички лозя да се изкореняват. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде [достатъчно] задоволен, за да не изпадне пак в нужда; или пък, който не постъпи така, ще му бъдат отнети имотите*"[29].

Прилика между волжките и дунавските българи наблюдаваме и при облагането с данъци. В апокрифен летопис от XI в. се споменава, че при цар Симеон и неговия син, цар Петър, България е в благоденствие: "*вземаше* [Симеон] *данък от цялата своя земя по всяка област на своето царство: едно повесмо и лъжица масло и яйце на година. Това бе неговият данък от неговата земя, от неговите люде и нищо друго не искаше той... Тогава прочее, в дните и годините на свети Петър [цар Петър], царя български, имаше изобилие от всичко, сиреч пшеница и масло, мед, мляко и вино…*"[30] Текстът е съставен по времето на византийското владичество и несъмнено има за цел да припомни благоденствието при старите български царе, противопоставяйки новата данъчна система на по-

[20] Пак там, с. 310.
[21] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 54.
[22] Петров, П., В. Гюзелев. цит. съч., с. 128.
[23] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 54.
[24] Пак там.
[25] Благоев, Н. Еклога, 220–222; Бобчев, С. Старобългарски правни паметници. ч. 1. С., 1903, с. 137; Властарь Матфей. Алфавитная синтагма Матфея Властаря. Москва, 1892 (Състав III, гл. 30).
[26] Благоев, Н. цит. съч., с. 222. Бобчев, С.. цит. съч., с. 137.
[27] Ибн Фадлан. цит. съч., 52–53.
[28] Латински извори ... т. 2. С., 1960, с. 87.
[29] Гръцки извори ... т. 5. С., 1964, с. 310.
[30] Петров, П., В. Гюзелев. Цит. съч., с. 441; Иванов, И. Богомилски книги и легенди. С., 1970, 283–284.

облекчената стара. Истинността на сведението, обаче, може да се прецени при сравняване с данните, които дават арабските изследователи за волжките българи. При тях главното попълнение на хазната идва от митата. Митническият данък за чуждите стоки е 1/10, а от робите по закон на царя се полага всеки десети. Ибн Фадлан споменава за данък, който се плаща в кожи от собол. Младоженците поднасят на царя продукти, които се определят в зависимост от гощавката.[31]

Идентичните обичаи. Анонимна хроника от VIII–IX в. представя статуя на българин, намираща се в "Хлебарските тържища", на търговската улица "Меса", в Цариград. В документа е отбелязано следното сведение: "*българин, който оре с вол, като че е готов да прокара бразда по земята. Каква чудна гледка!*"[32] Вероятно статуята изобразява основния поминък на българите – земеделието. Освен това, тя дава и информация за едно ценно качество, което притежават те – трудолюбието.

Практиката жените да споделят принципно мъжки занимания (ловуване и война) е позната и сред Аспаруховите, и сред Котраговите българи.

По обичай, както отбелязва Фадлан, жената стои до съпруга си, до царя, когато посрещат своите гости, но въпреки това владетелят не споделя своята трапеза дори и с членовете на семейството си: "*Всеки се храни на отделна масичка*"[33]. Подобна информация за дунавските българи ни дава 42-рият отговор от "Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите": "Вие твърдите, че *когато вашият княз седне на стол, както е обичаят, до трапезата, за да яде, никой не сътрапезничи с него, за да яде също, нито дори и жена му, докато вие, далеч от него, насядате на низки столчета* [възможно е да се имат предвид ниски масички] *и ядете на земята…*"[34].

За обичая синовете да стоят пред бащата и майката споменава Фадлан[35]. В семейните портрети на дунавските царе се забелязва сходство – децата са изобразявани пред родителите.

По традиция владетелят на Волжка България разпръсква монети върху гостите на страната си, за което научаваме от Ибн Фадлан[36]. Според "Свидас" кан Тервел "*напълвал сандъчета със златни и сребърни пари, раздавал ги на войниците, пръскайки с дясната си ръка злато, а с лявата сребро*"[37].

Фадлан отбелязва: "Видях дирхемите [драхмите] на Бухара, различните им видове и цветове. Има някои от тях, познати под името АЛ-ГИТРИФИ, Направени са от червена мед и от жълта мед и от тях е взето известно количество без тегло. 100 от тези дирхеми са равни на 1 [дирхем] от сребро. А ето и условията им [на дирхемите] за махра [зестра] на техните жени. Говори се еди-кой си син от еди-кой си род се жени за дъщерята на еди-кой си от... род и *получава зестра от еди-колко си и еди-колко си гитрифски дирхема*. По такъв начин се закупува и недвижимо имущество, както и снабдяването с роби. Не се споменава за друг вид дирхеми. Има и дирхеми още, за направата на които е използвана само жълта мед. Но от тях се равняват на 1 данак. Срещат се и дирхеми, изсечени също от жълта мед и познати под названието самаркандски. 6 от тях се равняват на 1 данак"[38]. Аспаруховите българи започват да секат монети в края на XII–нач. на XIII в., най-вече от сребро и мед. 49-и отговор на папа Николай I по допитванията на българите дава информация за това, че дунавските българи дават като зестра на съпругите си "злато, сребро, волове, коне и др."[39]

Сходните религиозни възгледи. Преди да бъдат въведени първите писани закони българинът разчита най-вече на силата на Провидението. Намерените религиозни символи доказват тъждественото възприемане на божиите знаци от Аспаруховия и Котраговия народ.

[31] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 50.
[32] Гръцки извори ... т. 3. С., 1959, с. 224.
[33] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 39.
[34] Латински извори ... т. 2. С., 1960, с. 93.
[35] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 39.
[36] Пак там., с. 37.
[37] Гръцки извори ... т. 5. С., 1964, с. 310.
[38] Ибн Фадлан. цит. съч., 12–13.
[39] Латински извори ..., т. 2. С., 1960, с. 98.

В съчинението "Царе" на Йосиф Генезий приемането на християнската религия от дунавските българи се обвързва с необходимостта да се премахне обстоятелството, че "*били измъчвани от глад…*"[40]. Византийският хронист Зонара също представя приемането на християнската религия като единствен изход да се избегне "*настаналият сред българите глад*"[41]. "Бертинските анали" обясняват необходимостта от приемането на християнството с намесата на религиозно-провиденциални елементи: "*Той [Борис-Михаил I] бил замислил да стане християнин миналата година, понеже бог го вдъхновил и му внушил това чрез поличби и бедствия сред народа на царството му*"[42]. Подобен провиденциален елемент е налице и в легендата за волжките българи, която споменава Ал-Гарнати[43]: мюсюлманин излекувал тежко болното царско семейство, след което народът им приема исляма.

И Аспаруховите, и Котраговите българи стават монотеисти, приемайки съответно – християнството и исляма. Интерес представлява фактът, че и царят на волжките българи Алмуш, и кан Борис I приемат името на покръстителите си – Алмуш/Алмас *Джафар* и Борис-*Михаил*.

Вярата на волжките българи в силата на Божията намеса се доказва от следното известие на Ибн Фадлан: "*И ако някой мъж [човек] от тях убие друг, и то преднамерено, те го съдят заради тази му постъпка, а ако ли пък го убие, без да иска, то за него правят ковчег от дървото хазанк, слагат го вътре, заковават го с гвоздеи и му слагат три питки и съд с вода, поставят и три парчета дърво, приличащи на седла от камили, закачват ги помежду тях и мълвят: "Ние го оставяме между небето и земята, където ще попадне на въздействието на дъжда и слънцето – може би Аллах ще се смили над него. И така остава закачен, докато времето не го унищожи напълно и докато ветровете не го избрулят и разнесат праха му*"[44]. От известието на арабския пътешественик се вижда, че за волжките българи божията воля е от първостепенно значение. Ако бог реши да помилва някого, то той ще остане сред живите след подобно Божествено изпитание.

Средновековните хронисти Г. Рубрук и Ибн Фадлан отбелязват, че волжките българи спазват стриктно законите на Мохамед[45]. Българинът, независимо мюсюлманин или християнин, е безупречен в усвояването и спазването на каноните. Това доказва и Лъв Дякон в своята "История", където е записано, че "*мизите изповядват безпогрешно християнското учение*"[46]. Религиозността на средновековните българи е отразена и в "Кратко житие на Климент от Димитър Хоматиан", в което последните са описани като добри християни, спазващи почитта към своите светци[47]. Имаме примери от средновековната история, в които нашите владетели се явяват много подостойни християни и от ромеите. Георги Акрополит в своята "История" ни дава информация за набожността на дунавските царе: "… *тогава се случиха Христовите празнични дни – рождението и кръщението. В този ден на кръщението българските владетели празнуват най-бляскаво…*"[48]. От кореспонденцията[49] между Калоян и папа Инокентий III ясно проличава религиозната ревност на българския народ и вярата в Божиите символи.

Надпис[50] от Мадара, който е единственият домашен извор, посочващ името на бога на езическите българи, указва извършеното жертвоприношение на Тангра от кан Омуртаг. И в днешно време в Татарстан се споменава името на Тангра.

Българските рунни надписи съдържат знаци, чието тълкуване е било не един път обект на изследване от страна на наши учени. Това, че нашите предци използват рун-

[40] Гръцки извори ... т. 4. С., 1961, с. 334.
[41] Гръцки извори ... т. 7. С., 1968, с. 171.
[42] Латински извори ... т. 2. С., 1960, с. 287.
[43] Большакова, О. Г., А. Л. Монгайта. цит. съч., с. 31.
[44] Ибн Фадлан. цит. съч., с. 52–53.
[45] Рубрук, Г. Путешествия в восточные страны. М., 1997, с. 117.
[46] Гръцки извори ... Т. 5. С., 1964, с. 249.
[47] Петров, П., В. Гюзелев. цит. съч., 302–304.
[48] Пак там, с. 115.
[49] Латински извори ... т. 3. С., 1965, 308–378.
[50] Бешевлиев, В. Прабългарски епиграфски паметници. С., 1981, с. 52.

ни знаци, се потвърждава не само от археологически данни, но и от старобългарския книжовник Черноризец Храбър[51], който съобщава, че преди да имат книги, те четат и гадаят с черти и резки.

Що се отнася до руническото прабългарско писмо, проф. Р. Рашев изказва мнение[52], че то "на практика не съществува", а опитите да бъдат разчетени надписи с гръцки букви на прабългарски език, като се ползват за база съвременни ирански и кавказки елементи, са необосновани, тъй като в основата на някои съвпадения лежи единствено случайността.

В един от своите трудове, посветен на св. Иван Рилски, проф. Ив. Дуйчев посочва, че "*първобългарите туранци почитали пюя Тангра – бог на небето, добри и зли духове, небесни светила...*"[53].

Много находки съдържат знака IYI, който е изобразен върху седмолъчата бронзова розета от Плиска, върху керемиди, тухли, каменни блокове, глинени съдове и предмети. Вероятно знакът има апотропейно значение. В. Бешевлиев споменава, че се ползва и като амулет, предпазващ от зли сили, а поставен върху керемидите, "той е служил за *гръмоотвод*"[54]. Татяна Яруллина дава информация за един оловен печат, датиран от VII век, открит в голяма надгробна могила през 80-те–90-те години на XX век в Средното Поволжие, в който присъства т. нар. "знак на Тангра"[55] – IYI.

Котраговите българи изпитват не малък страх от гръмотевиците, тъй като считат, че това е намеса отгоре, означаваща Божия гняв. По този въпрос Фадлан споменава: "*Видях в страната им много гръмотевици и ако гръм удари дома им, то те не се доближават до него, оставят го такъв, какъвто е, и всичко, каквото има вътре – хора, имущество и друго, оставят го, докато времето не го унищожи, и казват: "Това е дом, над чиито жители съдбата се е разгневила*"[56].

Изглежда волжките българи възприемат божиите послания по начин, тъждествен на дунавските българи. Ако обвържем последно цитирания текст с "разчитането" на знака ипсилон от В. Бешевлиев като предпазващ от зли сили и гръмотевици, тогава излиза, че българинът езичник вярва във възможността за умилостивяване на бога/божествата. Именно това е и една от причините за извършване на жертвоприношения.

Приемайки, че бог има нужда от по-енергични хора, волжките българи не се поколебават да "изпратят" някой такъв. Подобна информация се открива отново у Ибн Фадлан: "*Ако [те] срещнат или видят човек, притежаващ енергичност и гъвкавост и познание за нещата, [те] казват*: "*Този има право да служи на нашия Господ*." *И така вземат го, слагат му на врата въже, закачват го на дърво, държат го, докато не издъхне. Преводачът на царя ми разказа, че някакъв синдиец се спрял в страната им и отседнал при владетеля продължително време, като му прислужвал. Той бил много ловък и му сечало пипето. А на една група от жителите на страната ѝ се приискало да тръгне на гурбет. Синдиецът поискал от царя разрешение да се присъедини към тях. Царят му забранил. А синдиецът продължил да настоява, докато накрая царят се съгласил и му дал разрешение. Речено-сторено. Той тръгнал с тях на кораба. Те забелязали, че той е подвижен и пресметлив, договорили се помежду си и рекли:* "*Този човек превъзходно може да служи на нашия Бог, нека го пратим да му служи*." *Продължили пътя си покрай гора и те вкарали синдиеца в нея, надянали му въже на шията, вързали го на върха на едно високо дърво, оставили го там и продължили пътя си*"[57]. Вероятно волжките българи разчитат в подобни случаи на божията воля, когато оставят "избраника".

Фадлан[58] споменава за вярващи и невярващи в джинове, които водят непрес-

[51] Петров, П., В. Гюзелев. цит. съч., т. 1. С., 1978, с. 310.
[52] Рашев, Р. цит. съч., с. 144.
[53] Дуйчев, Ив. Рилският светец и неговата обител. С., 1947, с. 2.
[54] Бешевлиев, В. цит. съч., с. 24.
[55] Яруллина, Татяна ал-Булгари. Волжка България и Европа. Историко-културологични очерци. С., 2008, с. 115
[56] Ибн Фадлан. Цит. съч., с. 52.
[57] Пак там, с. 53.
[58] Пак там, с. 46.

танни сражения помежду си. Дунавските българи също вярват в добри и зли сили/духове.

Въпреки строгостта на законите и обичаите си българите си остават общителни и толерантни към традициите на другите народи. В бита, нравите и светоусещането в двете България, Дунавска и Волжка, се забелязват прилики, които говорят за един народ, способен да оцени и развие културата в нейните многоаспектни проявления; да бъде за пример за околните страни, доказвайки сила, могъщество и просперитет; народ, умеещ да привлича симпатиите на съседни племена със своите морални принципи и възгледи.

Културата е позната на българина от стари времена. Той далеч не е варварин, който препуска със своя кон, организирайки война и грабежи, а човек, който умее да оценява и усвоява новото, доразвивайки го и пречупвайки го през свой модел и традиции. Със своите изяви българинът оправдава думите на Ал-Гарнати: "*А смисълът на думата българин е учен човек*"[59].

На базата на всичко казано дотук може да се направят няколко извода:

- Разделението на народа от Кубратова България през втората половина на VII в. не е основание за тотална промяна в обществените нагласи и държавноустойствените практики на българите, живеещи в различни държавни образувания;
- Изворовите данни свидетелстват за значителни паралели в законовата база на Волжка и Дунавска България;
- Откриват се редица сходства в обичаите на волжките и дунавските българи;
- Налице е единна строителна традиция;
- Независимо от различната религия, която изповядват хората от двете български държави – по Волга (ислям) и край Дунава (ортодоксално християнство), нравствените представи и устои са удивително близки, което несъмнено разкрива общото родово начало на волжките и дунавските българи.

[59] Большакова, О. Г., А. Л. Монгайта. Цит. съч., с. 31.

Адреси за контакти:

Доц. д-р Златоживка Здравкова
Русенски университет „Ангел Кънчев"
Факултет по природни науки и образование
катедра „Педагогика, психология и история"
ул, „Студентска" № 8
E-mail: z_zdravkova@abv.bg

ас. Ренета Златева
докторант към Русенски университет „Ангел Кънчев"
катедра „Педагогика, психология и история"
ул, „Студентска" № 8
E-mail: reneta_zlateva@abv.bg

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ И ПРЕДИЗБОРНИТЕ БОРБИ В РУСЕ ПРЕЗ 1923 г.

Любомир Златев
Русенски университет "Ангел Кънчев"

The Political Parties and Pre-election Campaign in Ruse During 1923

Lyubomir Zlatev
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: In the following article are revealed the political fight in Rousse during 1923. It is explained, why there was not armed fights in Rousse in the same year during September revolt.

Както е известно в българската история 1923 г. е белязана от остри социални конфликти, прераснали в кървава гражданска война. На русенска почва, обаче, напрежението между политическите сили в обществото, поради някои местни особености, се проявява най-вече в общинските и парламентарните избори. Отделни моменти от предизборните борби на партиите тук през тази година са осветлявани в регионални изследвания, свързани преди всичко с общинската институция[1]. Целта на настоящата публикация е да разгледа по-подробно предизборните кампании на различните политически партии в града през трудната 1923 г. и да обясни защо в Русе не се стига до въоръжени стълкновения, както в други региони на страната.

В продължение на около две години от есента на 1921 до края на 1922 г., въпреки неколкократните местни избори, в Русенската община не се създава стабилно партийно мнозинство и не се излъчва постоянна общинска управа. За 11 февруари 1923 г. се насрочват нови общински избори. В предизборната кампания като водеща политическа сила се очертава местната организация на БЗНС начело с Ал. Хаджипетров, който към момента е председател на назначената от земеделското правителство тричленна общинска комисия. Неговите публични речи са насочени главно към „разобличаване на нескопосаното управление на общината" в предходните години от буржоазните партии и комунистите. На този фон, дейността на земеделската тричленка се представя като едно непрекъснато „усилие срещу враговете отляво и отдясно" да се служи на цялото гражданство без партийно пристрастие[2]. Земеделската дружба отбягва да се ангажира с определени платформени искания, а се задоволява с по-общи обещания за защита на „трудовите слоеве". Местният земеделски печат обявява, че след „45-годишна разруха" никоя партия не може да излезе със строго фиксирана общинска програма, която напълно да тушира социалните проблеми на града. Едновременно с това, той води в по-общ план активна настъпателна пропаганда срещу политическите противници на БЗНС. Пространно се описват „жестокия начин, по който лениновите приятели изравняват обществото в Русия" и на русенските комунисти се предрича тежко поражение в предстоящите общински избори, въпреки че искали „да се реабилитират пред централното си ръководство в София и Москва, за загубата на „Дунавската Комуна"[3]. Непрестанни нападки се отправят и срещу буржоазните партии. Конституционният блок е обвинен, че

[1] Златев, Л. Образуване и организационно изграждане на Обединената народнопрогресивна партия в Русе и Русенско (есента на 1921 – пролетта на 1923 г.). – В: Архивен преглед, 1996, кн. 1-2, 107-115; Същият, Общинската криза и политическите партии в Руссе (есента на 1921 – пролетта на 1923 г.). – В: Архивен преглед, 1993, кн. 3-4, 50-58; Същият, Златев, Л. Политическите борби около Русенската градска община 1921-1924 г. – В: 125 години Русенска община (1865-1990). Русе, 1990, 4-22; Радков, Ив., Л. Златев. Русенската община 1878-1949. Русе, 2002, 169-197.

[2] в. Пробуда, Русе, № 1, 1 февруари, № 3, 3 февруари 1923.

[3] Пак там, , №2, 2 февруари 1923.

като „мъртва котерия от експлоататори и погромаджии” ще се стреми чрез изборни манипулации, заговори и подкупване на гласоподаватели да завладее общинската и държавната власт[4].

В остро конфронтационен дух се води и предизборната агитация на Конституционния блок и Националлибералната партия. Те постоянно изтъкват, че и най-малката проява на демокрация в страната се потъпква от „диктаторския тандем Стамболийски – Даскалов”, че чрез „подтискането на интелигенцията” земеделците „прокарват пътя на болшевизма в България”. Блоковите партии и националлибералите обаче не постигат съгласие за общо участие в изборите[5].

Комунистите и местната организация на БРСДП в предизборната общинска кампания също се придържат към тона на крайния негативизъм. Освен взаимните обвинения, които си отправят агитаторите на двете партии по повод различията в платформените им виждания за функциите на общинската институция, те се впускат и в чисто идеологически спорове, придружени с личностни нападки срещу най-изтъкнатите им водачи в града. Но предизборната пропаганда на комунистите и социалдемократите все пак е насочена главно срещу управляващия БЗНС и буржоазните партии[6].

В общинските избори на 11 февруари 1923 г. БКП (т.с.) печели 10 общнски мандата. Конституционният блок получава 6 мандата, а губи 3. БЗНС удвоява общинското си представителство с 6 спечелени мандата. Най-слабо се представят в тези избори националлибералите и социалдемократите, които изпращат само по един свой представител в общината[7].

Отново, обаче, догматизираната тактика на БКП (т.с.) не дава възможност на местната й партийна организация да се възползва от изборните резултати. При избора на Постоянно присъствие комунистите не гласуват, защото нямат абсолютно мнозинство в 24-членния общински съвет. Представителят на социалдемократите заема традидиционната си неангажирана позиция, гласувайки с бяла бюлетина. Бели бюлетини подава и блоковата група, като декларира, че по принцип ще подкрепя всяка инициатива на „една умерена и разумна” общинска управа. Тогава на Ал. Хаджипетров не му остава нищо друго освен да състави с по 6 гласа смесено Постоянно присъствие от земеделците и блоковите партии[8].

Избраният на 11 февруари общински съвет в периода до 9 юни 1923 г. не е в състояние да изпълнява нормално функциите си. Борбата на политическите сили в Русе по повод на насрочените за 22 април парламентарни избори отклонява лидерите на местните партийни организации от общинските им ангажименти. Русенската земеделска дружба разгръща безпрецедентна дотогава предизборна и политическа кампания. Тонът на нейната пропаганда от остро конфронтационен преминава в открито заплашителен срещу „болшевишко-коминтерновския курс на комунистите” и „козните на Черния блок”[9]. Местният земеделски печат приписва едва ли не месианска роля на БЗНС и Ал. Стамболийски за „освобождението на българския народ от 45-годишното политикоикономическо робство”. Етатизмът, личната трудова собственост и кооперативизмът се рекламират като единствената възможна алтернатива за материалния просперитет на обществото. Първата стъпка към унищожаване на „старата грабителска система на управление”, земеделците виждат в радикалното разрешаване на отдавна протакания Конституционен въпрос[10].

Блоковите партии и националлибералите, макар и в отбрана, издигат лозунги с призиви към гражданите да застанат зад „партиите на реда срещу фронта на дружбаши и комунисти”[11]. С многобройни примери за

[4] Пак там , № 4, 5 февруари 1923.

[5] в. Русенска поща, Русе, № 349, 3 февруари 1923.

[6] Исторически музей (ИМ) – Русе, Инв. № 346 и № 405; в. Работнически вестник, № 187, 3 февруари; № 194, 12 февруари 1923.

[7] в. Русенска поща, Русе, № 357, 12 февруари 1923; в. Земеделско знаме, № 38, 23 февруари 1923

[8] (ДА) – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 59, л. 52-57.

[9] в. Пробуда, Русе, № 65, 19 април, № 66, 20 април 1923

[10] Пак там, № 30, 7 март 1923; в. Русенска поща, Русе, № 403, 5 апри 1923.

[11] в. Мир, № 6844, 28 март 1923; в. Независимост, № 601, 19 април 1923.

политически насилия и изборни фалшификации те предсказват историческата обреченост на идеята за „земеделска държава" и призовават за създаване на единен опозиционен „Национален блок" за „смяна на режима" и изработването на нова демократична конституция[12].

Комунистите и социалдемократите обвиняват „оранжевата диктатура" в използване на държавната власт за „заграбване" управлението на русенската и другите големи градски общини в страната. Не се пестят, особено от комунистите, личностни квалификации по отношение на кмета Ал. Хаджипетров и другите лидери на земеделската дружба[13].

На 22 април БЗНС постига пълна изборна победа не само в селата на Русенски окръг, но и в самия град. Всички парламентарни мандати от Русе и окръга получават земеделците. Чувствително спадат подадените гласове за останалите партии[14]. Но тези изборни резултати се дължат не толкова на успешната кампания на БЗНС в Русенския регион, колкото на последните изменения в избирателния закон, направени от земеделското правителство. Според него в Русенска градска избирателна околия са включени няколко от най-близките до града села и така изведнъж се получава рязко покачване на подадените гласове за БЗНС и относително намаляване на гласовете за останалите политически партии[15].

И след парламентарните избори градусът на политическия живот в Русе не спада. Печатният орган на земеделската дружба твърди, че в близко време предстои създаването на Занаятчийска партия, която в съюз с БЗНС, ще сведе до минимум политическото влияние на традиционните градски партии[16]. Зачестяват парадите и митингите на Оранжевата гвардия в града, на които най-често оратори са кметът Ал. Хаджипетров и другите членове на земеделското общинско представителство [17].

Теоретизирайки основните идейни принципи на земеделското движение, местният печатен орган на БЗНС в. „Пробуда" развива тезата, че най-краткият път към народовластието минава през „народовластническата диктатура". Вестникът изразява нескрити симпатии към Мусолини, който успял да „заздрави далеч по-културната от България Италия" с решителното отстраняване на комунистите и аристокрацията от политическата сцена на страната си[18]. Към това се прибавят и постоянно напомнящите декларации за подготвяния от правителството законопроект за задължителното членство на всички пълнолетни граждани в някоя от политическите партии[19]. Започва преминаването на отделни членове от другите партии или на цели партийни групи заедно с архивата им в редовете на местната земеделска дружба[20].

Русе придобива постепенно оранжева окраска и видимата страна на политическия живот в града с нищо не подсказва за приближаващия Деветоюнски преврат. От земеделската дружба се чуват нетърпеливи гласове за по-бързото „облекчаване участта на петдесетхилядния град" чрез разпускането на многопартийният „бездеен общински съвет"[21].

Девети юни предизвиква рязък обрат в политическия живот на Русе. Под лозунга „Долу партиите, да живее България!" Конституционният блок и незабележимите с дейността си дотогава организации на Народния сговор, запасните офицери и кубратовци, започват войнствена кампания срещу свалення от власт Земеделски съюз. Наред с „Манифеста" на новия сговористки кабинет за „ред, национална концентрация и социален напредък", местният печат публикува многобройни статии с апокалиптични разкрития за свръхзлоупотреби с държавни средства на Ал. Стамболийски и членовете на неговото правителство[22]. По всички вестникарски па-

[12] в. Независимост, № 596, 13 април 1923.
[13] ДА – Русе, ф. 4 К, оп. 1, а.е. 59, л. 182-183; Исторически музей – Русе, Инв. №2029; в. Русенска поща, Русе, № 403, 5 април 1923.
[14] в. Земеделско знаме, № 90, 23 април 1923.
[15] Пак там, № 38, 23 февруари 1923.
[16] в. Пробуда, Русе, № 76, 2 май 1923.
[17] Пак там, № 80, 6 май 1923.
[18] Пак там, № 100, 2 юни 1923.
[19] Пак там, № 64, 14 април 1923.
[20] Пак там, № 96, 26 май 1923.
[21] Пак там, № 92, 21 май 1923.
[22] в. Русенска поща, Русе № 456, 10 юни, № 457, 11 юни 1923.

вилиони в града се продава документална брошура с избрани писма от кореспонденцията на земеделския водач, уличаващи го като вдъхновител на политически интриги и убийства. По екраните на русенските кина се прожектира филм „за смелите действия на войската при завземането на Славовишката крепост" и арестуването на земеделските министри[23]. Сцената на русенския театър за дълго е ангажирана с политически фарсове от рода на „Стамболийски в небесата" и др. подобни[24]. Към това се прибавят и постоянните уверения на блокарите и сговористите, че западноевропейските страни посрещат с „облекчение" станалата промяна в България[25].

Местната организация на БКП (т.с.), срещу която в първите дни след Девети юни не се оказва някакъв извънреден политически натиск, свиква големи публични събрания, на които ораторите се изказват положително за свалянето на БЗНС от властта. Н. Киров оценява Деветоюнската промяна като второ по значение събитие в Новата история на България след абдикацията на княз Ал. Батенберг. Ал. Атанасов отправя специална благодарност към военните за държанието им след преврата и се изказва за нуждата от насрочването на нови избори, за да се види коя политическа сила трябва да управлява страната[26].

Русенската организация на БРСДП също дава крайно негативна оценка за земеделсктo управление. Д. Петков и С. Кадемов декларират от името на местната социалдемокрация готовността й да подкрепи всяка положителна инициатива на новото правителство за изваждането „на страната от пропастта", към която я е тласнала „земеделската диктатура"[27].

Пълното политическо дискредитиране на БЗНС в Русе е съпътствано с масови преследвания на дейците на земеделската дружба от новата власт. В местните вестници започват да се печатат списъци с имената на нейните членове[28]. Градоначалството непрекъснато отправя апели към населението да дава сведения за корупция и противозаконни действия, извършвани от бивши служители на земеделската администрация[29]. Кметът Ал. Хаджипетров и директорът на общинския магазин Ив. Попов са обвинени в лично облагодетелстване с крупни обществени средства[30]. Публикува се преписката на земеделската дружба с Министерството на вътрешните работи по разтурването на общинския съвет през лятото на 1921 г. и документи за опитите й да манипулира резултатите от общинските избори през 1922 и 1923 г. в своя полза[31].

Крайно отрицатени настроения сред русенската общественост предизвиква огласяването на т. нар. „черни списъци", в които фигурират имената на всички по-изявени политически лидери в града на опозиционните на БЗНС леви и блокови партии. Срещу тях земеделската дружба възнамерявала да упражни физическо насилие[32]. Цялата русенска адвокатска колегия, независимо от различията в партийното си оцветяване, единодушно решава нито един неин член да не защищава пред съда земеделци[33].

В крайна сметка кметът Ал. Хаджипетров си подава оставката и на негово място е избран сговористът Хр. Стоянов[34]. Новият кмет започва да получава десетки писмени доноси срещу бившата земеделска общинска управа[35]. Блоковото Постоянно присъствие, наричащо се вече „сговористко", предприема масови съкращения на общинския персонал[36].

Към края на юни и началото на юли 1923 г. в Русе започва да се чувства нова вълна на политическо напрежение, свързана с острата реакция на буржоазните партии срещу очертаващия се единофронтовски курс на БКП (т.с.). Арестувани са няколко

[23] Пак там, № 471, 29 юни 1923.
[24] Пак там, № 479, 9 юли 1923.
[25] Пак там, № 458, 14 юни 1923.
[26] в. Работнически вестник, № 8, 13 юни 1923; в. Русенска поща, Русе, № 471, 29 юни 1923.
[27] в. Народ, № 146, 3 юли 1923.
[28] в. Русенска поща, Русе, № 479, 9 юли 1923.
[29] Пак там, № 461, 18 юни 1923.
[30] Пак там, № 458, 14 юни 1923.
[31] Пак там, № 473, 2 юли, № 481, 11 юли, № 492, 25 юли 1923.
[32] Пак там, № 462, 19 юни, № 463, 20 юни 1923.
[33] Пак там, № 477, 6 юли 1923.
[34] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 59, л. 254-256.
[35] в. Русенска поща, Русе, № 465, 22 юни 1923.
[36] в. Демократически сговор, а.е. 59, л. 299-302.

по-изтъкнати комунистически функционери[37]. В местния „независим" печат, който бързо се преориентира в политическата конюнктура, се появяват публикации за разкритията около коминтерновската мисия на В. Коларов в България[38]. В началото на месец юли на сговористки митинги в Русе против „засилването на комунистите и дружбашите" и за „обединяване на патриотичните и демократични сили" речи държат министрите генерал Ив. Русев, Б. Смилов и кметът Хр. Стоянов[39]. На 8 и 9 юли, по инициатива на народопрогресистите, се извършва сливане на местните организации на Обединената Народнопрогресивна партия, Демократическата и на по-голямата част от Радикалдемократическата, придружено от тържествени манифестации със свити партийни знамена и развети трикольори[40]. Русенският пример е последван от организациите на съответните партии в другите градове на страната и активизира централните им бюра в столицата да ускорят преговорите за обединяване[41].

След 10 август, когато се създава Демократическият сговор, консолидацията на буржоазните партии в Русе протича още по-бързо. Местната земеделска дружба е напълно унищожена. Политическият натиск срещу комунистите непрекъснато се засилва[42]. Социалдемократите се отказват от единния фронт и се ориентират към „демокрацията" в сътрудничество със Сговора[43]. Националлибералите също подкрепят правителствената политика, но се стремят да запазят организационната си самостоятелност[44].

През септември 1923 г., с изключение на Беленско, въоръжени надигания в Русе и окръга няма[45]. Но кървавата драма, разиграла се в страната, дава и тук своето отражение. Всички политически сили в Русе декларират, че комунистическите метежи в България са провокирани от Коминтерна и, че БКП (т.с.) трябва да бъде обявена извън закона [46].

Политическата ожесточеност сред русенската общественост се засилва още повече по време на предизборната кампания за парламентарните избори, насрочени на 18 ноември. Пропагандната агитация на правителствената концентрация в града се подпомага активно от министри и депутати като генерал Ив. Вълков, Гр. Василев, Б. Смилов, Д. Казасов, Цв. Бобошевски и др. Във фокуса на речите на сговористките оратори са „разрушителните сили" на „комунистическо-дружбашкия фронт". Тяхното незабавно „остракизиране от тялото на българската демокрация" се разглежда като първо и най-важно условие за нормализиране на обществения живот и стопанското повдигане на страната[47].

Сговористите не пестят нападките си и срещу „отцепниците" националлиберали, припомняйки на русенското гражданство „погромаджийските им заслуги" като управляващи по време на Първата световна война[48]. Много членове на Националлибералната партия започнат да преминават към Демократическия сговор[49]. Лидерът на местната организация на БРСДП Д. Петков издига лозунга „чрез коалиция към мир, реформи и социализъм"[50]. Социалдемократите агитират русенското работничество да не се поддава на „сдушаването между комунистите и дружбашите" и декларират подкрепата си за предизборната листа на Сговора[51].

Най-голям принос в предизборната кампания на правителствените среди в Русе има водачът на Демократическия сговор в града кметът Хр. Стоянов, определящ себе си като „левичар". На многобройни публични събрания и митинги той, понякога с пистолет в ръка, говори за необходимостта от „обуздаване ексцесиите на буржоазния кон-

[37] в. Работнически вестник, № 24, 2 юли 1923.
[38] в. Русенска поща, Русе, № 473, 2 юли, № 488, 20 юли 1923.
[39] Пак там, № 475, 4 юли - № 477, 6 юли 1923.
[40] Пак там, № 479, 9 юли - № 480, 10 юли 1923.
[41] Пак там, № 480, 10 юли 1923.
[42] в. Работнически вестник, № 66, 21 август, № 71, 27 август 1923.
[43] в. Русенска поща, Русе, № 521, 29 август 1923.
[44] Пак там, № 532, 11 септември 1923.
[45] Пак там, № 579, 3 ноември 1923.
[46] Пак там, № 569, 23 октомври 1923.
[47] в. Демократически сговор, № 38, 16 ноември 1923.
[48] в. Русенска поща, Русе, № 534, 13 септември 1923.
[49] в. Русенски сговор, Русе, № 2, 2 ноември 1923.
[50] в. Русенска поща, Русе, № 568, 22 октомври 1923.
[51] Исторически музей – Русе, Инв. № 346.

серватизъм" и за „категоричен отказ от политическата революция". Като единствено вярна алтернатива на общественото развитие Хр. Стоянов сочи пътя на „реформизма", водещ към „стопанска революция"[52].

В навечерието на изборите, по най-тържествен начин, е осветен новият русенски квартал „Здравец". Започва електрифицирането на градските покрайнини. Отпускат се значителни общински субсидии на малцинствените училища в града[53]. Кметът Хр. Стоянов декларира на страниците на местния печат, че в България няма град, в който да са толкова ниски цените на хляба, месото, зеленчуците и така добре да е продоволстван като Русе[54].

В изборите на 18 ноември Демократическият сговор печели в Русе и двата депутатски мандата. Пълно надмощие той има и в окръга[55]. Блокът на комунистите, земеделците, и националлибералите, почти напълно лишени от възможността за политическа агитация, претърпяват изборно поражение. Според правителствения официоз, Русе „живее с идеите на Сговора и се формира като ентусиазиран ратник за делото на българската демокрация"[56].

Независимо от досега наложените постановки и виждания в историческата литература за отношението на БКП (т.с.) към управлението на Демократическия сговор, следва да се отбележи, че в онези комунистически организации по места, където легализмът в политическата борба се е утвърдил като лична убеденост на техните лидери, реакцията им срещу него не е така категорично негативна. Специално такава констатация може да се направи за русенската организация на БКП (т.с.). Нейната общинска група видимо променя предишната си тактика на конфронтация и проявява позитивно отношение, макар и непоследователно, към най-важните мероприятия на сговористкото Постоянно присъствие. Междувпрочем, това може да се обясни с развиващия се процес вътре в самата партийна организация. В началото на 1924 г. цялата общинска комунистическа група се влива в т. нар. „Независима трудова партия". На голямо събрание по този повод Ал. Атанасов заявява, че ръководството на русенската организация на БКП (т.с.) не се е солидаризирало с решението на ЦК за въоръжено въстание и винаги е поддържало само легалната форма на класова борба. Той подчертава, че за новата партия принципът на легалността ще бъде задължителен и тя не ще има нищо общо с Коминтерна[57].

На 3 януари 1924 г., в заседанието на Русенския общински съвет, М. Топалов излиза с декларация, в която от името на бившата комунистическа група обявява отказа от досептемврийския й ангажимент към БКП (т.с.) и нейната тактика, и изразява готовността на групата да подкрепи изцяло Трудовата партия, „защищваща интересите на най-широк кръг от народните маси"[58].

Д. Анастасов разпространява сред русенското гражданство декларация с друго съдържание. Той признава съществуването на криза в Комунистическата партия, но призовава за запазване на нейното единство. Анастасов смята, че наистина е необходима дълбока обективна преценка на септемврийските събития, без обаче да се изпада в „дребнобуржоазни илюзии"[59].

Очевидно в бившата русенска организация на БКП (т.с.) надделява първото виждане, поддържано от общинската й група. Пак с тези позиции на легализма може да се обясни неизбухването на въоръжени ексцесии в Русе и Русенско през септември 1923 г.

За контакти:
доц. д-р Любомир Златев
Русенски университет „Ангел Кънчев"
Факултет по природни науки и образование
катедра „Педагогика, психология и история"
ул, „Студентска" № 8
E-mail: lubomir_zlatev@mail.bg

[52] в. Демократически сговор., № 61, 14 декември 1923.
[53] в. Русенски сговор, Русе, № 2, 2 ноември, № 10, 11 ноември 1923.
[54] в. Русенска поща, Русе, № 538, 18 септември 1923.
[55] в. Мир, № 7033, 20 ноември 1923.
[56] в. Демократически сговор, № 38, 16 ноември 1923.
[57] в. Русенска поща, Русе, № 632, 9 януари 1924.
[58] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 61, л. 1.
[59] в. Русенска поща, Русе, №638, 16 януари 1924

НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ ОТНОШЕНИЯТА НА БАНКА „ГИРДАП" И НЕЙНАТА КРЕАЦИЯ БЪЛГАРСКА МАКЕДОНСКА БАНКА

Магбуле Папазова
Русенски университет "Ангел Кънчев"

Some Aspects of Relations of Bank Girdap and its Creation Bulgarian Macedonian Bank

Magbule Papazova
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: Bank Girdap is one of the first joint-stock companies in Bulgaria, which in the long historical period operating in the country. It turns out however that is not only credit and deposits business, but became a sort of commercial plant. Girdap creates its creation in the country and establish lasting relationships with foreign exporters. Particularly remarkable is the Bank's activities during the conduct of wars Bulgaria (1912-1918). But the lack of awareness of the development of economy in the postwar crisis and speculation made by its management led to bankruptcy of the bank, and hence the bankruptcy of its creation Bulgarian Macedonian bank.

Keywords: Bank Girdap, Bulgarian Macedonian bank, bankrupt, credit, finance.

Банка „Гирдап" е едно от първите акционерни дружества в България, което в продължителен исторически период действа на територията на цялата страна. Оказва се, обаче, че то не извършва само кредитна и влогонабираща дейност, но се превръща в своеобразна търговска централа. „Гирдап" създава свои креации в цялата страна и установява трайни връзки с чуждестранни експортьори. Особено забележителна е дейността на банката по време на водените от България войни (1912-1918 г.). Но липсата на усет за развитието на икономиката в условията на следвоенната криза и спекулациите, извършвани от нейното ръководство, довеждат банката до банкрут, а оттам и до банкрута на нейната креация Българска македонска банка.

Настоящето изследване има за цел да покаже някои аспекти от съдбата на онези банки, които са дълбоко увредени от собствените си действия. Отчита се и фактът, че когато се сблъскат политическите с икономическите интереси неминуемо се стига до дестабилизиране на финансовата система, а оттам и на потърпевшите финансови институции. И все пак, независимо от политическата обстановка, тяхната съдба най-вече е предначертана от самите акционери и управляващи. Изобщо „Гирдап" и нейната най-голяма креация Българска Македонска банка, част от чиито взаимоотношения са обект на настоящето изследване, се превръщат в своеобразна каса за покриване семейните, битовите, политическите и всякакви други разноски на главните си акционери и членовете на управителните си съвети.

Известният стопановед Стоян Бочев отбелязва, че „Гирдап" е основана, за да се бори с лихварството, но самата тя поради обстоятелствата тогава дава пари с 15% лихва на акционери и с 18% на неакционери.[1] В статия, посветена на тридесетгодишнината на „Гирдап", Бончо Боев (управител на Българска народна банка през 1906-1908 г., директор на „Гирдап" от 1911 г., член на управителния съвет на „Гирдап", професор в Софийския университет от 1897 г. до 1906 г., редактор на СпБИД и активен негов автор) също обръща внимание на инициативата за създаването на Дружеството, а именно: „чрез спестяване да се освободи населението от лихварите, както Велика Русия ни освободи от турско иго."[2]

Инициаторите предвиждат първоначален сборен капитал от 750 лв., за да може Дружеството да започне да функционира. Въпреки това, присъстващите 65 души под-

[1]Бочев, Стоян. Акционерното дело в България. С., 1925. – В: Бочев, Стоян. Капитализмът в България. С., 1998, с. 312.

[2]Боев, Бончо. Тридесетгодишният юбилей на Българска кредитна банка „Гирдап". – В: Банков преглед, 1912, № 9, с. 165.

писват 138 акции за по 10 лв., като по този начин „Гирдап" начева своя живот с 1 380 лв. капитал. Първият му устав не е утвърден от ничия власт, вследствие на което и правоотношенията между акционерите и трети лица нямат законна почва. Срокът на съществуване на Дружеството е определен само на 5 години: от 1 януари 1882 г. до 31 декември 1886 г.[3] През годините до банкрута на „Гирдап" животът й е удължаван на няколко пъти с оглед добрите резултати от дейността на Дружеството.

Икономическият подем в началото на XX век се отразява благотворно и на банковото развитие, в частност и на „Гирдап". Българското общество влиза в твърде динамичен период на своето развитие. Постепенно България се приобщава към Европа, превръщайки се в модерна балканска страна. Преходът към капиталистическа и градска организация се свързва с индустриализацията и формирането на специфични структури, които улесняват функционирането на новата капиталистическа система.

Като резултат на множество благоприятни фактори, в България настъпва силен стопански подем. Голяма роля играе в това отношение провежданата от правителствата в края на XIX и началото на XX век политика на държавен протекционизъм, която чрез редица закони стимулира индустрията, занаятите и селското стопанство.

През 1905 г. се приема нов закон за насърчаване на местната промишленост и търговия. В началото на XX век вложените в индустрията капитали се увеличават многократно. Повишени са вносните мита за конкурентните чужди индустриални производства, особено след приемането на новата митническа тарифа през 1904 г. за облагане само на специфични мита. В страната се откриват земеделски и търговски училища. Организираното професионално образование повишава средната квалификация на работната сила.

В началото на века са основани десетки промишлени предприятия с чужд капитал, които реализират по-високи печалби от останалите предприятия с български капитали. Развитието на капиталистическата индустриализация през първото десетилетие на XX век е свързано с процес на концентрация и централизация на капитала и производството. Това създава предпоставки за появата на първите монополистически организации в промишлеността.

Концентрацията на капитала си проправя път и в банковото дело. Към 1912 г. шестте най-едри частни банки в страната, между които и Българска кредитна банка „Гирдап," имат 29 клона и над 100 агентури и кореспонденти в по-големите градове и не на последно място много кореспонденти и в чужбина. Започва срастването на едрите частни банки с промишления капитал, вследствие на което и създаването на финансови групировки. Подобни прояви има и банка „Гирдап".[4]

Така в началото на Първата световна война банка „Гирдап", респективно управлението й, обмисля къде да вложи свободните си средства. Институцията е лишена от облагите на житната търговия и поради това прави опит в друга област, твърде малко засегната дотогава от банкерската дейност, а именно търговията с тютюни. Само през 1915 г. тя извършва износ на 800 000 кг. обработен тютюн. Тази търговия, по признание на „Гирдап", изисква големи капитали, а оттук и идеята[5] да се основе Македонска банка в София с наличен капитал първоначално от 10 млн. лв., а по-късно – 50 млн. лв.

Българска македонска банка е основана на 21 май 1916 г. със седалище гр. София и се явява напълно креация на „Гирдап". Уставът й определя битуването на банката за един период от 50 години, т.е. до 1965 г., като този срок остава плаващ. Целта на Македонска банка е да извършва за своя сметка и за сметка на трети лица в България и в чужбина всякакви операции по купуване, преработване и продаване на тютюневи листа на местния пазар или предвидени за износ, както и на други произведения в страната. Тя се занимава и с финансови, банкови

[3]Пак там, с. 165; Дружество „Гирдап". Издание по случай 25 години от основаването му. Русе, 1907,2-3.

[4]Стопанска история на България 681-1981. С., 1981,с. 280.

[5] Йорданов, Д. Преглед на българските дружества и банки. С., 1923, с. 26; Русе 7, №11, 25-31 март 1991, с. 3.

и борсови операции, както и с всякакъв вид търговски, индустриални, комисионни и авансови дейности. Македонска банка може да се сдружава с банки и частни лица за разни търговски и банкови сделки, има право да извършва операции по недвижими имоти и аванси срещу ипотеки, да издава записи с определен падеж и книжки срещу влогове – поименни или на приносителя. Капиталът на банката е 10 млн. зл. лв., който има възможност да бъде увеличен до 50 млн. зл.лв. чрез издаването на нови 400 000 акции с номинална стойност 40 млн. зл. лв. Управителният съвет е упълномощен да решава кога да се издават акциите, каква част от тях да се предоставят на притежателите на стари акции и каква част на неакционери; той определя курса на емисията за притежателите на стари акции и за неакционери, като се спазва условието емисионният курс да не бъде по-малък от номиналната стойност на акциите; определя времето, условията и начина на емитирането, както и времето, когато новите акции ще вземат участие в печалбите на банката. Съразмерно с акциите си и направените по тях вноски всеки акционер има право[6] върху съответната част на капитала, резервите и чистите печалби на Банката.

Предвижда се Управителният съвет на Македонска банка да се управлява от съвет, състоящ се най-много от 6-ма души, назначени от годишните общи събрания на акционерите за един период от три години и винаги преизбираеми. Всяка година по жребий или по ред се подменят двама души от членовете на съвета, които са преизбираеми. Управителният съвет разполага с най-широки права за управлението на Банката без ограничение, освен онези, които са запазени за общото събрание от закона или от самия й устав. Съветът разполага с всички банкови имоти и решава по какъв начин да се използват; решава всички сделки, операции и действия, които предстои да предприеме Банката; дава директива на нейното управление и упражнява върховен контрол. Директорите, които могат да бъдат и измежду членовете на Управителния съвет, биват назначавани и уволнявани от съвета, както и всички останали служители на банката. Съветът определя срока, условията и възнаграждението им. Той може да предостави изцяло или част от правата си на едно лице (Делегат) или на няколко души (Комитет). Той още може да делегира една строго определена част от своите права на един или няколко директори, поддиректори, агенти или други лица, които са извън членовете на Управителния съвет, като определи кръга на техните действия и възнаграждението им.

Заседанията си Съветът провежда в София или на друго място в България по преценка на председателя и според банковите интереси. Управителяващото тяло получава като възнаграждение за своята дейност част от печалбата на Банката (тантиеми), която се разпределя между действителните му членове поравно, ако съветът не е решил другояче. Членовете на Управителния съвет не носят лична отговорност спрямо трети лица за задълженията на Дружеството. Те отговарят със своите движими и недвижими имоти за действията си по изпълнение на мандатите си, когато действията им са незаконни и против Устава[7] на банката.

Друг действащ орган на Банката е Проверителният съвет. Общото събрание на акционерите го назначава всяка година в състав най-много от петима проверители (цензори), както и двама заместници на онези от тях, които са възпрепятствани да изпълняват законно длъжността си. Преди да встъпи в длъжност всеки проверител депозира за гаранция 100 дружествени акции в касите на Македонска банка или в тези на Кредитна банка „Гирдап”. Заседанията си Проверителният съвет провежда в София, като предварително предизвестява председателя на Управителния съвет. Заседанията са не повече от 40. Освен това Проверителният съвет получава част от печалбите (тантиеми), които се разпределят между действителните му членове и тези, които са повикани да заместят някой от тях[8].

Представителен орган на Банката е Общото събрание на акционерите. То се

[6] ЦДА, ф. 285 К,оп. 8, а.е. 1095, л. 34-37.

[7] Пак там, л. 37-39.

[8] Пак там, л. 39

свиква всяка година от Управителния съвет винаги в София или където се премести съответно седалището на Дружеството. Заседанията се провеждат най-късно шест месеца след изтичане на годишната дейност и извънредно, когато реши Управителният съвет, при желание от страна на проверителите, или когато това пожелаят акционери, собственици на 1/5 част от капитала, като предварително депозират в касите на Дружеството съответното число акции и означат точно дневния ред на Събранието. То обсъжда и взема решения по баланса, сметките и докладите, представени от Управителния и Проверителния съвет. Също така определя дивидента за раздаване на акционерите, освобождава от отговорност Управителния и Проверителния съвет, избира и уволнява членовете на последните, решава увеличаването или намаляването на дружествения капитал, както и продължаването или съкращаването срока на Дружеството, неговото прекратяване, сливането му с друго дружество, решава и изменението на устава на дружеството[9].

Това, което се отнася за баланса, разпределението на печалбите и запасния фонд е следното: Управителният съвет в края на всяка година от дейността на Дружеството изготвя баланса и сметката за печалбите и загубите и ги представя на Проверителния съвет. Последният ревизира баланса и сметката за загубите и печалбите, които се съхраняват в седалището на Дружеството най-малко осем дни преди заседанието на Общото събрание, за да бъдат на разположение на акционерите за разглеждане. Чистата печалба на банката се образува от сумите, които останат от приходите, след като са приспаднати всички разноски по управлението, възнагражденията и условните тантиеми, всички загуби и тежести, изобщо всичко онова, което се счита като разноски. Така установена, чистата печалба се разделя, както следва:

- 5% от печалбата – за редовен запасен фонд от загубите;
- Една част в размер на 5% върху капитала – за първи дивидент в полза на акционерите;
- 10% - в полза на членовете на Управителния съвет;
- 1% - за Проверителния съвет;
- 2% - за директорите на централата;
- 1% - за другите директори, като сумата се разпределя от Управителния съвет между директорите на Банката според техните заслуги;
- 1% - за персонала на Банката при централата и клоновете;
- 1% - за образуването на фонд за пенсии и помощи на чиновниците и служещите при Банката, както и на работниците в складовете.
- 2% - за образуването на фонд за осигуряване на имуществата на Банката от пожар и други стихии. Предвижда се отделянето на тази част от печалбата да бъде спряна, когато се събере една сума от 5 млн. лв.;
- Останалата част от печалбата се оставя на разположение на Общото събрание за втори дивидент, както и за други резервни фондове.

Удръжките за редовния запасен фонд се спират, когато той достигне 1 млн. лв. Той не може да служи за раздаване на дивидент. А дивиденти, неизтеглени в продължение на 5 години, остават[10] в полза на Банката.

Относно прекратяването или ликвидирането на Дружеството, Уставът предвижда Управителният съвет да предложи на извънредно Общо събрание предсрочното прекратяване[11] на Дружеството или неговото ликвидиране.

Основатели на Българска македонска банка са лица, тясно свързани с банка „Гирдап”, а именно Бончо Боев (член на Управителния съвет на „Гирдап” и търговец на тютюн), Иван Н. Ковачев (член на Управителния съвет на „Гирдап”), Марин Ковачев (народен представител и директор на Гюмюрджинския клон на банка „Гирдап”), Светослав Стайков (също свързан с „Гирдап”, директор и на Българска гаранционна банка) и др. От общо 100 000 акции Македонска банка и банка „Гирдап” притежават (срещу апорт на тютюни) 68 740 акции на първона-

[9] Пак там, л. 40-41.

[10] Пак там, л. 41-42.

[11] Пак там, л. 42.

чалния капитал на Македонска банка в размер на 10 000 000 лв. Трябва да се отбележи, че Бончо Боев притежава 8 200 акции, Иван Н. Ковачев – 3 500 акции и още 16 други лица (всички чиновници при банка „Гирдап" или при сродните й дружества) – по по-малко от 2 000 акции. В ръцете на дружество „Независима България" са 8 631 акции, което в същото време е в близки отношения с банка „Гирдап"[12]. Така Българска македонска банка се явява напълно креация на банка „Гирдап". През войната тя реализира големи печалби и в периода 1917-1918 г. постепенно увеличава[13] капитала си до 50 млн. зл. лв. От новите 400 000 акции от увеличението на капитала триста хиляди се предлагат за изкупуване само на старите акционери на Банката (т.е. на тези лица, които са родствени на „Гирдап") по намалени цени, а останалите 100 000 се дават на новите акционери[14].

Следователно участието и влиянието на банка „Гирдап" в дъщерната банка се запазва и след войната. Дори се увеличава броят на представителите на банка „Гирдап" в Управителния съвет на Македонска банка с още един през 1917 г. От него излиза банкерът Манол Стефанов, който се заменя с чиновника при банка „Гирдап" – Матей Хаджистефанов (самата банкерска къща „Манол Стефанов" е също така свързана с банка „Гирдап"). Връзката между Македонска банка и банка „Гирдап" се засилва още повече и поради това, че първата взема участие в увеличението на капитала на втората през 1917 г., като записва 15 000 акции[15].

През време на съществуването на Македонска банка в Управителния й съвет са влизали следните лица[16]: Бончо Боев, Васил Абаджиев. Марин Ат. Ковачев, Калчо Ив. Ковачев, Иван Н. Ковачев, Георги Ц. Недков и д-р П. Стайков.

Бончо Боев е в Управителния съвет от основаването на Банката на 21 май 1916 г. до 10 декември 1924 г., М. Ковачев – 21 май 1916 до 21 декември 1923 г., В. Абаджиев – от 21 май 1916 г. до 22 юли 1922 г., Калчо Ковачев – от 28 февруари 1928 г. до 21 декември 1923 г. Като такива те са действали от името и за сметка на управляваната от тях банка злонамерено и при твърде чести нарушения на устава, гонейки целта да набавят за себе си и техни близки имотна облага в щета на самата банка.

Така например още при основаването на Банката членовете на Управителния съвет не правят необходимото за едно правилно и редовно внасяне на банковия капитал от 10 000 000 зл. лв. било в пари, било в натура – сурови необработени тютюни от банка „Гирдап", от Акционерно дружество „Независима България" в Русе. Те допускат счетоводно-административни нередовности, като заменяне на едни тютюни с други; вместо предвидените активи, са вложени непредвидени такива; внесени са тютюни в по-малко от предвидени количества и пр. Банка „Гирдап" е трябвало да внесе 565 740 кг Дупнишки и Ксантийски тютюн за 2 062 200 лв. срещу 6 874 акции, а дружество „Независима България" – 80 915 кг тютюн за 258 930 лв. за 8 631 акции. Вместо това обаче Гирдап внася 141 346 кг тютюн, а „Независима България" – нищо.

При емисията на акциите по увеличаване на капитала от 10 000 000 лв. на 50 000 000 лв. през 1918 г. са извършени редица нередовнсоти и спекула с банкови акции с цел да се набавят облаги на членовете на Управителния съвет и за други лица в щета на Банката. Емисията е извършена от банка „Гирдап" и клоновете на Македонска банка, като никакви информационни записвания в книгите на Македонска банка не съществуват, освен някои откъслечни данни. Макар и оскъдни източниците показват, че подписката страда от нередовности, като е допуснато да се връщат акции и намали банковия капитал. Например Бончо Боев и Марин Ковачев използват банкови акции, записани като купени по сметката на фиктивни имена и когато курсът на акциите спада толкова много, че те почти се обезценяват, същите двама, за да не плащат покупната стойност на акциите заявяват, че въпросните акции не са техни, а на лицата

[12] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958, с. 181.
[13] Йорданов, Д. Цит. съч., С., 1923, с. 157.
[14] ЦДА, ф. 285К, оп. 8, а.е. 1095, л. 14; Държавен вестник, №29, 8 февруари 1918 г.
[15] Натан, Ж., Л. Беров. Цит. съч., с. 182.
[16] ЦДА, Ф. 285К, оп. 8. а.е. 1033, л. 137.

по сметките, чиито имена са записани. И понеже се оказва, че тези лица са фиктивни, Българска македонска банка губи продажната стойност на акциите.

През месец април 1922 г. Управителният съвет на Македонска банка, под предлог, че запазва тютюните от налагане запор от страна на държавата за неплатени данъци, възлизащи по онова време на около 25 000 000 лв., без никакво спазване на устава на Банката, прави симулативно прехвърляне почти на всичките си тогавашни банкови запаси на Самоковски и Дупнишки тютюни на члена на Управителния съвет Васил Абаджиев за сумата 6 343 579 лв. с цел последният да ги продава от свое име и след това да дава добитите от продажбата суми по приктит начин на Българска македонска банка. Тя от своя страна трябва да отчита тези суми след тяхното изхарчване, за да не фигурират тези пари като наличност по касовите книги на банката и държавата да не сложи ръка на тях за дължимите й от страна на банката данъци. Очевидно е, че по този начин се преследва не само целта да се ощети държавното съкровище, но и да се създаде облага за членовете на Управителния съвет като сумите се запазват в полза на самата банка. Така им се дава възможност да получават по-големи печалби.

Независимо от това членът на Управителния съвет Васил Абаджиев не отчита сумата 1 426 000 лв., която не постъпва в касата на Македонска банка, а се присвоява от него. За да прикрият сумата Васил Абаджиев и Марин Ковачев са подпомогнати от тогавашния счетоводител на Банката Антон Т. Шипков. За целта заедно с Марин Ковачев подписват писмо от 29 април 1922 г., с което потвърждават на Васил Абаджиев, че са получили от последния сумата 2 583 629 лв., в която влизат и непостъпилите в касата на Банката 1 426 000 лв. С друго писмо от същата дата Марин Ковачев и Антон Шипков изпращат на Абаджиев за извлечение от сметката му в Българска македонска банка, в което са вписани 2 583 629 лв. все с цел да бъде прикрита присвоената сума. По нареждане на счетоводителя Шипков тя се записва два пъти по счетоводните книги на Банката, с което се създава едно фиктивно вземане в полза на Абаджиев от 1 426 000 лв. С това се дава възможност при ликвидиране на сметката на същия в Македонска банка по симулативните прехвърляния на тютюните да се представи, че сумата 1 426 000 лв. е издължена от него, когато в действителност не е така.

Членовете на Управителния съвет на Македонска банка закупуват за за сметка на институцията грамадни суми акции от банка „Гирдап”, както и от други банки и дружества при сравнително нестабилна цена. Особено акциите на банка „Гирдап”, чиито цени тогава са доста ниска, но въпреки това са купени по доста висок курс. Същевременно Банката се отклонява от своята пряка задача – търговията с тютюн. По същото време Банка „Гирдап” е притеснена финансово. Може да се приеме, че тази рискована операция се върши с цел да се закрепи разклатеното положение на банката „Гирдап” със средствата на Македонска банка, а това безспорно е в щета на последната. Освен това закупените от „Гирдап” акции са оставени на съхранение в склада й. Възползвайки се от ситуацията, тя ги дава в залог на разни места и то за своя сметка.

През 1918 г. и 1919 г. се откриват текущи сметки за милиони левове в Българска македонска банка на членовете на Управителния съвет Бончо Боев и Иван Ковачев, без да се спазват от управата на банката нужните за това формалности и без фактически да се дават в залог ценните книжа. С течение на времето тези сметки нарастват на големи суми и в резултат на всичко Македонска банка претърпява големи загуби, защото сметките стават изцяло почти несъбираеми. Ясно е, че тези сметки са открити с цел да се облагодетелстват горепоменатите членове на Управителния съвет.

От желание да се помогне на всяка цена на „Гирдап” да бъде спасена от крах, както и да бъдат облагодетелствани някои от управниците на Македонска банка /и на „Гирдап”/, Бончо Боев и Марин Ковачев като членове на Управителния съвет на Българска македонска банка дават през 1924 г. самоволно, без разрешението на съвета, една декларация пред Българска народна банка от 16 май 1920 г. В нея е указано, че Македонска банка гарантира със заложените в Българска народна банка свои тютюни и

задълженията на „Гирдап”, с което се причиняват щети на Македонска банка в полза на „Гирдап”.

При съставяне балансите на Македонска банка също се допускат злоупотреби, като се правят разни неотговарящи на действителността записвания. По този начин е съставян изкуствен баланс като се представят фиктивни печалби и се раздават на акционерите дивиденти от капитала на банката. Като по-типични случаи на фиктивни печалби са:

1) Очевидно несъбираеми вземания не са показват като такива;

2) Непредвиждане на никакви суми за плащане на данъци, когато Банката дължи една сума от около 25 000 000 лв. за такива;

3) Вписване на предполагаеми печалби от тютюни, чиито продажбите не са реализирани. С такова изкуствено и неистинско представяне положението на Македонска банка в период от пет години и по време, когато сметките й не са добре, тя раздава 23 000 000 лв. дивиденти, като само на тантиеми на Управителния съвет са дадени 30 000 000 лв.

4) Извършване на преоценки на тютюните, акциите и изобщо разменяне на активите на Банката[17].

Членовете на Управителния съвет на Македонска банка Бончо Боев, Васил Абаджиев, Марин Ковачев, Калчо Ковачев и счетоводителят Антон Шипков в крайна сметка са привлечени в качеството на обвиняеми от Съда за злоупотреба с доверието, дадено им от управлението на Македонска банка, извършвайки ред престъпни действия с цел противозаконно да набавят за себе си и за свои близки имотна облага. На длъжниците се налагат ипотеки върху имотите им, запор на заплатите им, респективно пенсиите, а има и случай, в който, като този на Марин Ковачев, не се предприемат изпълнителни действия[18], понеже върху единствения му доход – пенсията, е наложен запор от държавата за дължима сума от 4 955 270 лв.

От изложеното до тук може да се заключи, че незаконните действия на управата на двете банки извеждат на преден план истинската им същност, начинът по който са управлявани – в този случай недобросъвестно и със злоупотреби спрямо доверието на публиката, а последното се наказва с оттегляне на доверието.

Ключови моменти се оказват натрупаните вътрешни дългове и съучастията на „Гирдап“. Събитията около нейния фалит показват методите, чрез които една частна банка може да се саморазруши чрез използването й като средство за постигане на лични цели и за уреждане финансовото състояние на собствениците и управата. Сред множеството причини за подобна съдба следва да се посочи, че стремежът към печалба и монополизъм може да има и негативни страни – силите се разпиляват, а невниманието е причина много от борсовите спекулации да завършат несполучливо. И още големи суми са отпускани на вътрешни и приближени на банката хора по текуща сметка и срещу залог на ценни книжа от съмнителна стойност. Това е ярка илюстрация как преплитането на икономическите и личните интереси неотменно води до дестабилизиране на финансовата система, а оттам и на самите финансови институции, управлявани неразумно от своите ръководства.

[17] Пак там, л. 137-138.
[18] Пак там, л. 151.

Адрес за контакти:
Магбуле Папазова
докторант към Русенски университет „Ангел Кънчев”
катедра „Педагогика, психология и история”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: natally_1971@abv.bg

ЗАКОНЪТ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА РАБОТНИЦИТЕ И СЛУЖАЩИТЕ В СЛУЧАЙ НА ЗЛОПОЛУКА И БОЛЕСТ ОТ 1918 Г. В БЪЛГАРСКАТА ОСИГУРИТЕЛНА СИСТЕМА

Веселка Радева
Русенски университет "Ангел Кънчев"

The Act to Provide Workers and Employees in Case of Accident and Sickness of 1918 in the Bulgarian Social Security System

Veselka Radeva
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: Act to provide workers and employees in case of accident and sickness of 1918 in the Bulgarian social security system: Act to ensure employees in case of accident and sickness of 1918 has a fundamental importance in the Bulgarian social security system. After its adoption are attracted to ensure employees in private enterprises. It allows the insured to receive medical and cash assistance to the Fund of Social Insurance, as well as disability pensions for them and their heirs in case of accident and death grant.

Keywords: law, security, treatment, industrial accident compensation.

Осигуряването за болести и трудова злополука е важна съставна част от социалната политика на всяко законодателство. И ако това днес е неразделна част от социалното осигуряване на гражданите, то в началото на третата българска държава подобна грижа няма. В настоящото изследване ще бъдат разгледани първите стъпки за изграждането на законовата база, довели до преодоляването липсата на подобни осигуровки.

Първите стъпки в посока към осигуряване за болест и трудова злополука в България се правят с Публично-административния правилник за сключване на договори и за задълженията, които се налагат на предприемачите, приет през 1882 г. В чл. 16 се предвижда създаване на Спомагателна каса за подпомагане на работници, които са се разболели или са ранени по време на работа. За целта се одържат 2 % от сумите, дължими на предприемача за изпълнение на държавни поръчки.[1] С тези средства се покриват разходи за лечение и погребение на пострадалите работници. След приключване на работата неизразходваната сума се връща на предприемача. Фактически, обаче, правилникът не успява да заработи ефективно и няма особено практическо значение.

Независимо от това, трябва да се отбележи ранното поставяне на въпроса за осигуряването на работниците, особено на фона на аналогичното законодателство в по-напредналите европейски страни. Както е известно, осигуровки за болест и трудова злополука за пръв път се въвеждат през 1883 г. и 1884 г. в Германия по времето на Бисмарк. По-късно, от 1889 г. там се прилагат и осигуровките за инвалидност и старост.

Един от първите изследователи на тази проблематика у нас, Юрдан Атанасов определя този правилник като забележителен, тъй като „… по онова време, когато общественото осигуряване в стари културни държави е още в своите пелени, нашата малка държава го въвежда задължително, макар и частично, на четвъртата година от своето освобождение.".[2]

Идеята за такъв вид подпомагане се доразвива в Закон за спомагателна каса на работниците по обществените предприятия и за привилегиите на надниците им, приет в началото на 1905 г. Според чл. 1 при работа на обществени постройки и доставка на камъни се одържа 1 % от дължимата

[1] Държавен вестник, № 147, 28 декември 1882.

[2] Атанасов, Ю., В. Георгиев, Ръководство по обществените осигуровки, С. 1943, с. 28 – 31.

сума за лечение и погребение на работниците, както и за помощи на техните вдовици и сираци. Новото тук е, че останалите неупотребени средства се внасят в Българската народна банка за образуване на Работническа спомагателна каса. Тя става постоянна, а не само временна, докато трае съответното предприятие, както е по стария правилник [3]

Трудностите по реализацията на работническото законодателство налагат създаването на Инспекторат на труда, което става с приемането на едноименния закон в края на 1907 г. Инспекторатът е натоварен с контрола по изпълнението Закона за женския и детския труд и някои други закони със социална насоченост, сред които е и този за спомагателната каса на работниците по обществените предприятия и за привилегиите на надниците им.

Предвижда се назначаването на главни и окръжни инспектори със свободен достъп за контрол до всички държавни и частни предприятия по всяко време на денонощието. Такива са назначени едва през 1908 г. /2 инспектори/ и през 1911 г. /11 инспектори временно/, което дава представа за невъзможността да се упражнява ефективен контрол върху многобройните предприятия из цялата страна.[4]

Здравно осигуряване се въвежда за пръв път през 1906 г. със Закона за подпомагане в случай на инвалидност и болест на назначените с надница държавни работници. Непосредственият повод за неговото приемане е увеличаването на държавните работници във връзка с разширяването на мрежата на железниците. Този закон дава възможност за лечение на осигурените лица и членовете на техните семейства в продължение на не повече от три месеца. Медицинската помощ се състои в извършване на прегледи и отпускане на необходимите лечебни средства. В случай на по-тежко заболяване, обхванатите от закона лица могат да се лекуват в държавна болница или санаториум. Ако заболяването е настъпило по време на работа и работникът не оздравее след тримесечното лечение, той има право на инвалидна пенсия.

Предвидено е и отпускане на парична помощ по време на лечението. Нейният размер е равен на дневното възнаграждение, което работникът получава, но не повече от 6 лв. на ден. В случай, че той се лекува на държавна сметка в болница или санаториум, то помощта се изплаща на неговото семейство в половината от определения размер. Тези суми подлежат на връщане ако се установи, че работникът не спазва указанията на лекаря, представи за членове на семейството си, хора, които фактически не са такива, или пък работи някъде другаде.

Здравноосигурителната вноска, която се събира, е в размер на 1 % от надниците на работниците. Управлението както на паричните помощи, така и на инвалидните пенсии се възлага на счетоводството на централното управление на съответното ведомство. Всяко държавно учреждение трябва ежегодно да предвижда в бюджета си необходимите средства, за покриване на разходите по лечението на своите работници и членовете на техните семейства.[5]

С този закон се поставят основите на здравното осигуряване в България. Той, обаче, урежда лечението само на един ограничен кръг лица и извън неговите разпоредби остават работниците в частната сфера. Трябва да се отбележи, че все още намесата на държавата се ограничава до ролята на разпределител на работната заплата и тя не участва с вноска.

В Тронното слово по случай откриването на есенната сесия на XVII Обикновено Народно събрание през 1914 г. се обявяват шест законопроекта в областта на трудовото законодателство: за обединение на фондовете на работническите застраховки; за хигиената и безопасността на труда; за злополуките по труда и професионалния риск; за договора на наемна работа; за изменение Закона за пенсиите на държавните работници и за контрола на парните котли и резервоари.[6] През същата сесия е гласу-

[3] Държавен вестник, № 70, 31 март 1905.

[4] Даскалов, Р. Българското общество (1878 - 1939), т. 2, с. 302.

[5] Държавен вестник, № 52, 7 март 1906.

[6] Сборник на окръжни наредби, докладни записки, инспекторски рапорти и законопроекти по покровителството на труда 1905 – 1919 г., С. 1919, с. 837.

ван само първият законопроект, докато другите стават факт години по-късно.

Прилагането на Закона за подпомагане в случай на инвалидност и болест на назначените с надница държавни работници става по-пълноценно едва след приемане на Закона за обединение на фондовете за работнишки осигуровки през 1915 г. В един общ фонд се сливат всички отделни фондове, образувани по силата на Закона за спомагателната каса на работниците по обществените предприятия, Закона за насърчение на местната индустрия, Закона за женския и детски труд и Закона за подпомагане на държавните работници в случай на заболяване и инвалидност под наименованието Фонд за работнишки застраховки.[7]

Три години преди това се създава Отделение на труда, като държавен орган по социална политика. Идеята е то да държи „работническата политика на правителствата в близост до новото в западноевропейските социалреформистки идеи и държавническа практика". Започналите войни не позволяват на Отделението да приложи програмата си за обединяване на работническите закони. Освен това, към 1914 г. то разполага с персонал само от двама инспектори, бройка, твърде недостатъчна за ефективна работа в желаната посока.[8]

Значителна крачка напред в развитието на българската осигурителна система е приетият през 1918 г. Закон за осигуряване на работниците и служителите в случай на злополука и болест. Неговото внасяне в Народното събрание е съпроводено с бурни политически дебати.

Обсъждането на законопроекта започва с пространно изложение на мотивите за неговото внасяне от министър Ж. Бакалов. Той прави исторически преглед на постигнатото от напредналите европейски страни в тази област, като поставя акцент върху съизмеримостта, според него, между западната аналогична нормативна уредба и българския законопроект. По отношение на направеното в България, Бакалов признава, че законът от 1905 г. „твърде слабо можа да бъде приложен до сега, понеже липсваше доскоро специално учреждение за прилагането му", но относно другият, от 1906 г., смята, че той „се прилага добре".

Направеното е само едно начало и тепърва предстои работата по включването във Фонда на по-голям брой наети лица и по разширяване към останалите видове осигуровки. Този законопроект е една „належаща необходимост", чието приемане ще бъде „акт на висша държавна предвидливост", особено като се има предвид, че според изнесените данни за последните 15 години средният брой на загиналите при трудови злополуки е 70 души годишно, а на тежко ранените – 1500 души.

Министърът смята, че този закон е в интерес както на работниците, така и на техните работодатели. Според Бакалов, нарушители едва ли ще има „поради очевидната полза от него за всяка страна". Към този момент във Фонда за работнически осигуровки вече има натрупани 5 милиона лева, които се определят като една добра основа за новото начинание.[9]

Законопроектът предвижда задължително осигуряване в случай на злополука и в случай на болест на всички работници и служители в държавни, обществени и частни предприятия, които получават по-малко от 2400 лв. годишно. Наетите лица с по-високи доходи участват във Фонда по желание. През следващата година това подоходно ограничение е отменено.

От обхвата на този закон са изключени чиновниците, които се ползват от Закона за пенсиите на погражданското и военното ведомство и този за служащите при изборните учреждения. На този етап не е осигурена и домашната прислуга. Предоставена е възможност на министерството да включва и изключва от осигуряване и нови категории работници и служители въз основа мнението на Върховния съвет на труда и обществените осигуровки.

Редвидено е работодателите, работниците и служителите да вземат необходимите мерки за предотвратяване на трудови злополуки и на заболявания. Освен това, се уточнява, че работодателят няма право да

[7] Държавен вестник, № 70, 31 март 1915.

[8] Сборник на окръжни наредби, с. 147 – 163.

[9] Стенографски дневници, 17 ОНС, IV РС, 4 април 1918, с. 1558 – 1561.

пречи на работника да се лекува. Задължение на осигурения и на близките му е да му съобщят „веднага” за болестта и продължителността на лечението.

Законът дава възможност на осигурените в случай на трудова злополука да се лекуват за сметка на фонда, докато оздравеят, и да получават парична помощ в размер на ¾ от надницата, която са имали в деня на произшествието. Изтъквайки предимствата на своя проект, министърът обръща внимание на депутатите, че в повечето страни, аналогичните закони предоставят ползването на най-много 2/3 от надницата. В случай, че пострадалият остане неработоспособен, той има право на лична инвалидна пенсия.

Размерът на този вид пенсии е в размер на цялата заплата, ако осигуреният е напълно неработоспособен и има нужда от чужда помощ. В случай на пълна неработоспособност, но без необходимост от помощ, сумата се равнява на 2/3 от заплатата и съответно на 1/3, ако пострадалият е „полуспособен”. Определени са и минимален и максимален размер на този вид пенсии – 360 лв. и 2400 лв.

В случай на смърт при трудова злополука се предвижда отпускането на наследствени пенсии на семейството на осигурения. Такива се полагат на вдовицата или вдовецът (40 % от полагащата се сума), на децата (по 20 % за полусираци и по 25 % за пълни сираци), както и на родителите на починалия или братята и сестрите му, в случай, че са били издържани от него, но ако не е оставил съпруга и деца (по 20 % от полагащата се пенсия). Освен това, на наследниците се дават и средства за погребални разноски в размер на 20 надници на починалия.

Ако осигуреният се разболее без връзка с изпълняваната работа, то фондът поема лечението му за не повече от шест месеца и получаваната помощ е в размер на ¾ от надницата. За да може да се възползва осигуреният от лечение се изисква той да е участвал с вноски поне 8 седмици без прекъсване. По изключение това условие не се спазва в случаи на заболяване или безработица.

Законът урежда и положението на бременните и родилките. Ако са участвали с вноски поне 16 седмици, те имат право на медицинска и парична помощ 4 седмици преди раждането и 4 седмици след него. През това време, обаче, се отнема правото им да получават половината си заплата, както предвижда чл. 21 от Закона за хигиената и безопасността на труда.

Интерес представлява набирането на средствата във Фонда. Това вече става чрез вноски от по 1 %, дължими от работника, работодателя и държавата по т. н. трипартидна система. В него постъпват и капиталите на съществуващите до този момент работнически, взаимноспомагателни и др. подобни каси, глобите, налагани от Инспекцията на труда, както и дарения или завещания.[10]

Най-голяма активност при обсъждането на законопроекта проявява комунистическата опозиция. От нейно име, Георги Димитров прави обширно изказване, в което го определя като твърде закъснял и непълен. Той напомня, че осигуровки са обещани на работниците още през 1905 г. при гласуването на Закона за насърдчение на местната индустрия.

Комунистите настояват за разширяване на проекта към осигуряване в случаите на безработица, старост и смърт. Не е изяснено защо са изключени работниците и служителите, които получават повече от 2400 лв. годишно, земеделците, занаятчиите, търговците, както и домашната прислуга

Несъгласие има по отношение на размера и продължителността на изплащаните парични помощи за болест и майчинство. Те са определени като крайно недостатъчни, също както и мизерните работнически надници. Комунистите предлагат осигурителните вноски да не се одържат от заплатите на осигурените лица, а да се заплащат само от работодателите и държавата. В този смисъл Г. Димитров заявява, че: „всичко трябва да се понесе от капиталистическата печалба, всичко трябва да се понесе от капиталистическата класа, която печели, която извлича облаги и богатства, създадени от работниците и служащите”.

[10] Пак там, с. 1561 – 1563.

Опозицията не е съгласна управлението на Фонда да се осъществява от министерството. Дават се примери с Германия, Австрия, Унгария и др. страни, в които работниците участват с 2/3 представителство в тези фондове. Акцентира се даботниците, като най-заинтересувани от приложението и усъвършенстването на осигуряването, да имат решаващата роля. На държавата се гледа само като на надзорник, съблюдаващ спазването на закона.[11]

Илия Янулов, социалдемократ, един от депутатите с активно участие в разработването на социалното законодателство и в предишни парламенти, също се изказва по законопроекта. Той поставя въпроса за професионалният риск, разрешен отдавна в напредналите европейски страни. Като голям недостатък се определя поставената бариера относно заплатите над 2400 лв. годишно, която той нарича „абсурд". Неговата оценка за законопроекта е, че той е непълен и също настоява за разширяване обхвата на осигурените лица.

Особено наложително е осигуряването за безработица, каквото липсва в предложенията на правителството. „В края на краищата вие имате нужда от енергията на работника" – заявява И. Янулов и продължава – „И ако вие не създадете едно истинско социално законодателство и не искате да създадете една истинска работническа професионална класа, ще срещнете големи мъчнотии по запазването на работниците" [12].

Като професионалист с опит в социалната сфера, той смята за голям недостатък липсата на необходимите клаузи относно прилагането на закона, особено по обезпечаване събираемостта на вноските. Според изнесените данни, за инспектори по труда, които би трябвало да са натоварени с тези задачи са били назначени едва 14 души.

В отговор на исканията на опозицията, министър Жеков заявява, че на този етап разширяване на кръга на осигурените не може да се осъществи. Той смята, че проблемът ще се разреши, когато има средства и възможност и когато „едно такова осигуряване бъде реализирано и в всички напреднали страни, да можем и ние от там да почерпим основание, за да можем да го прилагаме". В заключение той уверява депутатите, че законопроектът е резултат, както на най-доброто и най-модерното от социалното законодателство в напредналите страни, а също и на 20-годишният опит на българската държава в тази област. Така, според министъра, се задоволяват главните нужди на работниците, но също така е и в интерес на работодателите, защото ще осигури здравето на работната сила.[13]

Законът е приет окончателно на заседание на 7 април 1918 г. След влизането му в сила, основната грижа на министерството е неговото приложение.[14] За целта се назначават окръжни инспектори по труда и помощен персонал, които да работят по тази задача. Към всеки инспектор се предвиждат по един секретар-касиер, книговодител, архивар, писар и разсилен. Изпращат им се по 12000 лв., с които да закупят най-необходимите мебели, канцеларски материали, а също така и за отопление.[15]

За да се унифицира практиката във връзка с оказването на медицинска помощ на осигурените лица, Министерството, съвместно с Дирекцията на народното здраве и с представители на Общия лекарски съюз, Централния хигиенически съюз, Зъболекарския съюз и на частните болници и санаториуми, изготвя ценоразпис за възнагражденията на лекарите и зъболекарите, които работят с Фонда.

За посещение в кабинета на лекаря се предвижда заплащане в размер на 5 лв. Ако лекарят направи визита в дома на болния, то тогава Фондът му заплаща 10 лв. Инжекцията и малката превръзка струват по 2 лв. В случай, че болният се намира на разстояние повече от 1 км. от дома на лекаря, то в този случай се поемат и пътните разходи. При оказването на стоматологична помощ заплащането на някои от манипулациите е следното: за пломба с умъртвяване на нерва – 15 лв.; чистене на зъбен камък – 5 лв.; екстракция на зъб с местна анестезия

[11] Пак там, с. 1563 – 1570.
[12] Пак там, с. 1570 – 1574.
[13] Пак там, с. 1576 – 1577.
[14] Държавен вестник, № 132, 15 юни 1918.
[15] ЦДА, ф. 231 К, оп. 6, а.Е. 7, л. 15 – 18.

– 10 лв. и др.

Като се има предвид големите разходи на Фонда и все още незначителните му приходи, се препоръчва на лекарите да изписват онова лекарство, което е „най-евтино”, а също така при даването на отпуск по болест да бъдат „крайно внимателни”.

Определена е и процедурата, по която се лекуват осигурените лица. Ако заболяването настъпи по време на работа, работникът взема от работодателя си своята осигурителна книжка, както и съобщително писмо до местната Инспекция по труда и отива на преглед при съответния лекар, работещ с Фонда. Лекарят първо проверява дали работникът има право на лечение т.е. дали има съответните вноски в продължение на 8 седмици, установява самоличността на болния и тогава му оказва необходимата медицинска помощ.

След прегледа при лекаря, работникът получава рецепта, чрез която се снабдява с лекарства от съответната аптека, одобрена от Фонда. След представяне на осигурителната си книжка и съобщение от лекаря в Инспекцията по труда, той получа и полагащата му се парична помощ в удобно за него време. Ако е претърпял трудова злополука, то тогава представя и съответния акт, удостоверяващ настъпилото осигурително събитие.

В случай, че работник е заболял в извънработно време, то тогава може да се обърне към лекаря и без книжка и съобщение. По-късно, по горната процедура осигуреният получава полагащите му се средства от Инспекцията.

Лекарите, лекуващи осигурени лица са задължени да водят и съответната медицинска документация. На всички са раздадени рецепти и различни списъци по образец, които трябва да се попълват и изпращат за одобрение в местната инспекция. Такива списъци се изготвят отделно за пострадалите при злополука и за другите болни. Изисква се записване на причините за злополуките, а също и вероятните причини за заболяванията. Въз основа на тези документи става изплащането на възнагражденията на лекарите и зъболекарите. Те получават дължимите суми чрез чекове на името на болните (при суми по-малки от 50 лв в брой), седмично или месечно, по уговорка с инспекцията.

По подобен начин става и разплащането с аптекарите. Те предават в инспекцията изпълнените рецепти, които се описват по образец, плаща им се с чек и документите се изпращат в министерството.

В инспекцията се прави проверка на документа, издаден от лекаря. В него трябва да се съдържа информация за заболяването, датата на настъпване и вероятна дата на оздравяване, а също и за начина на лечение. Работодателят на свой ред издава документ с посочена дата на постъпване на работа, размер на получаваната дневна надница и направените осигурителни вноски. Всичко това е необходимо за изчисляване на паричната помощ на лекувания работник или служител. Освен това, секретар-касиерите, които изплащат помощите, могат лично да направят проверка дали болният спазва указанията на лекаря или е отишъл да работи другаде.[16]

Цялата тази усложнена процедура трудно бива наложена в практиката и често пъти е нарушавана както от работниците и работодателите, така и от лекарите, които трябва да я спазват. Въпреки това, през годините тя претърпява незначителни промени.

Законът за осигуряване на работниците и служителите в случай на злополука и болест от 1918 г. има основополагащо значение в българската осигурителна система. След неговото приемане започва осигуряването на работниците и служителите в частните предприятия. Той позволява на осигурените да получават лекарска помощ за сметка на фонда „Обществени осигуровки”, а също и инвалидни пенсии за тях и наследниците им в случай на трудова злополука, както и помощ при смърт.

До влизане в сила на здравното осигуряване работниците са лекувани в държавните и общинските болници „по бедност”. Само онези от тях, които имат възможност, използват услугите на частните лекари срещу съответното заплащане. Трябва да се отбележи, че извън неговия

[16] Държавен вестник, № 96, 2 август 1919.

обхват остават много голям брой наети лица. Въпреки всичките си непълноти, този закон значително се доближава до аналогичното европейско законодателство. Това се отнася главно по отношение на задължителността на осигуряването и на трипартидната система на набиране на средствата. Той се прилага до 1924 г., когато е приет Закон за обществените осигуровки. Там намират своето разрешение голяма част от останалите неуредени от стария закон осигурителни проблеми.

Адрес за контакти:
Веселка Радева
докторант към Русенски университет „Ангел Кънчев”
катедра „Педагогика, психология и история”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: natally_1971@abv.bg

РУСЕНСКИЯТ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ В ПЪРВОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ НА XX ВЕК

Живодар Душков
Русенски университет "Ангел Кънчев"

The Ruse Periodical Press in the First Decade of the Twentieth Century

Zhivodar Dushkov
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: In the decade 1901-1910 were issued in the Ruse 66 newspapers and magazines, beginning on 9 of them is associated with different years of the nineteenth century. Considering these media, the author concludes that the development of peacetime period to favorably affect publishing. It is noted that remains blagopiychestveno respect regardless of the fact of approaching war, none of the publications can not be characterized as chauvinistic or nationalistic.

Keywords: history of printing, the early twentieth century, knowledge

Досега липсва пълно изследване върху печатаните в Русе вестници и списания, а отделни автори са спирали вниманието си или на дадено заглавие[1], или на група медии[2], или на конкретен период, свързан с излизането от печат на медии[3]. Аз самият също не съм подминавал проблема и в една или друга степен съм се докосвал до него[4]. Според мене причините за липсата на цялостно осветляване историята на русенския периодичен печат дори само до датата 9 септември 1944 г. са поне три: (1) големият им брой (повече от 350); (2) изгубване на някои от изданията и оттам сведенията за тях са косвени; (3) списването на чужд език при част от русенската периодика и като следствие от това необходимостта към нейното изследване да се насочи човек със съответната езикова подготовка. От тази гледна точка напълно оправдани са усилията на всички автори, които са си поставили за цел да проучат ме-

[1] ***Доклади*** от Научна конференция „Да допишем „Поборник-опълченец...". Поборническо-опълченските дружества в България". 6 юни 2008. Русе, 2008; ***Недков, Ал., Г. Стефанова.*** Вестникаря, вестникът [Т. х. Станчев, в. „Славянин"]. – Русе, 2010. Вж. библиографията у: ***Душков, Ж.*** Съвременни проучвания върху русенския печат 1894-1944. - В: Юбилеен сборник: 35 години Нумизматично дружество „Червен"-Русе. Русе, 2002, с. 63-89.

[2] ***Великовски, П.*** Местният социалистически и антифашистки печат в Русе (1901-1944 г.). – *Изв.* Висша парт. школа „Ст. Димитров", 1953, № 20, с. 291-317; ***Василева, Д.*** Русенският социалистически печат до 1903 г. – В: [Деветдесет] 90 години от създаването на Русенската партийна организация : Материали от научна сесия, проведена на 15 май 1896 г. – Русе, [б.г.], с. 45-58.

[3] ***Джурова, Г.*** Русенският периодичен печат 1873-944. – *Седем дни* в Русе, 1993, № 38 и сл.; ***Джурова, Г.*** Русенският периодичен печат от Освобождението до края на XIX век. – *Алманах* за историята на Русе. Т. II. Русе, 1997; ***Джурова, Г.*** Русенският периодичен печат от Освобождението до края на 19. век. – В : - Джурова, Г. Какво не знаем за миналото на Русе. Личности и събития. Русе, 2007, с. 99-110. Вж. и бел. 1.

[4] ***Душков, Ж.*** Арменска преса с русенски адрес (1887-1944). - В : Тихите арменци. Сборник научни материали в чест на 1700 години от приемането на християнството от арменския народ. - Русе, 2002, с. 86-90; Русенските младежки и ученически вестници и списания, издавани до 9 септември 1944 година. - *Извор' 2003*: Алманах. - Русе, 2003, № 8, с. 20-36; Педагогическият печат в Русе (1871-1944 г.). - *Научни трудове* [РУ „А. Кънчев"], Т. 41, серия 6.2 : Езикознание и литературознание. История, етнология и фолклор. - Русе, 2004, с. 192-198; Стопанският периодичен печат в Русе (1878-1944 г.). - В : *Изв.* Съюз на учените-Русе, Общ. науки, 2, 2001, № 3, с. 47 – 51; Русе „вгражда" името си в медии. – *Архив* за посел. проучвания (В. Търново), № 3-4, 2009, с. 61-75 и др.

диите в отделни години и така да подпомогнат цялостното характеризиране на отделен период.

Годините, рамкиращи настоящото изследване (1901-1910), са значими поне поради две причини, свързани с важни политически събития: (1) обявяването независимостта на българската държава (1908) и (2) подготовката за активно участие на Царство България в три поредни войни. От тази гледна точка са интересни наблюденията доколко богато **е** по отношение на издаването на медии в Русе е това мирновременно десетилетие.

Преди да разгледам периодичните издания, появили се точно в годините 1901-1910, трябва да обърна внимание на факта, че няколко русенски медии, продължили своя живот след 1900 г., се явяват като своеобразен мост между XIX и XX в.

На първо място ще посоча вестник ***„Славянин"*** на Тодор х. Станчев. Първият му брой излиза на 21 април 1879 г. година в печатницата на Любен Каравелов и Найден К. Жейнов. В продължителния му живот има и прекъсвания (29 януари 1887 г.-26 юли 1889 г. и 24 декември 1891 г.-10 май 1899 г.), но следва да се отбележи, че изданието на времето си държи първо място по непрекъснатост на излизане в сравнение с пресата, излизала в Княжество България и Източна Румелия. Редакторът умира на 7 март 1903 г. в гр. Русе, а след години неговият син Боян продължава делото на баща си (от брой втори на 17-ата годишнина и цялата 18-годишнина на в. „Славянин" се печата във Варна. Като време обхваща датите 29 септември 1929 г.-18 юни 1931 г. Издадени са общо 1285 броя).

През април 1892 г. в Свищов се появява списанието на Методистката епископална мисия ***„Християнски свят"***. От брой 9 на втората годишнина (1893) до 1901 (XI годишнина) и от 1904 до 1909 (XIV-XVIII годишнини) то се печата в Русе – в печатниците на Сп. Гулабчев и Ст. Ив. Роглев, „Победа". Именно в разглеждания период списанието е „русенско". (За известно време то се издава и във Варна, София, Хасково, така че устоява на всякакви сътресения чак до октомври 1934 г.).

Юрдан Георгиев е отговорен редактор на списание ***„Поборник-опълченец"***, чието подзаглавие е *„българско илюстровано списание за българските народни дейци, действащи за освобождението на България"*. Като издател е посочен Поборническо-опълченското дружество в Русе. Списанието излиза в две годишнини – април 1898-март 1899 г. (отпечатани са 12 книжки) и 1900-1901 (5 книжки). В отделните години отговорни редактори са още Христо Карагоров и Илия Паликрушев, но на практика душата на изданието е Филип Симидов, което ми даде основание в скорошна публикация да го характеризирам като „човекът-списание"[5].

Нека обърнем внимание на два факта от последните години на XIX столетие.

На 19 декември 1898 г. прекратява своята дейност 9-ото обикновено народно събрание, а 10-ото започва да функционира на 16 май 1899 г. (до 29 ноември 1900 г.). Следователно в периода между двете събрания множество партии се активизират, включително и със създаването на свои печатни трибуни, чрез които да пропагандират идеи и намерения сред избирателите. Политическите дейци в Русе не правят никакво изключение.

Поредният *„политически и литературен вестник"*, издаван от Народнолиберална партия („стамболовисти"), е ***„Надежда"***. На фона на много русенски издания опитът може да се характеризира като *успешен*. Отпечатани са 107 броя, при която в първата годишнина „контрактът" между издател и читатели е спазен и вестникът е седмичник (52 броя за г. I – 27 февруари 1899 г.-26 февруари 1900 г.), има проточване във времето при втората годишнина (също 52 броя, но за времето 4 март 1900 г.-4 септември 1901 г.) и при третата годишнина (13 септември 1903 г.-11 октомври 1904 г.) кризата е налице, независимо от факта, че за месеца са издадени три (вместо 4) броя.

---

[5] ***Душков, Ж.*** „Поборник-опълченец" – едно специфично издание. Доклади от Научна конференция „Да допишем „Поборник-опълченец...". Поборническо-опълченските дружества в България". 6 юни 2008. Русе, 2008, с. 99-106.

Друго партийно издание е вестник ***„Начало”***. Зад неговата поява стои Русенското прогресивно-либерално бюро. Отговорник е Н. Недев. В печатниците на Т. Петров и Ст. Ив. Роглев са отпечатани само 9 броя (26 декември 1900 г.-27 февруари 1901 г.).

Отговорен редактор на вестник ***„Вестник”*** е Константин Пенчев. Първият брой на медията е отпечатан на 17 октомври 1900 и до края на годината излизат 29 броя. Втората годишнина (със 144 броя) е от 5 януари до 23 декември 1901 г. Главен редактор на „Вестник" е Йосиф Хербст (1875-1925) и това е първото негово „отроче”, за да избуи след години журналистическият му талант не само чрез сътрудничеството в българския печат, но и чрез редактирането на вестниците „АБВ" (1924-1925), „Ек" (1924-1925), „Днес" (1925) и списание „Вик за свободни хора" (1923-1924).

На ладино е списвано списание ***„El Amigo del Pueblo” („Народен приятел”)***, което в продължение на 11 години се издава в Белград, а от 1899 – в Русе. Много е вероятно всичките 48 книжки от дванадесетата годишнина да са печатани в крайдунавския ни град, а също и броевете от XIII годишнина. XIV-тата годишнина (1901-1902) се свързва с град Шумен

В анотирания библиографски указател *„Български периодичен печат. 1844-1944”* (т. I, А-М, т. II, Н-Я, т. III. - С. 1962, 1966, 1969) не са посочени годишниците, издавани в българските гимназии. В случая става въпрос не само за годишни издания на русенските средни училища, а въобще за този тип издания, които ежегодно публикуват училищата в Княжество (след 1908 г. Царство) България. По характер те не се различават от аналогични годишни отчети или годишници, включени в указателя.

През 1905 г. в русенската печатница на Братя Златеви излиза от печат „***Годишник на Русенската държавна мъжка гимназия „Княз Борис” за учебната 1904-1905 година”***. Дотогава са печатани аналогични издания, но с наименование „Първи годишен отчет на състоянието на Държавната мъжка гимназия „Княз Борис” в Руссе за учебната 1896/97 г.” (1897), „Годишен отчет на състоянието на Държавната мъжка гимназия „Княз Борис” в Руссе за учебната 1897/98 г.” (1898) (за учебната 1898-1899 г. съответно е отпечатан през 1899 г.), „Отчет на състоянието на Държавната мъжка гимназия „Княз Борис” в Руссе за учебната 1899/1900 г.” (1900, скоропечатница на Спиро Гулабчев) (с аналогично заглавие, но „за учебната 1903/904 г.” е отпечатан в печатница на Бр. Златеви през 1904 г.). След 1905 г. е утвърдено вече името *годишник* и последва издаването за учебните 1905-1906, 1906-1907, 1907-1908 и 1908-1909 (печатани все в печатница „Бр. Златеви”). В този тип издания преобладават материали като годишен отчет, исторически преглед, списък на учителствалите, поименен списък на абитуриентите, статистически данни, теми за главните изпити, теми за зрелостни изпити и др., поместени в „Официален отдел”. Има и статии-изследвания, които са дело на учители[6].

С наименованието ***„Годишник на Русенската градска девическа гимназия „Княгиня Евдокия” за учебната 1907-1908 година”*** през 1908 г. в печатницата „Братя Златеви” е отпечатан отчетът на училищното ръководство. И тук до този момент предимно под заглавие „Отчет

[6] Вж.: ***Бобчев, Ник.*** Философската проподевтика в нашите следни училища (*Годишен отчет* на състоянието на Държавната мъжка гимназия „Княз Борис [по-нататък: *Годишен отчет*…], 1897, с. 3-18); ***Мавров, Фр.*** Неорганическата химия в нашите гимназии (*Годишен отчет*…, 1897, с. 19-27); ***Ангелов, Б.*** Трябва ли да се учи старият български език в средните училища (*Годишен отчет*..., 1898, , с. 3-12); ***Огнянов, Ст. С.*** Няколко думи за програмата по химия в горните класове на нашите гимназии (*Годишен отчет*…, 1898,– с. 13-20); ***Ковачев, В.*** Принос за изучаване ентомологическата фауна на България (*Отчет на състоянието на Държавната мъжка гимназия „Княз Борис” в Руссе,* 1904, с. 3-12); ***Ковачев, В.*** Върху бозайната фауна на България. Посвещава се на покойния dr A. Nehring (*Годишник на Русенската държавна мъжка гимназия „Княз Борис”,* 1906, с. 3-16); ***Ковачев, В. Г.*** Принос към ихтиологичната фауна на България (*Годишник*..., 1909, с. 3-7).

[или *Годишен отчет*] на Русенската градска девическа гимназия „Княгиня Евдокия" за учебната (*следва конкретно посочване*) година" са обнародвани повече от 10 книжки, а същото заглавие се среща и отнесено към учебната 1908/1909 г. Независимо че и при този вид издания надхвърлям определените хронологични граници, е необходимо да посоча, че за учебните 1909/1910 и 1910/1911 в заглавието фигурира *„Годишник",* а от отпечатаните сведения за наличност на подобни издания в училищната библиотека виждам, че годишници са издавани и от други девически (Варненска, Великотърновска, Видинска, Ловешка, Пловдивска, I и II софийска) и мъжки (Априловска, Варненска, Великотърновска, Видинска, Врачанска, Плевенска, Разградска, Самоковска, Сливенска, I, II и III софийска, Старозагорска, Татар-Пазарджишка) гимназии. И в годишника на русенската девическа гимназия, независимо от наименованието му – *„Отчет..."*, *„Годишен отчет..."* или *„Годишник...",* от съдържателна гледна точка е следван установен ред, изразяващ се с публикации в Официален и Неофициален раздели.

За годишниците на Девическата гимназия „Княгиня Евдокия" трябва да се посочи, че техният брой е по-голям от издадените в Мъжката гимназия. Като тяхно начало трябва да се посочи 1896 г., независимо от промяната в наименованията. В първите години се печатат в различни печатници (Т. Петров, Типография на Д. М. Дробняк, Б.Н.Малджиев, дори в търновската печатница Х.Т.С.Фъртунов – за девическата гимназия; Скоропечатница на Спиро Гулабчев, докато при последните книжки печатница „Братя Златеви" сякаш се е специализирала в отпечатването му).

Ако резюмирам написаното по-горе, ще следва да отбележа, че в началото на XX столетие на русенския вестникарски пазар като продължение от предишни години са изданията: „Вестник", Надежда", „Начало", „Поборник-опълченец", „Славянин", „Християнски свят", „El Amigo del Pueblo" („Народен приятел"), годишниците на Девическата гимназия „Княгиня Евдокия" и Русенската държавна мъжка гимназия „Княз Борис" (независимо какво заглавие носят). Вече 1901 г. е рождена за 9 издания.

Първото от тях излиза по повод 25-ата годишнина от Априлското въстание. И датата на появата на вестника (20 април), и самото име (***„Юбилеен лист"***) кореспондират по най-пряк начин с първопричината на появата на юбилейното издание. Отговорен редактор е Д. Ненков.

На 18 юни Г. Господинов отпечатва вестник ***„Доблест***". Първият брой остава и последен. Приблизително по същото време Ахмед-Зеки бей издава ***„Mudafa-l hukuk"*** (***„Защита на правдата"***). От вестника не са запазени броеве, но за съществуването му съдя от съобщение в брой 78 на „Вестник" от 18 юли 1901 г. Новата медия просъществува в 4 броя.

Пак през лятото (25 юли 1901 г.) Йосиф Георгиев и Павел Делирадев създават единичния лист ***„Работническа участ"***. Подзаглавието му е красноречиво: *„По случай четиригодишнината от русенската катастрофа"*, т.е. визира се барутната катастрофа във фабриката на братя Иванови, при която загиват около 100 и са тежко ранени и обгорени също толкова работници[7]. И тъй като основателят на русенската организация на БРСДП (т. с.) Иван Троенски е починал през 1901 г., създаден е партиен фонд на негово име. Средствата от продажбата на вестника са предназначени именно за този фонд.

С един брой е и месечното *„народно списание за инженерство и промишленост"* ***„Техник"***. То е редактирано от Д. Ив. Ведър и се появява в печатницата на Д. Ив. Роглев на 1 август 1901 г.

Н. Начев също прави опит да наложи ново заглавие, но неговата ***„Русенска поща"*** се задържа на вестникарския пазар само с два броя, отпечатани в късното лято

[7]Вж. http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/ons/ons-2rs-2.htm
Второ заседание на IX ОНС, II редовна сесия, 35. заседание, 13 декември 1897 г. Запитване на народния представител Найчо Цанов, който посочва: *„Около триста души работници — мъже, жени и деца — в по-малко от един час стават жертва на огъня от запаления барут".*

- 16 и 24 август 1901 г.

Съдбата на три от издаваните в първата година на XX в. медии е по-особена. Още през февруари 1893 г. в София се печата месечното *„списание за наука, литература и домакинство”* ***„Свят”***. От ноември 1895 г. до 15 ноември 1901 г. то не излиза – белег, че са търсени възможности за неговото продължаване. Такива явно са намерени, защото част от броевете от четвъртата му годишнина (15 ноември 1901 г.-ноември 1902 г.) са русенски. Редактор-издателят А. Димитров ползва услугите на печатниците на Б. Н. Малджиев, Спиро Гулабчев и „Победа” и отпечатва 6 (от общо 10) книжки. (След седмия брой от четвъртата годишнина до седмия брой на шестата, последна, годишнина, т.е. до ноември 1905 г., „Свят” се печата отново в столицата).

Аналогична е съдбата и на вестник ***„Седмичен куриер”***, започнал да излиза също в София – на 7 юни 1901, четири от броевете му (8-11) се печатат в Русе, в печатниците на Спиро Гулабчев и „Победа”, после щафетата е продължена в Разград, Плевен, В. Търново и Шумен, където на 26 януари 1902 г. е отпечатан последният 17-и брой.

Третото чуждо и едновременно с това русенско издание е ***„Търновски театър в гр. Русе”***. Вестникът е издание на Театралния комитет при великотърновското читалище „Надежда”. Оригиналното му заглавие е „Търновски театър” и с него са отпечатани първите 6 броя (от 2 декември 1900 г.) и то при театрална премиера или, както са отбелязали редакторите, *„излиза за сега в неопределено време, пред всяко представление”*. Седмият (последен) брой е отпечатан в русенската печатница на Ст. Ив. Роглев на 5 септември 1901 г., а от посоченото различно заглавие се разбира, че вестникът излиза във връзка с гастрол на търновската трупа в Русе и че предназначението на броя е да даде на русенските меломани по-голяма информация за пиесата и актьорите.

По-бедна на издания е 1902 г. През януари-февруари П. Стрелковски и Д. Бекчиев издават 3 броя на ***„Избирателна борба”***. И заглавието, и времето на отпечатване сочат, че появата на този *„вестник за пропаганда и агитация”* не е случайна, а е във връзка с парламентарните избори за XII обикновено събрание. По такъв начин местната организация на БРСДП иска да популяризира своите предизборни лозунги и цели.

Пак във връзка с изборите русенската структура на Народната партия отпечатва свой вестник – ***„Народна трибуна”***. От него излизат два броя – на 4 и 16 февруари. С по-дълъг живот е вестник ***„Македония”***. Издава се от 20 януари до 8 юни 1902 г., но въпреки това броевете са едва 4. От март 1902 г. до 1 април 1903 г. в печатници „Б. Малджиев” и „Меркур” се печата един месечен *„обществен орган за морал и добро”* – ***„Добродетел”***. Като положително разминаване с предварително обявени намерения може да се отбележи, че още след втория брой вестникът поема линията да се печата два пъти месечно.

На този фон се откроява вестник ***„Наблюдател”*** – орган на Търговско-индустриалната камара в Русе. Медията започва своя живот на 14 февруари 1902 г. и прекратява съществуването си на 7 ноември 1904 г. Най-плодоносна е първата му годишнина, когато са отпечатани 148 броя, в различни варианти на издаване – ежедневно, 5 пъти в седмицата, два пъти седмично. Със своите 272 броя вестникът би трябвало да е пример за други местни издатели и редактори. До края на разглеждания период (1910) е твърде малък броят на изданията, които се доближават до „показателите” на „Наблюдател”.

Йордан Маджалов създава *„седмично списание за счетоводство, търговия, финанси и застрахователно дело”* ***„Счетоводен преглед”***, но успява да издаде от него само 6 броя (1 февруари–4 април 1903 г.). На 19 април с. г. П. П. Краснарев отпечатва в печатницата на Б. Н. Малджиев ***„Русенски вестник”***, който от бр. 13 до бр. 20 излиза с ново заглавие – „Дунавска поща”. Не е толкова интересно, че се печата и в други две русенски печатници („Победа” и „Меркур”), колкото отбелязването в бр. 18, че адресът на издаването е Русе-Балбунар. (Налага се да поясним, че село Балбунар е преименувано с министерска

заповед № 2820, обнародвана на 14 август 1934 г., на Кубрат). „Дунавска поща" престава да излиза на 29 юни 1903 г., а приблизително месец по-късно отново Краснарев се изявява като редактор. Новият му вестник се нарича ***„Нова борба"***. Печата се два пъти в седмицата, излиза само един месец (27 юли-27 август), т.е. само в 8 броя.

В собствената си печатница, намираща се в Свищов, Ангел Н. Данков печата листа ***„Нови известия за реклами и хроника"***. Излезли са 11 броя, но в замяна на това в голям тираж – 2000. Мястото му е заето почти веднага от нов вестник *„за реклама критика и известия"* – ***„Носител"***. Дори се повтаря схемата – печатница (този път това е русенската печатница „Победа") едновременно да е и издател. Към вестника не е проявен интерес. За триседмичния му живот (15 октомври-2 ноември) са отпечатани 3 броя.

В края на ноември 1903 г. Г. Г. Добрев, а от 2. до 6. брой и С. Бойчев, редактира ***„Русенски глас"*** – *„литературно-политико-обществен вестник"*. И той се печата в печатница „Победа". От съдържателна гледна точка следва да се посочи, че изданието подкрепя изцяло правителствената политика на премиера Рачо Петров (6 май 1903 г.-23 октомври 1906 г.). „Русенски глас" заглъхва на 6 март 1904 г. (надживява и със 7 броя, и със 74 дни своя предшественик и съименник от 1896 г.).

На 19 март 1904 г. Ст. Бъръмов започва да печата в. ***„Деятел"***. В подзаглавието му е записано, че е *„независим политико-обществен вестник",* но на практика е обвързан с Демократическата партия. С излизането на брой 16-и (16 юни 1904 г.) се слага и краят на изданието. То обаче става източник на знанието, че през пролетта в Русе е съществувал и друг вестник – ***„Задружна борба"***[8].

По едно и също време – ноември 1905 г., се отпечатват две ученически издания. На 15 ноември редакционен комитет прави опит със списание ***„Ученическо сърце"***, но след първата книжка не следва друга. Малко по-добра е съдбата на другото *„месечно списание за ученици и ученички"* ***„Ученически другар"***. От него са отпечатани 4 книжки, като четвъртата е излязла от печат през февруари 1906 г. Редакторът се е скрил зад псевдонима Leon d'or. И в двете издания са тиражирани ученически творби – разкази, стихотворения и др.

През 1904-1906 г. редакторско-издателската дейност на П. Краснарев продължава. В летните месеци (4 юни-21 юли 1904 г.) той издава в печатница „Меркур" поредния *„хумор-сатирически вестник"* ***„Смехурко"***[9]. Задачата, която си поставя този лист, е да дава *„хомерически смях, примесен със суров сарказъм"*. Именно в подобна „амалгама" редакторите съзират оръжието, с което да заклеймят обществените недъзи. Вестникът се задържа само 3 седмици, в които излизат 3 броя. От 29 октомври 1904 до 8 януари 1905 г. Краснарев е директор-стопанин на независимия политически вестник ***„Обществен преглед"***. Вероятно през есента на 1905-а той, отново в качеството си на директор-стопанин, пуска на пазара ***„Българска илюстрация"*** - вестник *„за политика, наука, стопанство"*. Заявено е, че ще излиза три пъти месечно, но до 22 януари 1906 г. са издадени едва 4 броя. По-продължително време (три месеца и половина, 11 броя) се задържа на пазара ***„Търговски вестник"***. Първият му брой е отпечатан на 10 юни 1906 г., а от № 2 до № 9. Петър П. Краснарев е негов главен редактор.

От 3 декември 1905 г. до 18 февруари 1906 г. Ради Аврамов издава в печатница „Победа" вестник ***„Русенски ръководител"***. С това заглавие са отпечатани първите 6 броя, докато при останалите 6 вече е променено на „Русенски вести". Отново

[8] Вж. *Деятел*, № 13 27 май 1904 (Цит. по: Български периодичен печат 1844-1944. Анотиран библиографски указател. С., 1962, т. I, с. 297).

[9] Според мене налице е дублиране името на вестника в *БПП*, където под № 3735 (т. I, с.476) е представен като „Мехурко", докато под № 6565 (т. II, с. 320) е посочено правилното заглавие – „Смехурко". Всички останали данни, отнасящи се до име на редактора, отпечатани броеве, дати на излизане, ползвани услуги на печатница и пр., се препокриват напълно.

Аврамов е редактор на вестник ***„Русчук”***, който е печатан освен в печатница „Победа”, и в тази на братя Златеви. Първият брой на вестника излиза на 22 април 1906 г., а последният (№32) – на 9 юли 1906 г. Обявен е като независим, но е с уклон към Народнолиберална партия. Трите имена на редактора са Ради Тодоров Аврамов. Допускам, че именно той е отговорният редактор *„Ради Тодоров”* на осемте (от общо 9) броя на вестник ***„3-й януари”.*** И тъй като подобно заглавие на вестник би предизвикало недоумение у читателя, дори и да посоча, че изданието е печатано в периода 1 февруари-17 март 1907 г., ще трябва да поясня: датата визира конкретно важно за времето събитие, имащо и свои последици – откриването на сградата на Народния театър в София и демонстрацията по освиркването на княз Фердинанд от студентите, вследствие на което Софийският университет е закрит с решение на Министерския съвет. Именно като опозиция на правителствения кабинет е създаден и вестникът. От тази гледна точка е интересна и позицията на редактора (ако е един и същ!) – с в. „Русчук” е в подкрепа на правителството, начело с Рачо Петров (6 май-23 октомври 1906 г.), излъчено от Народнолиберална партия, а с „3-й януари” – против кабинета на Димитър Петков (23 октомври 1906 г.-26 февруари 1907 г.), съставен от същата политическа сила.

На 16 януари 1908 г. Александър Малинов (Демократическа партия) застава начело на кабинет. Шест месеца по-късно в Русе Никола Х. Николов създава вестник в подкрепа на правителството – ***„Дунавска трибуна”***. Едно от подзаглавията (*„независим демократически лист”)* директно сочи политическата насоченост на изданието. Второто подзаглавие пояснява съдържателната страна – *„вестник за политика, литература, икономия и обществен живот”*. Отпечатани са само 3 броя (1-15 юни 1908 г.), докато демократите успяват да управляват и с втори кабинет, оглавяван от Александър Малинов (5 септември 1910 г.-16 март 1911 г.), а след години (1918) Малинов е още два пъти министър-председател.

Единадесетте броя на независимия политически вестник ***„Правдина”*** са издадени в периода 3 декември 1906 г.-11 февруари 1907 г. Вестникът е списван от редакционен комитет, който е привърженик на Либералната партия („радослависти”). Със симпатии към либералите е и вестник ***„Свободна мисъл”***. Отговорник на първите 4 броя е д-р Чалъков, а следващите 14 са дело на редакционен комитет. Вестникът се печата във времето 30 декември 1907 г.-12 април 1908 г.

Като пореден орган на Русенската търговско-индустриална камара излиза ***„Търговско-промишлен вестник”***. Заглавието му препокрива съдържателната страна напълно: да осветлява русенското гражданство по въпроси от търговията и индустрията. Отпечатани са 44 броя (6 октомври 1907 г.-16 октомври 1908 г.).

Въпреки прозаичното си заглавие ***„Русенски ведомости”***, изданието е *„литературно-обществен вестник”*. Негов редактор е Ив. Тодоров. Вестникът едва успява да надхвърли едномесечен живот (9 октомври-12 ноември 1907 г.).

Статутът на два от излизалите в Русе вестници е по-специален.

Комитетът по сдружаване на чиновниците при Българската земледелческа банка на 10 февруари 1906 г. създава свой печатен орган ***„Съгласие”***. Първоначално той се редактира и издава в Търново, но впоследствие от бр. 9 до бр. 14 на първата годишнина (до 10 септември 1906 г.) се печата в Русе. (След брой 15 редакцията е преместена в Плевен).

Защитник на интересите на телеграфопощенските работници в България е ***„Телеграфопощенски вестник”***. Създаден е на 1 януари 1903 г. и се издава с незначителни прекъсвания чак до 4 декември 1920 г. Печата се предимно в софийски печатници. Единствено през петата годишнина (2 януари 1907 г.-3 януари 1908 г.) е имало някакви трудности. Освен че са отпечатани 21 броя (при 35, 23, 36 и 32 в предходните години), но се наложило да се търсят услугите на провинциална печатница - на „Братя Златеви” в Русе, където са печатани от брой 7 до брой 12. От такава гледна точка определям като „русенски” именно тези 6 броя. Освен това техен редактор е Дими-

тър Анастасов – знакова фигура за русенските социалисти.

След 1903 г. в Русе има по-осезаемо присъствие на медии, списвани на чужди езици – руски, арменски, еврейски и турски.

Печатница „Победа" дава гостоприемството си за „***Известитель истины или пророческій изъяснитель" („Възвестител на истината или изяснител на пророчествата")***. От изданието не е запазен нито един брой[10].

Арменските социалдемократи („хънчакистите") успяват в продължение на 52 седмици да издават седмичникът ***„Veradznoud" („Възраждане")*** (27 юни 1903 г.-юни 1904 г.). Отговорник е Степан Г. Степанян. Вестникът е списван от редакционна колегия в състав Бедрос Калфаян, М. Дердерян, Ш. Сукиянсян, Кр. и А. Капамаджиян. Ще е пресилено, ако посоча, че това са арменци, живеещи в Русе. Поточно е: между тях може и да има такива. А причината да не твърдя със 100-процентова сигурност е тази, че е посоченият адрес на редакцията е варненски.

След време хънчакистите отново създават в Русе свой вестник. Отговорен редактор на ***„Abaka" („Бъдеще")*** е Степан Дердерян. (Нека обърнем внимание, че фамилията Дердерян срещнахме и сред членовете на редколегията на в. „Veradznoud"). Издателите определят вестника като „полуседмичник", но издадените в Русе два броя (с дати 1/14 и 15/28 януари 1905 г.) го характеризират като „полумесечник". Вече брой трети и следващите (до 7-и) са издавани в Париж. Следователно тук е налице път на издаване в посока: отвътре (Русе) навън (Париж).

Обратен е случаят с друг вестник, списван на арменски език. В началото на 1903 г. в Базел (Швейцария) излизат осем броя на вестник ***„Tziteni" („Маслинено дърво"***). От 1 март изданието е прехвърлено в България, като през първата си годишнина и в по-голямата част от втората се печата в Русе, в печатниците на Б. Н. Малджиев и Ст. Ив. Роглев. Редактор-стопанин е Агоп Шахведедян, а Атанас Петров изпълнява функциите на отговорник. По-нататъшната съдба на вестника е такава: 7 броя (№ 34-40) се печатат в София и 12 (№ 41-52) – в Шумен. Вестникът е пълен с илюстрации и това е естествено, понеже е адресиран към детската читателска публика. От тази гледна точка следва да посоча, че в. „Tziteni" („Маслинено дърво") всъщност е *първият детски вестник, издаван в Русе.*

„Arokhtchabahoutioun" („Здравеопазване") можем да определим като *русенско-варненско издание*. Изследователят Петко Близнаков го посочва като варненско списание[11], имайки предвид, че се печата във варненската печатница „Ориентал". Редакторът Г. Калфаян обаче сочи русенски адрес. (Разменена подредба печатница-редакционнен адрес вече фиксирах при в. „Veradznoud"). Мисля, че ще бъде интересно посочването на част от мотото, под което се печата вестникът: *„Морална подготовка, умствена школовка и физическо възпитание – ето ключ[ът] на здравето".*

Също „русенско-варненски" е и вестник ***„Haiatert" („Арменски лист")***. Първата му годишнина започва на 18 април 1903, а от 17 брой медията вече се печата в Русе. Тукашен редактор е Степан Мелкисетян. Печатницата, чиито услуги се ползват, е на Б. Н. Малджиев.

За ***„Charjioum" („Движение")*** се предполага, че през есента на 1907 година се печата в Русе[12] и това е край на изданието. А дотогава този обществено-политически вестник е с варненски адрес (от февруари 1898 г.)

За изданието на еврейски език ***„La Bara"*** нямаме никакви сведения, освен името му и поясняването, че е излизало в периода 1904-1907[13]. Подобно нещо следва да напиша и за ***„La Passensia" („Търпението")*** и ***„El Progresso" („Напредъкът***"), издавани съответно през 1905 и 1906 г. на

[10] Вж. *БПП*, т. III, с. 33.

[11] Вж. ***Близнаков, П.*** Варненският буржоазен периодичен печат (1880-1944). – *Изв.* на Варн. археол. друж. Кн. XII, 1961, с. 96.

[12] Вж. *Ден*, № 1390, 27 ноем. 1907; *БПП*, т. III, с. 8.

[13] Дори в репертоарника *„Български периодичен печат. 1844-1944"* няма сведения за изданието.

ладино[14].

„Uhuvvet" („Братство") излиза два пъти в седмицата под редакцията на Мехмед Тефтиш. Тъй като първите броеве не са открити, се предполага, че началото му е през 1904 г. Втората годишнина започва с издаването на брой 93 – 26 декември 1905 г. Тогава са отпечатани 26 броя. Третата годишнина е с обхват 24 май-27 септември 1906 г., а изразена като издадени броеве – от № 110 до № 124. Посочено е, че това е *„независим вестник за политика, наука и разни новини"*. Всъщност съдържанието препокрива тази характеристика.

Същият редактор печата и друг вестник - ***„Типа" („Дунав")***. Нещо повече – налице е препокриване на част от времето, в който двата вестника се издават паралелно. Завидна е съдбата и на това Мехмед-Тефтишово издание: за двете годишнини 1906-1906 и 1906-1907 са отпечатани 415 броя, а при третата (13 октомври 1909 г.-1 януари 1910 г.) – 49 (от № 416 до № 464).

Непосредствено преди обявяването на Независимостта излиза от печат в. ***„Русенско ехо"***. Неговият първи брой носи датата 20 септември 1908 г. Редактор-стопанин първоначално е Елисей Петков, а почти в края на излизането на вестника -. Славейко Петров. Необходимо е да се посочи, че вестникът има сравнително дълъг живот – до 1922 г. (с малки прекъсвания). Това е и причина да се печата в няколко русенски печатници - „Победа", на Ст. Ив. Роглев, Т. Петров и М. х. Костов.

Ради Т. Аврамов – в качеството си на редактор-отговорник, и Тончо Ж. Тончев – касиер-стопанин, пускат на пазара на 28 ноември 1908 г. политическия информационен вестник ***„Малка северна поща"***. Явно се е преценило, че заглавието не е много привлекателно и още от третия брой редакторите го променят на ***„Северна поща"***. Точно с това име вестникът просъществува в две годишнини. През първата са издадени 49 броя, а през втората – 45. Първоначално вестникът се печата всеки делничен ден, след това 3 пъти в седмицата, после - два пъти, а от брой 28-и на първата годишнина се превръща в седмичник. От декември 1909 г. стопанин на вестника става К. Стоянов. Вестник „Малка северна поща" („Северна поща") постепенно губи своите читатели. Тръгвайки със скромния тираж от 1000 екземпляра, той достига още по-скромните 400.

През 1909 г. излизат три книжки на ***„Списание източен православен проповедник"***. По-точно две (втора и трета), тъй като първата книжка е под формата на брошура - „Православен проповедник". Издател е Ст. Костов. Съставителят на репертоарника „Български периодичен печат" охарактеризира издадените книжки като *„неграмотно написани"*[15].

С религиозно съдържание е и списание ***„Християнин***". То излиза като орган на православното братство „Християнство"-Русе на 1 април 1909 г. Обявява, че периодичността му ще бъде два пъти в месеца и действително през първата годишнина (1 април 1909 г.-18 април 1910 г.) са отпечатани 24 книжки. През втората и третата годишнина вече е орган на свещеническото братство „Св. Григорий Благослов". Особеностите при издаването му са две. През втората годишнина (15 юни 1910 г.-18 февруари 1911 г.) са отпечатани само 13 книжки. Третата годишнина е всъщност следвоенна (1 февруари-15 декември 1922 г.). Общото е, че всичките книжки са дело на редактор-основателя свещ. Христо К. Попов. И тъй като списанието продължава да излиза и след разглеждания период, само ще посоча, че последната му седма годишнина се „разтваря" във времето: започва на 1 декември 1926 г., а завършва на 15 септември 1931 г. и при това са отпечатани едва 7 книжки (за разлика от предходните IV-VI годишнини, когато периодичността е фиксирана - по 20 книжки).

На 1 януари 1910 г. излиза първият брой на вестник ***„Свободна воля"***. Негов редактор-стопанин е Александър Попов, симпатизиращ на Прогресивно-либералната партия. Вестникът излиза до 5 ноември с. г., за което време се отпечатани 45 броя.

На 23 март 1901 г. в Свищов започва да излиза информационният вестник

[14] Вж. *БПП*, т. III, с. 19.

[15] Вж. *БПП*, т. II, с. 335.

„Ратник”. В годините подзаглавието му се променя. Отначало е *„за икономия, литература и политика”,* а когато през 1909 г. се печата в Русе, вече е *„независим лист”, „политико-обществен и литературен вестник”, „търговски, икономически и политически вестник”* и пр., и пр. Първият русенски брой на „Ратник” е 421-и (чак от деветата годишнина!). Към края на XXI годишнина в информационното каре е посочено, че се печата в Русе-Разград, а от бр. 3165 на следващата година отново се завръща в Русе. Русенските печатници, в които излиза вестникът, са на Ат. Н. Данков, Ат. Н. Данков-Яко. С. Леви, Яко. С. Леви и Леви-Петров. Последният брой на „Ратник” е № 3366 (18 ноември 1926 г.).

Подобна е и съдбата на вестник ***„Гражданско съзнание”***. Издател на седмичника е Г. Стоянов, а редакционният му адрес е в Разград. Печата се обаче в печатница „Надежда”-Ески Джумая (дн. Търговище). Първият брой на вестника е от 9 януари 1908 г., но за бр. 101 – 23 януари 1910 г. (и следващите) като местоиздаване е посочено: *Русе-Разград*. Ползвани са услугите и на русенската печатница на Ст. Ив. Роглев. С определението *„седмичен народен вестник”* „Гражданско съзнание” излиза до 21 юни 1914 г., но нито при една от годишнините не са отпечатани по 52 броя . Ето и данните: III (23 януари-18 декември 1910 г.) - 32 броя (№ 101-№ 132), IV (5 януари-15 юни 1911 г.) - 14 броя (№ 133-№ 147), V (9 март-11 юли 1912 г.) – 9 броя (№ 204-№ 212) и VI (18 ноември 1913 г.-21 юни 1914 г.) – 10 броя (№ 214-№ 223).

В заключение трябва да се посочат няколко обобщаващи числа, които по най-недвусмислен начин очертават десетилетието. В него в Русе са издадени 66 вестници и списания, като началото на 9 от тях е свързано с различни години от XIX век. При цялата условност на статистическите данни, следва да се отбележи, че средният брой на русенските медии от осемте десетилетия (1865-1944) е 47. В съпоставка с годините 1901-1910 се наблюдава по-голям ръст – 140 процента, а това при всички случаи е резултат от мирновременното развитие. Няма издания, които да се характеризират като чисто националистически или шовинистични и по никакъв начин не може да се говори за „надъхване” на читателите в навечерието на Балканската война. Данните не потвърждават и евентуално очакване за някаква еуфория, дошла като резултат от обявяването на независимостта на българската държава и провъзгласяването й за Царство България.

Адрес за контакти:
Живодар Душков
Русенски университет „Ангел Кънчев”
катедра „Педагогика, психология и история”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: jdushkov@uni-ruse.bg

АДМИНИСТРАТИВНОТО ПРАВО И МЕХАНИЗМИТЕ ЗА ЗАЩИТА ПРАВАТА В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Мария Радева
Русенски университет „Ангел Кънчев”

The Right to Present Complaints to the Administrative Authorities is a Way to Defend the Rights in Health Care System

Maria Radeva
“Angel Kanchev” University of Ruse

Abstract: The right to present complaints to the administrative authorities is a way to defend the rights in health care system. There is no legal framework in the national legislation of the right of petition - one of the fundamental rights of the European Union. The Administrative Procedure Code regulates submission the proposals and alerts to the administrative authorities and to the other authorities performing functions at public law.

According to the author the term “complaint” is used in two meaning in Bulgarian Law:

- In Administrative Procedure Law – to contest to superior administrative authority or to appeal the first-instance judgment of court;
- In Public Law – to inform the administrative authorities to take action in case to infringement patient’s rights.

Keywords: Administrative Law, Administrative Procedure Code, Right of petition**,** Right to present complaint, Proposals and Alerts submitted to administrative authorities

Правото на защита е гарантирано от Конституцията на Република България (КРБ). Съгласно член 56 от КРБ: Всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени негови права или законни интереси. Правото на защита може да се реализира чрез юридическите механизми на различните клонове на правото в зависимост от интензитета на извършеното нарушение, степента на засягане на правата, настъпилите неблагоприятни последици, целта на търсената защита.

Предмет на административното право са специфичните отношения, които възникват между субекти на правото в процеса на осъществяване на изпълнителната дейност на държавните органи и други субекти, изпълняващи административни функции.

Административно-правните норми са общи правила за поведение, които регулират обществените отношения в сферата на държавното управление, и които при необходимост могат да бъдат прилагани с помощта на държавната принуда.

Средство за реализиране правото на защита при нарушени права е гарантираното от Конституцията право на жалба. Съгласно член 45 КРБ - Гражданите имат право на жалби, предложения и петиции до държавните органи. **Петиция** (от латински: *petitio*) е индивидуална или колективна молба, подавана към органите на държавната власт, в писмен вид и е понятие, използвано в езиковия оборот.

Правото на петиция е едно от основните права на европейските граждани. Всеки гражданин, действащ индивидуално или колективно с други лица, може по всяко време да упражни своето **право на петиция** до Европейския парламент, съгласно член 138 г от Договора за ЕС. Съгласно него (попр. - ДВ, бр. 101 от 2008 г.) всеки гражданин на Съюза и всяко физическо или юридическо лице, което пребивава или има седалище на територията на държава-членка, има право да отправя индивидуално или съвместно с други граждани или лица петиция до Европейския парламент по въпроси, които се отнасят до областите на компетентност на Общността и които го засягат пряко.

«Петицията може да бъде под форма-

та на жалба или искане и може да се отнася до въпроси от публичен или частен интерес.

Тя може да представя индивидуално искане, жалба или забележка относно прилагането на правото на ЕС или да бъде призив до Европейския парламент да приеме позиция по конкретен въпрос. Тези петиции дават възможност на Европейския парламент да насочи вниманието към всяко нарушаване на правата на европейските граждани от страна на държава-членка, местни власти или друга институция.» [1].

Пример в това отношение е инициативата на Европейската асоциация за борба с рака на маточната шийка (ECCA), която призовава всички европейци да подпишат петиция в полза на организирането на профилактични програми срещу заболяването във всички европейски страни. Петицията "СТОП на рака на маточната шийка", се обръща към Европейския парламент, Европейската комисия и към правителствата на всички държави в Европа да направят организираните профилактични програми срещу рака на маточната шийка еднакво достъпни за всички жени в Европа**.**

В националното законодателство липсва изрично регламентиране на правото на петиция. Чрез петицията се дава възможност на всеки гражданин самостоятелно или заедно с други, да изрази своята пряка заинтересованост по даден обществен проблем.

В публичното пространство се разпространяват петиции, с цел привличане внинание по важни (според организаторите им) проблеми. Пример в това отношение е „Гражднската петицията за промяна на имунизационните практики в РБ”. Петицията е разпространена от организаторите на сайта „Ваксините – информиран избор” и има за цел да привлече общественото внимание към съществуващите противоречия между Закона за здравето и други закони [2].

Редът за упражняване правото на жалба до държавните органи беше уреден в Закона за предложенията, жалбите, сигналите и молбите от 1980. След влизане в сила на 12.07.2006 на Административно – процесуалния кодекс (АПК) цитирания закон е отменен.

По реда на Глава осма на АПК „Предложения и сигнали” се разглеждат предложенията и сигналите, подадени до административни органи, както и до други органи, които осъществяват публичноправни функции [3].

Предложения могат да се правят за усъвършенстване на организацията и дейността на административните органите или за решаване на други въпроси в рамките на тяхната компетентност. Предложенията са средство за подобряване работата на администрацията и за гарантиране на условия за упражняване правата на гражданите чрез обществен контрол [4].

Сигнали могат да се подават за злоупотреби с власт и корупция, лошо управление на държавно или общинско имущество или за други незаконосъобразни или нецелесъобразни действия или бездействия на административни органи и длъжностни лица в съответните администрации, с които се засягат държавни или обществени интереси, права или законни интереси на други лица. Подаването на сигнали от граждани и организации до по-горестящите органи е законоустановено средство за подобряване работата на административните органи и осъществява контрол за спазване принципите за достъпност, публичност и прозрачност [5].

Нормативните актове не дават легална дефиниция на понятието „жалба”. В Тълковния речник на българския език том 5 (издание на БАН, София, 1987) са посочени и следните значения на думата „жалба” – оплакване, изказване на недоволство от някого или нещо; писмено или устно обръщение към държавен орган или обществена организация за възстановяване на нарушено право или за защита на законни интереси; тъжба, искане.

В юридически аспект понятието жалба се употребява в два аспекта:

- **Процесуален способ** (тесен смисъл);
- **Способ за сезиране на компетентен орган** (широк смисъл).

В **тесен смисъл** понятието жалба се използва в процесуалното право. Жалбата е средство за процесуална защита.

В гражданскопроцесуалното и наказателнопроцесуланото право чрез **жалба** до съответната горестояща съдебна инстанция се обжалват постановените първоинстанционни съдебни актове.

В административнопроцесулното право жалбата е средство за защита срещу издаден административен акт, както и срещу съдебните актове на по-нисшестоящите съдебни инстанции.

Индивидуалните и общите административни актове могат да бъдат оспорени по административен ред пред непосредствено по-горестоящия административен орган. **Жалба** срещу административния акт могат да подават заинтересованите лица. С жалбата може да се оспори както законосъобразността, така и целесъобразността на административния акт.

Процесуалният способ за обжалване и за отнасяне на спора за разглеждане пред по-горестоящият административен орган или административен съд е жалбата. В тези случаи жалбата следва да е писмена и да отговаря на формалните изисквания, визирани в съответните норми, съдържащи се в АПК - Глава шеста „Оспорване на административните актове по административен ред" , Глава десета „Оспорване на административните актове пред първа инстанция" и др.

В **широк смисъл** понятието жалба се свързва с възможността на лицата да отнасят въпроси, с които са засегнати техни права и законни интереси до съответния орган.

В този смисъл е използвано понятието „жалба" в **Закона за омбудсмана**. Глава четвърта „Подаване на жалби и сигнали" урежда способите за сезиране на омбудсмана. Жалби и сигнали пред омбудсмана могат да подават физически лица без разлика на гражданство, пол, политическа принадлежност или религиозни убеждения. Жалбите и сигналите могат да бъдат писмени или устни, подадени лично, по пощата или по друго традиционно средство за съобщение. Жалбата трябва да съдържа името и постоянния адрес на жалбоподателя, описание на нарушението, органа, администрацията или лицето, срещу които се подава жалбата. Към жалбата могат да бъдат приложени и писмени доказателства.

Законът за администрацията вменява на административните структури задължението да дават отговор на гражданите и юридическите лица на отправени от тях запитвания, молби, жалби, предложения и сигнали по въпроси, които представляват техен законен интерес, по ред, определен със закон (чл.2, ал.4 от ЗА).

Наредбата за административното обслужване указва, че жалби и протести могат да се подават чрез звеното за административно обслужване, както и предложения и сигнали, когато в устройствения правилник на съответната администрация не е определено друго звено. Редът за регистрация на подадените искания, жалби, протести, сигнали и предложения се определя във вътрешните правила за организация на административното обслужване на съответната администрация.

По реда на глава 8 от **Административно – процесуаления кодекс** (АПК) се разглеждат предложенията и сигналите, подадени до административни органи, както и до други органи, които осъществяват публичноправни функции. АПК не използва понятието жалба (в неговия широк смисъл). Предвид липса на изрична правна регламентация, разпоредбите, уреждащи подаването и разглеждането на сигналите по АПК, биха могли да се приложат по аналогия към разглеждането на жалбите. Изключение правят случаите, в които производството по разглеждане и произнасне по жалбата има изрична регламентация в специален закон.

Съгласно АПК, сигналите (респективно жалбите) могат да бъдат писмени или устни, да бъдат подадени лично или чрез упълномощен представител, по телефон, телеграф, телекс, факс или електронна поща. Подадените сигнали (респективно жалби) се регистрират. Когато е необходимо предложението сигналът (респективно жалбата) да се подаде писмено или да отговаря на определени изисквания, на подателя следва да се дадат съответни разяснения. Не се образува производство по анонимни предложения или сигнали (респективно жалби), както и по такова, отнасящи се до нарушения, извършени преди повече

от две години.

Сигналите (респективно жалбите), които са подадени до некомпетентен орган, се препращат не по-късно от 7 дни от постъпването им на компетентните органи, освен когато има данни, че въпросът вече е отнесен и до тях. За препращането се уведомява жалбоподателя.

Компетентният орган взема решение, след като се изясни случаят и се обсъдят обясненията и възраженията на всички заинтересовани лица. За установяване на фактите и обстоятелствата могат да се използват всички средства, които не са забранени от закона. Средствата за изясняване на случая се определят от органа, компетентен да постанови решението, освен ако друг нормативен акт предписва доказването да се извърши по определен начин или с определени средства.

Органът има право да изисква документи от трети, неучастващи в производството страни. Организациите са длъжни да дадат исканите им документи, сведения и обяснения в срока, определен от административния орган, компетентен да постанови решението. Гражданите са длъжни да представят исканите им документи и да дават сведения, освен ако това може да увреди техните права или законни интереси или да накърни достойнството им.

Решението по сигнала (респективно по жалбата) се взема най-късно в двумесечен срок от постъпването му. Когато особено важни причини налагат, срокът може да бъде продължен от по-горестоящия орган, но с не повече от един месец, за което се уведомява подателят. Когато сигналът или респективно жалбата са основателни, органът взема незабавно мерки за отстраняване на допуснатото нарушение или нецелесъобразност, за което уведомява подателя и другите заинтересовани лица.

Жалбата е способ, чрез който лицата, могат да сезират компетентните органи в системата на здравеопазването, да предприемат действия при нарушени права и законни интереси.

Едно от основните права на пациента, уредени в Закона за здравето е **правото на жалба**.

Съгласно член 93 от Закона за здравето (ЗЗ), пациентът, съответно неговият родител, настойник или попечител, или упълномощено от него лице има право да подава жалби и сигнали до регионалната здравна инспекция (РЗИ) при нарушаване на правата, гарантирани от Закона за здравето или при спорове, свързани с медицинското обслужване. РЗИ в 7-дневен срок прави служебна проверка по жалбата или сигнала. В тридневен срок от приключване на проверката РЗИ уведомява пациента за резултатите от проверката и за предприетите действия.

При констатиране на административно нарушение проверяващият служител на РЗИ съставя акт за установяване на административното нарушение, а директорът на РЗИ издава наказателно постановление по реда на ЗАНН..

При установяване на нарушения, наказуеми по реда на Закона за съсловните организации на лекарите и лекарите по дентална медицина и Закона за здравното осигуряване, РЗИ уведомява и изпраща жалбата на районните колегии на Българския лекарски съюз и Българския зъболекарски съюз и на Районната здравноосигурителна каса.

Спазването на професионално-медицинските, морално-етичните и деонтологичните въпроси, свързани с упражняването на медицинската професия е вменено в правомощията на Комисиите по професионална етика на районната колегия на Български лекарски съюз, съответно на Български зъболекарски съюз. В случай на нарушени права, попадащи в компетентността на т.нар. „етични комисии" всяко лице може да подаде жалба.

Лекарите и лекарите по дентална медицина носят отговорност за следните нарушения, предвидени в Закона за съсловните организации на лекарите и лекарите по дентална медицина, допуснати при изпълнение на професионалните си задължения :

- неспазване на правилата, предвидени в кодексите за професионална етика;
- неспазване на правилата за добра медицинска практика.

Комисиите по професионална етика на районните колегии на БЛС, съответно на

БЗС, са компетентните органи да разглеждат жалби за посочените нарушения.

Член 35, т.6 от ЗЗО урежда **правото на жалба за задължително здравноосигурените лица** (ЗЗОЛ) при нарушаване на закона и договорите. Тълкувайки нормата, следва да се разбира, че ЗЗОЛ могат да се възползват от правото си на жалба, при нарушаване на всяка норма, без оглед на нейния ранг (законова, подзаконова или договорна), която предполага нарушено право на ЗЗОЛ.

Националните рамкови договори за 2011 за медицинските и денталните дейности изключително лаконично уреждат правото на жалба и респективно свързаното с него задължение на органа да се произнесе по нея. НРД 2011 вменява в задължение на НЗОК да следи за спазване правата на ЗЗОЛ от страна на изпълнителите на медицинска /дентална помощ, включително и чрез приемане, разглеждане и изготвяне на мотивиран отговор на жалби, подадени от ЗЗОЛ.

Въпросите за защита правата в здравеопазването могат да се разглеждат в два аспекта:

- Познаване на правата в здравеопазването и средства за ефективна защита при реализирано нарушение;
- Реализиране на юридическа отговорност при установено нарушение. Субекти на административнонаказателната отговорност са лечебните заведения и/или лекарите.

Първият аспект на проблема предполага познаване на правата в здравеопазването, гарантирани в действащото законодателство. За ефективното реализиране на правата е необходимо познаване на механизмите за юридическа защита, както и компетентността на органите в системата на здравеопазването. Пациентските организации следва да изграят ключова роля за повишаване правната култура на пациентите.

Вторият аспект на проблема акцентира върху правното регулиране в здравеопазването. Лекарската професия е високоотговорна и високорискова трудова дейност. Правната регламентация на лекарската професия е изключително обемна и разположена в различни и различни по степен нормативни актове. Нивото на правната уредба и високия риск при упражняване на лекарската професия обосновава особено внимание към проблемите на отговорността на лекаря и намиране на ефективни механизми за защита на лечебните заведения и лекарите.

Забележка: Изложението е съобразено с действащото законодателство към 15.02.2011 година

ЛИТЕРАТУРА:

[1] http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?id=49&language=BG.
[2] http://svobodenizbor.bg/bg
[3] Йорданов, Б., Обществен контрол върху дейността на администрацията чрез предложения и сигнали – нови решения с проекта за АПК, Административно правосъдие, изд. ВАС, София, кн.3, 2005
[4] Новева – Миланова, Р., Предложенията като способ за обществен контрол върху дейността на административните органи, http://www.legalword.bg/ print.php? storyid=8114
[5] Новева – Миланова, Р., Сигналите на граждани като способ за обществен контрол, http://www.legalword.bg/ print.php? storyid=8842.

Адрес за контакти:
Мария Радева
Русенски университет „Ангел Кънчев”
ул, „Студентска” № 8
E-mail: radeva_m@yahoo.com

УПРАВЛЕНИЕ НА ПЕРСОНАЛА В АВТОСЕРВИЗИТЕ

Наталия Стоянова
Русенски университет „Ангел Кънчев”

Management in Car Service

Natalia Stoyanova
“Angel Kanchev” University of Ruse

Анотация: Добре подбраният персонал в автосервизите е гаранция за качественото обслужване на клиентите. Планирането на необходимостта от персонал преминава през няколко етапа: установяване на бъдещи потребности, подготовка на резервни кадри, оценка на кандидатите за работа /професионална, образователна, квалификационна/ и подбор на персонал, отговарящ на изискванията, определяне на работната заплата, обучението и развитието.

Ключови думи: работна сила, управление на персонала, набиране на персонал, кадрово планиране, оценка, обучение, човешки ресурси.

1.Въведение

Работната сила е важен фактор в развитието на всеки автосервиз. Ефективното използване на персонала е предпоставка за намаляване на разходите за издръжка на автосервиза и условие за увеличаване на неговите финансови резултати. Управлението на персонала в един работещ автосервиз преминава през различни етапи, но винаги започва с оценка на наличния кадрови състав и разработването на план за осигуряване на бъдещите потребности, включващ набиране, подбор и обучение на кадрите, тяхното движение и адаптация [4].

2. Кадрови състав на автосервиз

Броят на работниците и служителите от различни професионално-квалификационни групи на определен автосервиз отразява неговия кадрови състав.

Термините „персонал”, ”трудови ресурси”, „кадри”, „кадрови състав”, ”човешки ресурси” и т.н. са равностойни. Това се отнася и за термините „кадрово планиране”, „планиране на персонала”, „планиране на работната сила на автосервиз”, както и за английските термини „personnel planning” и „human planning”, които имат подобно значение.

Работната сила /персоналът/ на всеки автосервиз е основен фактор, от който зависят неговите икономически резултати и способността да преодолява конкуренция при пазарната икономика, да задвижва всички елементи на производството и да създава продукт /стоки и услуги/ със стойност и добавена стойност под формата на печалба.

Анализът на потребностите от работна сила, производителността на работещите и необходимите разходи за тях са базата при кадровото планиране.

Глобалният дефицит на работна сила /квалифицирана и неквалифицирана/ постепенно принуждава много автосервизи да превърнат кадровото планиране в интегрирана съставна част от общия производствен план на предприятието.

Един от важните показатели, характеризиращи производствените възможности на автосервизите е числеността на персонала.

Колкото е по-голяма е тази на производствения персонал при равни други условия, толкова по-голям е обемът на произведената продукция [3].

Всяка фирма /автосервиз/ е създадена за изпълнение на определена цел и се нуждае от управление, а от ефективността му зависи постигането на поставената цел.

Основен фактор за намиране на необходимия баланс и връзка между работата за постигане целите на фирмата /автосервиза/ и конкретната работа на персонала е нейният ръководител. През последните години в България са регистрирани няколко десетки хиляди фирми и нестопански организации. Огромна част от управителите на тези

организации не са преминали обучение за работа с персонала, а това предопределя необходимостта от изследването на този проблем [5].

Управлението на персонала включва следните етапи:

1. Планиране на работната сила: разработка на плана за осигуряване на бъдещи потребности от работна сила.

2. Набиране на персонал: чрез създаване на резерв от потенциални кандидати за необходимите длъжности.

3. Подбор на персонала: оценка на кандидатите за работа и възможно най-добър подбор.

4. Определяне на работната заплата и допълнителните плащания: чрез разработване на оптималната структура и обем с цел привличане и запазване на кадрите;

5. Професионална ориентация и адаптация:

- запознаване на кадрите с организационната структура и подразделенията на автосервиза;
- уточняване на професионалните задължения на кадрите, какво очаква организацията от тях и за какъв положен труд ще получат заслужена оценка;

6.Обучение: разработване на програма за обучение и повишаване на квалификацията;

7.Оценка на трудовата дейност: разработване на методика за оценка на трудовата дейност и запознаване на кадрите с нея;

8.Движение на кадрите: разработване на система за движение на кадрите:

- преместване на длъжност с по-висока или по-ниска отговорност;
- преквалификация;
- освобождаване от длъжност;

9.Обучение на ръководните кадри за повишаване на ефективността от тяхната работа. [6]

3.Планиране на дейността по формиране на персонала в автосервизите

Процесът, осигуряващ организационно необходимото количество квалифициран персонал, назначен на точното място и в точното време, е прието да се нарича кадрово планиране. Този термин често се употребява и когато се говори за системата за подбор на квалифицирани кадри, използвайки два основни източника - **вътрешни и външни.** Целта на тази система е да осигури необходимите специалисти съобразно конкретна времева рамка.

Специалистите, работещи с човешките ресурси, използват формулировката „кадрово планиране" за дейностите, насочени към организацията по подготовката на персонала, осигуряването на пропорционалното и динамичното му развитие, определянето на професионалната и квалификационната му структура и определянето на общата и допълнителната работна сила, както и контрола при нейното използване.

Важно условие при определяне целите на един автосервиз е уточняването на необходимата за тяхното изпълнение работна сила.

Планирането на нужните финансови средства, материали и техническо оборудване е напълно очевидно и рядко някой ръководител на автосервиз би го пропуснал. Необходимостта от работна сила също е напълно очевидна, но за съжаление, често нейното планиране остава като вторична дейност, без да й се отдели необходимото заслужено внимание.

Процесът на кадровото планиране включва три етапа (Табл.1):

1.Оценка на наличния персонал;

2.Оценка на бъдещите потребности от работна сила;

3.Разработка на програма, осигуряваща бъдещите потребности от персонал.

Планирането на работната сила в един работещ автосервиз логично започва с оценка на наличния персонал и определянето на необходимата работна сила на всеки етап от реализацията на определената цел.

Следващ етап при кадровото планиране е прогнозата за числеността на персонала при реализацията на краткосрочните и дългосрочни цели на автосервиза. Естествено, при големи организационни промени /напр. изграждането и организацията на нов специализиран автосервиз/ оценката на бъдещите кадрови потребности е сложна и важна задача. Необходимо е да се оцени външният пазар на труда и наличните трудови ресурси.

Таблица 1

Етапи при кадровото планиране

Планиране на необходимия персонал				
1.Оценка на наличния персонал	⇨	**2.Оценка на бъдещите потребности от работна сила**	⇨	**3.Разработка на програма, осигуряваща бъдещите кадрови потребности**

Определяйки своите бъдещи потребности от кадри, ръководството на автосервиза трябва да приеме програма за тяхното удовлетворение [4].

Потребностите са целта, а програмата е средството за постигането на тази цел.

Програмата за осигуряване на работна сила трябва да включва:

- конкретен график и набелязани мероприятия за привличане на персонал;
- график за наемане, обучение и реализация на нови работници и служители според нуждите на автосервиза;

За да се осигури правилният подбор на необходимите кадри, специалистите трябва да анализират и уточнят детайлно професионалните и личностните изисквания за всяко работно място, което е и в основата на всяка дейност по управление на човешките ресурси.

Приети са няколко метода за анализ на работното място:

- наблюдение на трудовия процес, формално определяне и регистрация на всички изпълнявани задачи и дейности;
- събиране на информация, посредством събеседване с работника и прекия му началник. */Този метод е субективен, доста неточен и може да обобщи невярна или изкривена информация/;*
- попълване на анкетна карта - въпросник от самия работник;

Информацията, получена при анализа на работните места, е основа за голяма част от последващи мероприятия по планирането и подбора на персонал. Въз основа на тази информация се създават и длъжностните характеристики и инструкции, които систематезират основните задължения, изисквания и права на назначения персонал.

4.Вътрешни и външни източници за набиране на персонал

Всеки развиващ се автосервиз създава система за набиране на кандидати за работа по всички длъжности и специалности с цел - подбор на най-подходящия персонал [5].

Набирането на работна сила изисква извършването на определен обем от дейности, които в значителна степен се определят от съществуващата разлика между наличния персонал и бъдещите потребности, както и от такива фактори като текучество, уволнения, пенсиониране, разширяване на дейността и т.н.

Системата за набиране на работна сила обикновено използва два източника - **вътрешни и външни.**

Голяма част от автосервизите предпочитат да търсят необходимите кадри сред собствените си работници **/вътрешен източник/.** Развитието на собствения персонал изисква значително по-малко финансови средства. Освен това възможностите за развитие и увеличаване на доходите подобряват микроклимата и създават условия за формиране на гордост от работата в автосервиза.

Широко използван метод за подбор на персонал, за сметка на вътрешните резерви, е разпространяването на информация за свободните работни места с покана до квалифицираните работници да кандидатстват за тях.

Възможен недостатък при използването на вътрешните източници за набиране на персонал е създаването на затворена

система, в която не влизат нови хора с нови идеи, а това може да предизвика застой в развитието на автосервиза.

Желанието на специалистите по работната сила да „продадат" по-изгодно свободните работни места, представяйки автосервиза в по-добра светлина или показвайки по-големи от действителните възможности за израстване в работата и т.н., се превръща в проблем, който все по-вече автосервизи преодоляват.

Пред последните години автосервизите се насочват към използването на външни източници за набиране на човешки ресурси. През 2006 г. бе проведено анкетно проучване сред 100 представители на бизнеса, използващи външни източници за набиране на кадри.[7]

Формулирани са три въпроса:

Въпрос № 1 - Как оценявате използването на препоръки при набирането на персонал?

Въпрос № 2 - Как оценявате използването на средствата за масова информация при набирането на персонал ?

Въпрос № 3 - Как оценявате услугите на операторите от трудовите борси?

Резултатите от анкетното проучване са показани в **Таблици № 2, 3 и 4.**

Препоръките от хора, занимаващи се с бизнес, се признават от анкетираните за най-ефективен, евтин и бърз начин (Табл. 2) за набиране на персонал, но трябва да се отчита, че този ресурс е ограничен. Радиото и телевизията практически не се използват от анкетираните за набиране на персонал. Най-често бизнесорганизациите използват печатните СМИ, като поместват обяви за свободни работни места /58 от анкетираните/, тъй като отчитат, че това е по ефективно и бързо, отколкото търсене на подходящи кандидати по обяви от типа „Търся работа" /29 от анкетираните/.

39 от анкетираните заявяват, че техните фирми имат собствена база данни за работна сила и нейната ефективност е най-добра. Използването на подобна база данни се оценява като ефективна от 61% от анкетираните. 54% смятат, че тя е по-евтина и 46% са на мнение, че чрез нея се реагира по-бързо.

Таблица 2

Как оценявате използването на препоръки при набирането на персонал ?

(в % от броя на използващите услугата)

Търсене на персонал посредством препоръки	Оценка на ефективността[1]		Оценка на разходите[1]		Оценка на реакцията[1]	
	Ефективно	Малко ефективно	Скъпо	Ефективно	Малко ефективно	Скъпо
От работещите в организацията	76	9	1	51	7	46
От бизнес партньори	75	13	2	49	11	39
Други	54	18	9	9	9	9
От приятели и познати	0	0	0	0	0	0

[1] Сборът на числата от всеки ред за оценка на факторите може да бъде по-малък от 100, тъй като част от анкетираните не са посочили отговор по даден въпрос.

Използването на интернет се оценява като много перспективно, особено за набиране на млади специалисти. Това е отразено в графата „други”.

Приносът на бюрата по трудова заетост не се оценява положително, като се смята, че предлаганите кадри са аутсайдери, които са си загубили квалификацията и с години не могат да си намерят подходяща работа.

Безспорен лидер по осигуряването на млади, енергични, грамотни и амбициозни кадри са учебните заведения и работата с тях, според анкетираните, не изисква особени разходи, но времевите загуби са особено големи.

Обемът на проведената анкета не достатъчен за окончателни изводи във връзка с набирането на необходимия персонал, но данните показват, че фирмите все по-добре се ориентират към най-добрите начини за изпълнението на главната задача при планирането на работната сила.

Таблица 3

Как оценявате използването на средствата за масова информация при набирането на персонал ? (/в % от броя на използващите услугата)

Търсене на персонал посредством средствата за масова информация	Оценка на ефективността[2]		Оценка на разходите[2]		Оценка на реакцията[2]	
	Ефективно	Малко ефективно	Скъпо	Евтино	Бавно	Бързо
Поместване на обяви за търсене на персонал във вестници	67	2	9	65	5	67
Търсене на персонал по обяви в СМИ	52	41	3	76	28	52
Обявяване на свободни работни места по радио	40	40	60	0	0	60
Обявяване на свободни работни места по ТВ	33	0	33	33	0	33
Търсене в Интернет	57	4	31	30	1	60

[2] Сборът на числата от всеки ред за оценка на факторите може да бъде по-малък от 100, тъй като част от анкетираните не са посочили отговор по даден въпрос.

Таблица 4

Как оценявате услугите на операторите от трудовите борси?
(в % от броя на използващите услугата)

Оператори, работещи на трудовия пазар	Оценка на Ефективността[3]		Оценка на разходите[3]			Оценка на реакцията
	Ефек-тивно	Малко ефективно	Скъпо	Ефективно	Малко ефек-тивно	Скъпо
Други	100	0	100	0	50	50
Кампании за набиране на нови работници	67	14	57	14	29	33
Учебни заведения	67	22	0	50	33	22
Търговски борси	63	13	38	25	13	50
Частни консултанти	33	33	17	17	33	0
Бюра по трудова заетост	28	60	0	56	24	36
Студентски трудови борси	24	36	0	48	16	36

5.Заключение

Свободното движение на работната сила, след влизането на България в ЕС, постепенно изправя българските работодатели пред увеличаващ се недостиг на квалифицирани и неквалифицирани кадри. Трудовите ресурси са главният компонент, от който зависи постигането на целите и развитието на всяка фирма. Управлението на персонала постепенно се превръща в ключов елемент и гаранция за успеха в бъдещата дейност на автосервизите.

Литература

[1] Базаров, Т.Ю., Еремин Б.Л., Управление персоналом, М., ЮНИТИ,2000.
[2] Болубков, Е. Комплекс маркетинга, Маркетинг, №1, 19.
[3] Дуракова, И.Б., Управление персоналом, М., 1998.
[4] Ениманев, К., Управление на фирмата. Гримакс-Русе, 2003.
[5] Магура, М.И., Поиск и отбор персонала, М., 1997.
[6] Муэрс, Р., Эффективное управление, М., 1998.
[7] Хопкинс, К., Джаксън, П. Как да правим маркетингови проучвания, Делфипрес, 1990.
[8] Узунова, Ю., Шишманова, Ю. Маркетинг, управление, услуги. Г.Бакалов, Варна, 1986.

[3] Сборът на числата от всеки ред за оценка на факторите може да бъде по-малък от 100, тъй като част от анкетираните не са посочили отговор по даден въпрос.

Адрес за контакти:
Наталия Стоянова
Русенски университет „Ангел Кънчев”,
докторант към катедра „Бизнес и мениджмънт”
ул,„Студентска” № 8
E-mail: natally_1971@abv.bg

ПОДБОР И ОЦЕНКА НА ДОСТАВЧИЦИТЕ В СФЕРАТА НА АВТОСЕРВИЗНАТА ДЕЙНОСТ

Наталия Стоянова
Русенски университет "А. Кънчев"

Selection and Estimation on the Deliverers in Auto-Service Business

Natalia Stoyanova,
"Angel Kunchev" University of Ruse

Abstract: In the service's market, the resolution obtains always bigger meaning at the supplier of reserve parts on the activity of the company, coming off in several phases: choice the evaluation and the election. The meaning on the company procedure determines: the choice, it surveys as well the assignment of the deliveryman.
Conclusion: The election on the manageress's choice of the suppliers of the reserve parts, components, accessory materials and creatures. In satisfactory rates the guaranteed technology parameters are different and variously consolidated in the definitive appraisal on the asked standards as well. In that meaning grouping as well the mark is in the article made tabular in the indices for choice of the sellers.

I.Въведение

Резервните части достигат до техния потребител /автосервиз/, чрез доставчиците, които в някои случаи могат да бъдат и техни производители [1]. Определящо значение за дейността на автосервиза има подборът, оценяването и определянето на доставчика.

В този процес на проучвателни мероприятия потребителят анализира и оценява доставчика – търговец или производител – по параметрите на предлаганите от него стоки, /резервни части, агрегати и др./, по поведението му в процеса на търговските взаимоотношения, по динамиката на технологичното усъвършенстване на производителя, по нивото на комуникациите и възможността да предоставя своевременна и коректна информация за предлаганите резервни части, агрегати, аксесоари, инструменти и др.

II. Подбор и оценка на доставчиците в автосервизната дейност

Автосервизите се нуждаят от срочни доставки на качествени резервни части, агрегати, спомагателни материали, инструменти и др. на приемливи цени и гарантирани технологични параметри. [5]

Специализацията на автосервизната дейност и характерът на работите, извършвани в автосервизите, са основните критерии, по които те се диференцират на: **/ виж Табл.I /**

- ***фирмени сервизи*** - извършват всеобхватен ремонт и поддръжка на пълната гама автомобили от дадена марка или производител;
- ***специализирани сервизи*** - извършват ремонт на един или няколко агрегата или възела на различни видове автомобили;
- ***неспециализирани сервизи*** - те извършват широка гама от ремонтни дейност на различни видове и марки автомобили.

Както във всяка производствена дейност, така и при сервизната, оценката и изборът на доставчици са основна предпоставка за извършване на висококачествени услуги.

При подбора на доставчиците, мениджърите на автосервизите се ръководят от общоприети принципи за оценка, независимо от спецификата на своята дейност. Тези принципи са общовалидни при провеждане на комплекса от маркетингови проучвания и се основават на анализа на следните параметри, характеризиращи доставчика: [4]

- качество и цени на предлаганите резервни части;

Таблица I

Видове автосервизи според характера на работата извършвана в тях

Фирмени сервизи	Всеобхватен ремонт и поддръжка на пълната гама автомобили от дадена марка или производител.
Специализирани сервизи	Ремонт на един или няколко агрегата или възела на различни видове автомобили
Неспециализирани сервизи	Широка гама от ремонтни дейности на различни видове и марки автомобили

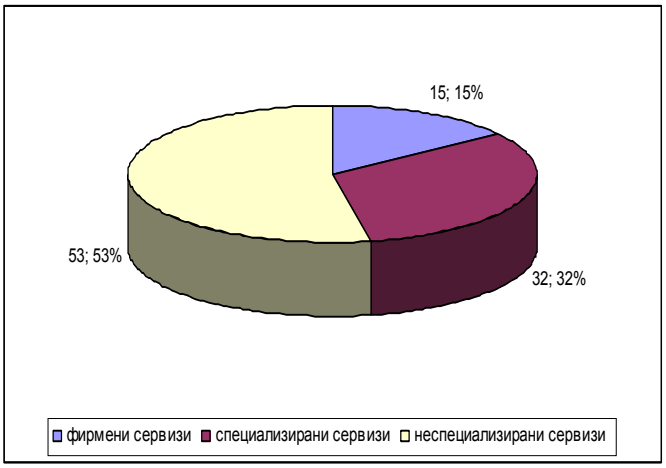

Фиг.1 Пазарен дял на видовете автосервизи в област Русе [11]

- експедитивност при доставките;
- географско разположение на доставчика.

1. Качество на предлаганите резервни части, агрегати, инструменти и др.

Качеството на предлаганите резервни части се определя от постигането и поддържането по време на целия период на доставките, на параметри, утвърдени с определени стандартизиращи документи и договорени между доставчика и потребителя.

Между двата субекта /доставчик, потребител/ съществува обратна връзка за информация:

а/ от доставчика към потребителя - **относно**:

- настъпила промяна в качествените параметри на материалите;
- предлагането на нови продукти, удовлетворяващи в по-висока степен изискванията на потребителя /клиента/;
- невъзможността да се произвежда договорения продукт при договорените качествени параметри.
- ***б/ от потребителя към доставчика*** - **относно:**
- качеството на получаваните резервни части;
- необходимостта на клиента за промяна на някои качествени параметри на предлаганите материали;
- информация относно повишаване на качествените параметри на даден продукт, произвеждан от конкурентни на доставчика фирми.

Оценката на качествените показатели на доставчика **/виж Табл.II/** се извършва по шестобална скала /от 0 до 5/ на четири нива, показани в табличен вид:[8]

Таблица II

Оценка на качествените показатели

Ниво на качество	Показатели	Оценки
Първо	Липса на рекламации, поддържаните качествени параметри, информираност, отзивчивост.	**5**
Второ	Ниско ниво на рекламации, бърза реакция при коригиране на качеството, информираност, отзивчивост.	**3 - 4**
Трето	Висока степен на рекламации, бавна коригираща реакция, информираност.	**1 - 2**
Четвърто	Висока степен на рекламации, липсва коригиращи действия, неинформираност, високомерно поведение.	**0 - 1**

2. Цени на предлаганите резервни части, агрегати инструменти и др.

Цените на закупуваните резервни части, атрегати, инструменти и др. са в основата при определяне себестойността, а оттам и на цените на произвеждания продукт /услуга/.

Оценката на доставчика по отношение показателя цена на стоката се извършва по петобална скала /от 0 до 5/, на 4 нива, показани в **Таблица III.**

Таблица III

Оценка на ценовите показатели

Ниво на цените	Показатели	Оценка
Първо	Относително ниски цени или равни с тия на конкуренцията/,но не по-висока от 1-5%/, ниска честота на промени, дългосрочност на договорите, тенденция към понижаване на цените, коректност и информираност, възможност за мотивиране на клиента.	**5**
Второ	Сравнително високи цени /но не повече от 10-15%/, ниска честота на промяна, дългосрочност на договарянията, слаба тенденция към понижаване, коректност, информираност, без мотивиране на клиента.	**3 - 4**
Трето	Висока цена, висока динамика на цените, краткосрочност на договорите, ниско ниво на информираност, липса на мотивация.	**2**
Четвърто	Сравнително ниски цени, висока динамика на цените, краткосрочност на договори /доставка за доставка/, ниско ниво на информираност, некоректност, възможна е и висока степен на мотивираност на клиента.	**0 - 1**

3. Срочност при изпълнение на доставките

Този показател **/виж Табл.IV/** влияе върху ритъма на производствената дейност на автосервиза, организацията на складовото му стопанство и изпълнението на договорените с клиента времеви параметри. [10]

Таблица IV

Оценка на срочност при изпълнение на доставка

Ниво на доставките	Показатели	Оценка
Първо	Срочност на доставките, без промени във времевите параметри, акуратност и ритмичност, бързо коригираща реакция на доставчика, отзивчивост, пълна информираност.	**5**
Второ	Динамика в ритмичността на доставките /инцидентни промени /, ниска честота на промените в сроковете на доставките, бърза коригираща реакция на доставчика, отзивчивост, своевременна информираност.	**3 - 4**
Трето	Сравнително висока честота на времевите и количествени промени на доставките, неритмични доставки, бавна коригираща реакция на доставчика, ниско ниво на информираност на клиента, невъзможност да се отзове на промяна в изискванията на клиента.	**1 - 2**
Четвърто	Ниско ниво на срочно и ритмично изпълнение на доставките, липса на коригираща реакция на доставчика, нежелание да се отзове на промяна в изискванията на клиента.	**0 - 1**

4. Географско разположение на доставчика

Географското разположение на доставчика **/виж Табл.V/** влияе пряко върху цената и качеството на произвежданата от производителя продукция, в процеса на предвижване на стоките. [4]

Таблица V

Оценка на влиянието на географското разположение

Ниво на оценка	Показатели	Оценка
Първо	Разположени от 300 до 550 км.в рамките на страната, време на транспортиране до 1 денонощие, добри транспортни връзки, високо ниво на информационните комуникации с доставчика.	**5**
Второ	Разположение до 2000 км., пресичане до 3 граници, възможност за промяна в атмосферните ситуации, преминава се през страни със стабилна вътрешна политика, поносимо ниво на митническите налози.	**4**
Трето	Разположение над 2000 км., преминаване на повече от 3 граници, използване на една транспортна схема, ползване на бърз или бавен транспорт, преминаване през политически стабилни страни, поносими митнически налози.	**2 - 3**
Ниско	Много отдалечени доставчици, преминаване на една или повече граници, промяна в транспортната схема, преминаване през няколко географски зони с промени в атмосферната ситуация, преминаване през страни с нестабилна или конфликтна в региона политика, проблематични транспортни и информационни комуникации.	**0 - 1**

5. Математически модел за окончателна оценка на доставчиците

Окончателната оценка на доставчика се определя чрез анализ на отделните параметри, характеризиращи неговите качествени възможности по формулата:

$$P = \frac{\sum P_i}{n_i}.100, \qquad (1)$$

където P_i е оценката за всеки един параметър;

n_i - броят на отчитаните параметри.

В резултат се получава трицифрено число, което харакеризира в значителна степен възможностите на доставчика. Доколкото всеки един от параметрите, определящи оценката, в една или друга степен са субективни, то и окончателната оценка е в известна степен субективна. Повишаването нивото на обективност, зависи от обективността на събираната информация.

Доставчикът може да получи оценка на четири нива:

- ***първо ниво*** - перфектен доставчик P_1 = 500;
- ***второ ниво*** - надежден доставчик P_2 = /325 - 400/;
- ***трето ниво*** - нестабилен доставчик P_3 = /175 - 225/;
- ***четвърто ниво*** - ненадежден доставчик P_4 = /0 - 100/;

Оценяването, изборът и следенето поведението на доставчиците са предпоставка за своевременна реакция от страна на фирмата в стремежа й да предлага по-качествени автосервизни услуги и да удовлетворява своевременно и на високо ниво изискванията на своите клиенти.

III. Заключение

В заключение може да се посочи, че оценката и подборът, които правят мениджърите и изпълнителите в автосервизната дейност при определяне на доставчици на резервни части, агрегати, спомагателни материали, инструменти и др. на приемливи цени и гарантирани технологични параметри, са различни и разнообразно обединени от окончателната оценка по зададените критерии. В този смисъл в изложението тук е направено таблично групиране и оценка на показателите за подбор на доставчиците. По този начин мениджърите, изпълнителите и клиентите ще имат еднакви показатели за оценка на автосервизните услуги.

Литература

[1] Багиев, Г.Л., Назим Сайед-Мохамед, Юлдашева, О.У. Промышленный маркетинг: Учебное пособие-СПб.: Изд-во СПбУЭф,1994.

[2] Голубков, Е. Комплекс маркетинга, Маркетинг, №1, 1996

[3] Лавров, С.Н., Злобин С.Ю. Основы маркетинга промышленных объектов. -М.: Внешторгиздат, 1989.

[4] Шинкарева, Н.А., Макаров Г.Г. Маркетинг на предприятиях промышлености: Конспект лекций – Рыбинск, 1992.

[5] Ениманев, К. Управление на фирмата. - Гримакс-Русе, 2003.

[6] Доганов, Д. Маркетинг в туризма. PRINCEPS. Варна, 1994.

[7] Хопкинс, К., Джаксън П. Как да правим маркетингови проучвания, Делфи-прес, 1990.

[8] Манев, С., Сабо, Л., Бойкинов, А.. Проучване на пазара от предприятията. Г.Бакалов, Варна, 1994.

[9] Маринова, Е. Маркетинг-продукт, реклама. Принцес, Варна,1994.

[10] Узунова, Ю., Шишманова, Ю. Маркетинг, управление, услуги. Г. Бакалов, Варна,1986.

[11] Анкетно проучване на автора.

Адрес за контакти:
Наталия Стоянова
Русенски университет „Ангел Кънчев”,
докторант към катедра „Бизнес и мениджмънт”
ул,„Студентска” № 8
E-mail: natally_1971@abv.bg

2cm 8cm 1cm 8cm 2cm

Шрифт 14 **Bold**

УКАЗАНИЯ ЗА ПОДГОТВЯНЕ НА СТАТИИТЕ ЗА ОТПЕЧАТВАНЕ В "ИЗВЕСТИЯ НА СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ – РУСЕ"

1 x Шрифт 12 →

1 x Шрифт 14 →

Иван Иванов[1], Петър Петров[1], Стоян Стоянов[2]

1 x Шрифт 12 *Italic* → *[1]Русенски университет "Ангел Кънчев", [2]Технически университет - Габрово*

1 x Шрифт 12 →

Заглавието на публикацията на английски език

Авторите на публикацията на латиница (Ivan Ivanov, Petar Petrov, Stoyan Stoyanov)

Организациите, които представят авторите на английски език (University of Ruse)

Abstract: В резюмето (на английски език) се посочват целта и задачите на разработката, коментират се математическите и графичните зависимости, пояснява се текстът под илюстрациите, дава се и заключението.

1 x Шрифт 12 →

1. ОТПЕЧАТВАНЕ

Авторите представят работите си в обем до 8 страници (формат А4), записани на дискета, и един отпечатан на лазерен принтер екземпляр, необходим за научния и литературния редактор. Текстообработващата програма трябва да бъде MS Word.

1 x Шрифт 12 →

2. ФОРМАТ

Текстът трябва да бъде поместен в две колони с ширина – 8 cm и височина – 25,7 cm и подравнен от двете страни (Format → Paragraph → Alignment → Justified). За секцията с цитираната литература да се използва ляво подравняване на текста. Границите на текста трябва да бъдат на 2 cm от границите на листа.

3. ШРИФТ

Използваният шрифт трябва да е Times New Roman с големина 12 и разстояние между редовете -1 линия (Format → Paragraph → Line spacing → Single).

4.ТАБЛИЦИ, ФИГУРИ И ИЛЮСТРАЦИИ

Таблиците, фигурите и илюстрациите трябва да бъдат разположени в текста и по възможност да бъдат на страницата, на която се споменават за пръв път. Ширината им трябва да бъде до 8 cm (при разполагане в две колони) или до 17 cm (една колона, разположени в горния или долния край на листа). Те трябва да са номерирани и да имат пояснителен текст. Фигурите трябва да бъдат изчистени от текст. Всички необходими означения се изнасят под основното заглавие на фигурата или в текста. Фотографиите трябва да са черно-бели и контрастни. Задължително се използва Международната система за обозначаване на измерителните единици - SI.

5. ФОРМУЛИ

Формулите трябва да са подравнени в лявата част на текста. Те трябва да бъдат номерирани в скоби ( ), разположени отдясно.

ЛИТЕРАТУРА

Литературните източници, цитирани в текста, се означават с цифра, заградена в средни скоби[ ] по азбучен ред на първия автор. Посочва се само литературата, която е цитирана в текста. Изписват се фамилиите и инициалите на авторите, названието на статията, списанието, том, година, страници, а за книги - фамилията и инициалите на авторите, точното название, издателство, място и година на издаване. Например

1. Брюханов, А. Н., А.В. Ребелский, Горячая штамповка - конструирование и расчет штампов, ГНТИМЛ, Москва, 1962, с. 123 – 127.
2. Zhao, G., E. Wright, Computer aided preform design in forging, International Journal of Machine Tools & Manufacture № 36, 1996, p. 755-769.

Адрес за контакти:

В края на статията авторът вписва имената си, научната степен и научното звание и адрес за контакти(на български и английски език). Ако авторите са няколко, отбелязват се данните на първия автор.

25,7cm

Авторът (авторите) и рецензентът носят отговорност за съдържанието на статията

2cm

ISSN 1311-1094